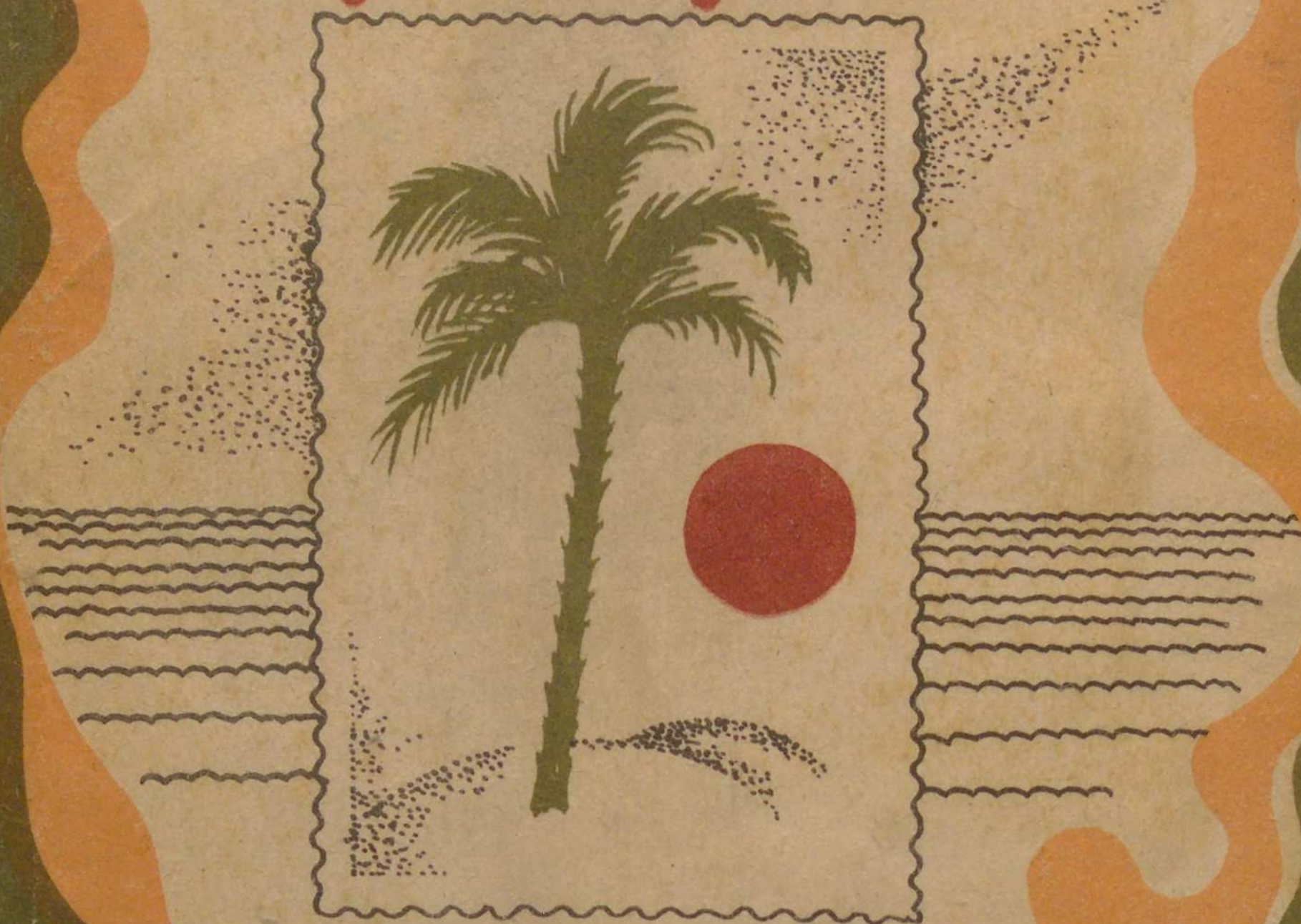

Рз
РГНББ

Лев Николајев

АНГОЛА МАРКАСАЫ

P2
орт 166

Лев Николајев

Фирдунбәј Көчәрли адына
Азәрб. Дөвләт Республика
УШАГ КИТАБХАНАСЫ
Инв. № 54042

КӘНЧЛИК
БАҢЫ
1983

fond 2015

P2 | 5
Ник Николајев
M

54042

Тәрчүмә едәни: *Микајыл Рзагулузада*

Лев Николајев

H66 Ангола маркасы, Кәнчлик. Бакы. 1983.—148 сәһ.

Шәрәфли москвалы адыны кәнч јашлардан газанмаг лазымдыр. Ја-зычы Лев Николајев дә, онун һекајәләринин чохунун гәһрәманлары олан Москва мәктәблиләри дә белә һесап едирләр. Китабын әхлаги мәзмуну јенијетмәләрдә өз доғма шәһәрләри, Краснаја Преснја гәһ-рәманлары, халг көнүллүләри олмуш ата-бабалары вә Москва зәһмәт-кешләри барәдә ифтихар һисси тәрбијә етмәкдән ибарәтдир.

H $\frac{708 \text{ 73}}{M653(12)-83}$ 73—83

470201(000)

P22

© Москва, «Московски работчи» нәшријјаты. 1979.

© Кәнчлик—1983.

Москва ушагларына итһаф едирәм.

Мүәллиф

КӨҢНӘ РОЈАЛ

Пәнчәрәләр «Соколники» метро стансијасы гаршы-сындакы мејдана бахырды. Амма отаг һәмишә алага-ранлыг көрүнүрдү, ројал ишығы удурду. Јекә, гара, ора-бурасы чатламыш ројал отағын, демәк олар ки, јарысыны тутмушду. О, мүасир Москва мәнзилиндә ма-газадан индичә кәтирилмиш кими көрүнән модалы стуллар, стол вә сервантын јанында өмрүнү баша вур-муш гоча кими јөндәмсиз көрүнүрдү. Бу да тәәччүблү дејилди, чүнки һәмин столун архасында, стулларда аз-аз отурурдулар. Јемәји чох вахт мәтбәхдә јејирдиләр вә серванты анчаг гонаглар кәләндә ачырдылар.

Амма ројал түфејли кими зәһлә апарырды. О, Вла-дикин анасы Раиса Михајловнаја диггәтлә јаратдығы сәлигә-саһмандан ләззәт алмаға мане олурду, буна кө-рә дә о, тез-тез ројалын тутдуғу күнчә тәрс-тәрс бахыр-ды.

О, элинә нә кәлсә: оғлунун отағын ичинә сәпәләдији көјнәкләрини, јайлыгларыны, јығышдырмадығы китаб-ларыны, әринин ора-бура тулладығы галстукларыны, сигаретләрини, кибритләрини ројалын үстүнә атырды, һәтта бир дәфә исти чајник дә гојмушду.

О вахтдан ројалын үстүндә јекә, тутгун бир ләкә

галмышды, дүздүр Раиса Михајловна ону нахышлы бир салфетлэ өртүб үстүнэ дэ буллур бир күлдан гој-мушду. Амма бир аз сонра күлдан сынмыш вэ Раиса Михајловна, ачыгыны ројалдан чыхырмыш кими, гэти бир сурэтдэ һөкмүнү вермишди:

—Ону сатачагам. Зәһләми апарыб! Онсуз да Владик ки, ону чалмыр.

Ата вэ огул бу сөһбэтэ гарышмамышдылар, јалныз нәнэ Софја Станиславовна хаһиш етмишди ки, ројалы сатмасынлар.

О, демишди ки, мәним бүтүн өмрүм онунла бағлыдыр. Сатмајын. Сиздән чох хаһиш едирәм... Ахы о мәним үчүн чох гијмәтлидир.

Раиса Михајловна она е'тираз етмишди:—Сиз дэ ај дејирсиниз һа,—гијмәтлидир!—Бәлкә эввәлләр бир гијмәти варды, амма инди она һеч гәпик-гуруш да вермәзләр.

Софја Станиславовна онун сөзүнү кәсмишди:—Амма мән һәр һалда чох хаһиш едирәм, ројалы сатмајын. Әкәр сатмаға гэти гәрар версәниз, мәнэ сатын, ала-рам...

Раиса Михајловна күлүмсүнүб демишди:—Бу нэ сөздүр, дејирсиниз, ај ана! Сиз һәтта ројалы алсаныз да, ону һара гојачагсыныз, өз онметрлик отагынызамы?

Софја Станиславовнанын шәрикли мәнзилиндә доғрудан да онметрлик бир отағы варды. Дүздүр, узаг кечмишдә, әри вэ ушаглары илэ бирликдә јашајанда, үчотаглы бөјүк бир мәнзилләри варды, елэ бурада, Соколникидә, амма Русаковски күчәсиндә јох, Песочны дөнкәсиндә, паркын лап јахынлығында иди. Сонра ушаглар бөјүдүләр, мәнзили бөлүшдүрдүләр, өзү исә онлара мане олмаг истәмәјиб, онметрлик отаға көчдү.

Бөјүк оғлу Кеорки тез евләнди. Бир аз сонра онун бир оғлу, Софја Станиславовнанын биринчи нәвәси Владик анадан олду, нәнэ ону чох севирди. Нәнэ өзү

тә'кид етмишди ки, ону мусиги мәктәбинә гојсунлар, чүнки оғланын јахшы мусиги габилијјәти варды. Лакин Владик мусигијә лагејдликлә јанашды. Үч ил охудугдан сонра мусиги мәктәбини атды, амма буну кизлинчә етди, белә ки, ата-анасы бундан узун мүддәт һеч хәбәр тутмадылар. Буну биләндә, нәнэ чох бәрк кәдәрләниб деди: «Сонра һајыфсылана чаг... Ахы онун габилијјәти вар...»

Бир дәфә Софја Станиславовна онларда гонаг оlanda, Владикин анасы демәк олар ки, тәнтәнәли бир сурәтдә е'лан етди:

—Ахыр ки, мүштәри тапдым. Кәлән һәфтә ројалы сатырыг.

Софја Станиславовна бир кәлмә дэ динмәди, амма һамы отагдан чыхандан сонра ројала јахынлашыб, онун чох јердән чызылмыш гапагыны хејли мүддәт тумарлады.

Базар ертәси Владик мәктәбдән гајытдыгда нәнәни јенә дэ евдә көрдү. О отуруб ројалын дилләри үстүнә әјилмишди вэ көкдән дүшмүш ројалын азачыг титрәк сәси отаға јајылмышды.

Владик тәәччүблэ сорушду:

—Ај нәнэ, бәјәм сән чала билирсән?

Нәнэ өз дүјүн-дүјүн бармагларыны бир ан сахлајыб, сонра јенә дилләрә тохундура-тохундура чаваб верди:

—Чала билирәм, бала.. даһа доғрусу, чала билирдим...

Владик јенә нәсә сорушмаг истәди, анчаг һисс етди ки, отагдакы бүтүн һәр шеј өз јериндә галмагла бәрабәр гәрибә бир сурәтдә дәјишмишдир. Бирдән-бирә бу гара, сыныг-салхаг ројал эн башлыча шеј олуб, мүасир мебел исә санки хырда-хуруша дөнүб солухмушдур. Мәркәздә бирчә нәнэ галмышдыр. Һәтта она инди евдә үз-көзүмүз өјрәшәң адичә нәнэ демәк дэ чәтин иди. О, тамамилә башгалашмыш, Владикин көрмәјә

өйрөшдији нәнәјә бәнзәмир. Нәнә инди она һәмишә ја-
нында оlanda бахдығы кими бахмыр, һәтта бахмаг да
истәмирди, чүнки бу дәгигәләрдә нәнәнин хәјалыны нәсә
чох бөјүк вә мүнүм бир фикир бүрүмүш вә бу фикир
һәр шеји: отағы да, көһнә ројалы да, һәтта Владикин
өзүнү дә онун јадындан чыхармышды.

Нәнәнин чалдығы валсын мелодиясы санки ону кә-
дәринин кирдабы дәринликләринә чәкиб апармыш вә
онун вүгарлы, дик башы, гырышлары һамарланмыш үзү-
вә бу фикирдән нурланмыш ачыг-ајдын көзләри бу кир-
дабын үзәриндә учалырды.

Нәнә ројалдан әлини чәкди. Консертдә мусигичилә-
рин етдији кими, стулда архаја ганрылыб, бармаглары
ны јавашча дилләрдән чәкиб, көзләрини јумду.

Владик сакитлији поэмадан горхурмуш кими ја-
вашча дилләнди:

—Мән бу валсы һеч вахт ешитмәмишәм. О ки галды
бу мусиги илә рәгс етмәји, әлбәттә көрмәмишәм...

Нәнә дә јавашдан чаваб верди.

—Бу валсы даһа ојнамырлар. Чүнки о инди хатирә-
јә дөнүб... һеч хатирә илә рәгс етмәк олармы?

Владик бу сөзүн мә'насыны баша дүшмәди, нәнә дә
буну дујду.

О, сөзүнә давам едиб деди:

—Бу валсы биз Григори Василјевич илә, сәнин ба-
банла рәгс етмишик. Бу чохдан, әлли ил бундан габаг
олуб... Јени һәјат тәзәчә башланырды. Онда мән фәһлә
факүлтәсиндә дәрс верирдим... Јәгин ки, сән фәһлә фа-
күлтәсинин дә нә олдуғуну билмирсән, еләми?—Нәнә
мәһрибан-мәһрибан күлүмсүнәрәк Владикә бахды.

—Фәһлә факүлтәси заводда ишләјән кәнчләрин оху-
дуглары мәктәб иди. Күндүз ишләјир, ахшамлар охујур-
дулар... Бәли, белә... Мән онда рус дилиндән дәрс верир-
дим. Фәһлә факүлтәсинин мүдири исә, партија өзәјин-
дән—сәнин бабан иди.

Софја Станиславовна јенә дә Владикә бахыб сәһ-
вини дүзәлтди:

—О вахт о баба-зад дејилди еј... Учабој, кур, гыв-
рымсачлы бир чаван оғланды. Биз орада онунла таныш
олмушдуг... Сонра фәһлә факүлтәсини гуртаранларын
бурахылыш ахшамы олду. Биз Јевкени Григорјевичлә
бу валсы хејли рәгс етдик. О вахтдан бу валс бизим
үчүн санки әзиз, доғма бир валс олду. Биз сәнин ба-
банла евләндикдән сонра бу ројалы алдыг,—нәнә ро-
јалын чатламыш гапағыны јенә дә сығаллады, Јев-
кени Григорјевич мусигини чох сеvirди вә пис дә чал-
мырды. Биз тез-тез онунла ројалын архасында отуруб,
дөрд әл илә биркә чалардыг. Гырх биринчи илдә о чәб-
һәјә кетди... Јадымдадыр ки, бир нечә дәгигәлијә са-
ғоллашмаг үчүн евә кәлиб, ројалын архасына кечиб
һәмин бу валсы чалмышды. Бах, онда бурада, шамда-
нын јанында һәлә чичәк дә варды. Јадымда дејил нә
чичәји иди, амма варды... О вахт о чох чалмады, күчә-
дә машин сигнал верди, онун ардынча кәлмишдиләр.
О, ајаға галхыб деди: «Ди, јахшы, нејләјәк? Гајыдыб
кәләрәм, ахыра гәдәр чаларам». Амма ахыра гәдәр чал-
маг она гисмәт олмады...

Софја Станиславовна сусду, сонра ән мүнүм шеји
јадына салыбмыш кими деди:

—Мүһарибә вахты чәтин вахт иди. Өһдәмдә үч ушаг
галмышды. Кедиб ишә кирдим, амма фәрги јох иди,
чатышмырды. Елә олурду ки, ушаглар ач јатырдылар,
лакин мәним көзүмә јуху кетмирди. Мәнзилдә хејли
кәзиширдим, сонра бөјүк отағын гапысыны өртүб ројала
јахынлашыр, јавашчадан дилләри дилләндирирдим, бир
гәдәр чалырдым, үрәјим јүнкүлләширди... Јадымдадыр,
сәнин атан карточкалары да итирмишди, һамымыз чө-
рәксиз галмышдыг, һәтта онда да ројалы сатмадыг.

Нәнә Владикин көзләриндә сәмими тәәччүб, даһа

доғрусу, суал эламәти көрүб амма сорушмаға чүр'әт етмәдијини дујуб баша дүшдү ки, нәвәси карточканын нә олдуғуну билмир.

Софја Станиславовна она изаһ етди:

—Владик, карточка бир чүр талонлар иди ки, мүһарибә вахты онларла әрзаг верирдиләр. Фәһләләр үчүн, хидмәтчиләр үчүн, ушаглар үчүн карточкалар варды... Һәрәнин дә өз нормасы варды. Нә чарә? Ахы мүһарибә иди. Гәнаәт едиб чәһәјә дә көндәрмәк лазым иди. Һәр һалда баша вурдуг...

Бајырда һава гаралырды. Нојабр күнәши сүр'әтлә сөнүр, әвәзинә узун пајыз кечәси тәләсик кәлирди. Нәнә-нәвә үз-үзә отурмушдулар. Бирдән нәнә ајаға галхыб, дәһлизә кечди, өз балача чантасыны гурдалајыб, отаға гајытды. Онун әлиндә јарыја гәдәр јанмыш бир шам варды. О, шамы столун үстүндәки шамдана гојду, Владик мәтбәхдән кибрит кәтирди. Отаға солғун ишыгла бәрабәр түнд стеарин гоһусу јајылды.

Сонра нәнә кетди. Сағоллашмадан, тәләсик, өз көһнә хәз папағыны башына гојуб кетди.

Владикин анасы ишдән гајытдыгда, ону ројал архасында көрдү. О, валса бәнзәр бир мелодија чалыр, даһа доғрусу, чалмаға чалышырды.

Владик анасына деди:

—Ројалы сатмаг лазым дејил. Мән мусиги мәктәбиндә охујачағам...

ГАРАҒАТ

Дәмирјолу стансијасы јахынлығындакы мејданча бәрк исти вә тозанаг иди. Бурадакы бөјүклү-кичикли, бир-биринә битишик вә чүрбәчүр рәнкләрлә бојанмыш

чадыр дахмачыглар демәк олар ки, бир дөрдбучаг шәкли алмыш вә санки күнәши тутуб сахламышдылар.

Мејданчадан кәнарда будаглары салланмыш ағачларын көлкәсиндә почт, мағаза вә милис идарәси јерләшмишди.

Милис идарәси бурада, бу јахынларда тикилмишди вә јәгин ки, буна көрә дә ону әһатә едән алчаг штакет һасар белә тәмиз вә јени иди. Ишыглы вә күнәшли бир күн олмасына бахмајараг, милис идарәсинин гапысы үстүндәки лөһнә пар-пар јаныб, гырмызы һәрфләри санки ајрыча нәзәрә чарпырды.

Демәк олар ки, лөһнәнин лап алтындакы ачыг пәнчәрәдән бу сөзләр ешидилирди:

—Ләкләри тапдајыб! Коллары әзиб!

Чығыран әлли јашларында гырмызыјанаг бир гадын иди, күндән јанмыш үзү ону даһа јашлы көстәрирди.

Әлләри торпаға булашмыш, арыг, бели бүкүк бир киши дә она гошулуб, көркәминә һеч јарашмајан уча бир сәслә чығырыб һәдәләјирди:

—Гој ата-анасы һамысынын пулуну өдәсин! Јохса мәһкәмәјә верәрик!

Көрүнүрдү ки, киши елә индичә бостандан кәлмишдир. Кишинин алнынын гырышыгларындан, көзләриндән, бојнундан, чөкәк чијинләриндән, әјиндәки күндән бозармыш пенчәјиндән көрүнүрдү ки, тәсәррүфаты да арвадынын түкәнмәз енержиси кими чох бөјүк иди. Онун вахтилә гәдд-гамәтли фигуруну елә бу тәсәррүфат әјмишди.

Кәнч лејтенант башыны галдырыб деди:

—Һај-күј салмајын, ај вәтәндашлар, ајыр д еләрик.

Лејтенант јенә башыны стола сары әјди, амма онлар сакитләшмәдиләр:

—Јахшы ки, оғлумуз евдә дејилди. Јохса онун голгабырғасыны әзишдирәрди.

Лејтенант артыг чидди бир сәслә деди:

—Вэтэндашлар! Бир аз сакит.—Сонра о Максим дөнүб сорушду:—Үнванын?

Максим јалан демирди. О, үмумијјәтлә, дүзүнү де јирди: баға кирмишди, она көрә ки, гарағат лазым иди Гадын мәсхәрә илә деди:

—Хәтринә ширни дүшүб! Индики ушаглара бир ба хын да! Елә ата-аналары да онлардан кери галмазлар..— Белә дејиб, гадын Максимә мәзәммәтлә, һәтта киңли киңли бахды, белә ки, үзүндә шишләр сезилди.

Лејтенант өз-өзлүјүндә фикирләшди: «Аман аллаһ! Бу ушаг нә едиб ки, бунлар белә чошублар?!»

Амма лејтенант хидмәт вәзифәси башында иди. Нөв-бәтчи, әризә һәләлик шифаһи олса да, ону олдуғу ки-ми гәбул етмәли, ганун позанын шәхсијјәтини мүәјјән-ләшдирмәли, протокол јазмалы иди, әһвалаты өзү нечә гијмәтләндирдијини дејә билмәзди.

Лејтенант өз чох да узаг олмајан ушаглығыны јады-на салыб, өз һәрәкәтләри илә һиссијјаты арасындакы ујушмазлығы дәфәләрлә хатырлајыб өзлүјүндә фикирлә-ширди: «Бу нечә ујушмазлыгыдыр? Бир тәрәфә баханда мән балачанын гулағыны буруб бурахардым чыхыб кетсин... Ахы нә чинајәт еләјиб ки? Ушаглар елә һәми-шә белә едирләр дә...—Амма о бири тәрәфдән протокол јазмалы, бу чил-чил балаја иш ачмалыјам... Бу дүзкүн дејил. Лакин башга чүр етмәк бәлкә дә олмаз?!»

Телефонун зәнки нөвбәтчини фикриндән ајырды. О дәстәји көтүрдү.

—Гатар вуруб? Бир јенијетмәни?—дејә о бир нечә дәфә сорушду.—Әјниндә идман костјуму вар? Бир дә «Adidas» чантасы?

—Нечә?—дејә һәмин киши рәнки ағармыш һалда нөв-бәтчијә тәрәф дөндү.—«Adidas» чанталы оғлан гатар алтына дүшүб? Әјниндә дә идман палтары? Көј рәнкдә? Амма онлар елә һамысы көј рәнкдә олур да...

Гадын исә тагәтсиз һалда стула чөкдү.

—Бу ки, Робертдир... Бизим оғлумуз..

Хәстәханада онлара хәбәр вердиләр ки, горхулу бир шеј јохдур. Бир аз әзилиб вә һушуну итириб.

Һәким онлара изаһ етди:

—Ачығыны дејәк ки, оғлунузун бәхти кәтириб. Маши-нист вахтында әјләчи чәкә билиб, јохса.. Дејирләр ки, електрик гатары артыг һәрәкәт едәндән сонра о дәмирјолу хәттинин үстүндән кечирмиш. Бәли, бах, белә-белә ишләр, јолдаш ата-аналар.

Ата-ана билмирди ки, ики саат бундан әввәл Мак-сим стансијадан үстүндә гырмызы хач нишаны олан ачыг рәнкли машинын кетдијини көрмүшдү.

Белә сөзләр ешидилди:

—Електрик гатары ону елә јавашча итәләјиб...

—Итәләмәк нәдир, нечә метр сүрүјүб...

Бир гыз исә демишди:

—Вај, бахын! Чантасы дүшүб галыб.

Һамы дөнүб јахында јерә дүшүб галмыш дөрдкүнч, көј чантаја бахмышды, үстүндә «Adidas» сөзү ајдынча охунурду.

Учабој, сарышын бир киши Максими дүртмәләјиб демишди:

—Јүјүр, чантаны хәстәханаја апар. Бурда, јахын-дадыр. Бах, о тини дөнән кими... Ону ора апардылар...

Хәстәханада Максимдән сорушмушдулар ки, бу кәнчи таныјырма, һарда олур, һарда ишләјир вә ја охујур.

Амма Максим һеч нә билмирди вә һеч бир шеј дејә билмәмишди.

—Биз бурада бағда биринчи илдир ки, јашајырыг,— дејә Максим чаваб вериб, һәкимдән сорушмушду:—Инди онун һалы нечәдир?

—Пис дејил. Һәлә гарағат дә истәјир,—дејә һәким күлүмсүнүб, чаван оғлана зарафатла көз дә вурмушду.

Максим тәәччүблә сорушмушду:

—Гарағатмы?

—Һә, гарағат истәјир,—дејә һәким бир дә күлүм-сүнмүшдү.—Гара гарағат...

Максим гәрарыны вермишди.

Амма иш белә кәтирмишди ки, Максим бағларарасы гарағат битән бир јер ахтара-ахтара, кәлиб елә Роберт-килин бағына кирмиш, һәлә бир тутулмушду да. Амма онун анасыны милис идарәсинә чағыранда да Максим бу гарағатын она нә үчүн лазым олдуғуну демәмишди.

Анасы чәримәни вермишди.

ӘКИЗЛӘР

Һамы о саат онлара диггәт јетирирди. Бәс нечә? Әкиздиләр! Өзү дә бир-биринә елә бәнзәјирдиләр ки! Көзләри, сачлары, һәтта бурунлары да бир чүр иди!

Ортабој, мөһкәм бәдәнли оғланлар һеч бир гүввәт сәрф етмәдән, санки һеч шајбаја бахмадан, һамыны асанлыгла удурдулар. Онларын зәрбәләри дә бир чүр—күчлү вә сәрт иди.

Иван Спиридонович онлара баха-баха сз-өзүнә дә фәләрлә демишди ки: «Јахшы ојнајырлар». Идман габиліјјәтли ушағлардыр».

Бир дәфә о гардашлары јанна чағырыб деди:

—А достлар! Мәни таныјырсынызмы?

—Таныјырыг. Сиз бурда ишләјирсиниз.

—Еләдир ки, вар. Мән мәнзилләр конторунун идман вә мәдәни ишләр тәшкилатчысыјам,—дејә Иван Спиридонович танышлыг вермишди,—амма сизинлә һәлә таныш дејиләм.

Андрей деди:

—Биз үмумијјәтлә Матросскаја Тишинада јашајырдыг. Бура бу јахында көчмүшүк. Тәзә мәнзил алмышыг...

—Бәс хоккеј ојнамағы һарада өјрәнибсиниз?

—Идман мәктәбиндә.

Иван Спиридонович нә үчүнсә әтрафына көз кәздириб, јахында кимсә олмадығыны јәгин едәрәк, сөзүнүн далысыны деди:

—Кәлсәнә сизи мәнзилләр конторунун јығма командасына дахил едәк? Һәјәт командаларынын «Гызыл шајба» мұкафаты уғрунда ојнарсынызмы?

Игор гәти деди:

—Олмаз. Ахы биз идман мәктәбинин командасында ојнајырыг.

Иван Спиридонович билирди ки, ушағлар һеч бир јарышда, һәлә о ки галды «Гызыл шајба» ола, иштирак едә билмәзләр,—гајда беләдир. Амма бунунла бәрабәр, бир гәдәр фикирләшиб онлары дилә тутмаға башлады:

—Ахы сиз бу барәдә нијә данышырсыныз ки? Кимә нә дәхли вар, сиз даһа һарада ојнајырсыныз? Мәнзил контору командасында ојнарсыныз, гуртарды-кетди. Бир гәдәр ара вериб, о давам етди.—Амма бахын да, өзүнүз биләрсиниз... Анчаг һәјәт ушағлары артыг билирләр ки, сиз јығма командаја дахил едилибсиниз. Ахы инди бу евдә јашајырсыныз. Өз јени достларынызы нијә пис вәзијјәтдә гојасыныз?

Иван Спиридонович ушағларла сағоллашанда деди:

—Әкәр, ишдир, мәнзил контору командасында ојнамаг гәрарына кәлсәниз, идман мәктәбиндә охудуғунуз барәсиндә һеч нә демәјәсиниз һа! Ајдындырмы?

Иван Спиридоновичин тәклифинә әкизләр һәрәси бир чүр бахырды. Игор елә һәммин саат рәдд етмәк гәрарына кәлди. Андрей исә она е'тираз етди.

О, ачыглы-ачыглы деди:

—Ичазә верәрләр, вермәзләр нәдир еј, Спиридонович дүз дејир: һеч кәс хәбәр тутмаз, ахы евин дә шәрәфини горумаг лазымдыр.

—Демэли сэн бу эфэл-үфэл илэ ојнајачагсан?

—Бу нэ демэкдир?—дејэ Андреј эввэлчэ гардашынын сөзүнү баша дүшмэјиб сорушду. Сонра исэ нэ демэк истэдијини анлајыб ачыглы-ачыглы суаллар јағдырмаға башлады:—Һардан билирсән?! Нэ билирсән ки, онлар эфэл-үфэлдир? Ахы нэдэн билирсән?! Сэн бәјәм онларын нечэ ојнадыгларыны көрүбсән? Көрүбсәнми?

Игор сакитчэ чаваб верди:

—Көрмәмишәм, амма билирәм. Ахы онлар идман мәктәбинэ кетмирләр, сәнин кими һәфтэдә дөрд дөфә тәлим мәшги кечмирләр. Ахы хоккеј ағачлары онларын әлләриндә шаллаг кими бир шејдир,—о өз тренерләринин хошладығы атмачаны хатырлајыб әлавә етди вә Андрејә бахды, јәгин ки, онун етиразыны көзләјирди. Амма о динмәди.

Јарыш башланан базар күнү һава лап әла иди. Һәлә дүнән ахшамдан јаған гар кәсилмиш, јердә ағарты кими донуб галмышды. Онун сазаглы күнәш шүаларына гарышан көзгамашдырычы парылтысы күчәләрә, һәјәтләрә, дөнкәләрә јајылмышды. Адамын әл атыб тутмаг истэдији нарынчы шөләләр евләрин пәнчәрәләриндә ојнашыр, ачыг сәринкешләрдән ичәри кириб елә бил кизләнмәк истәјирдиләр ки, онлары һеч кәс тута билмәсин. Сәма санки учалмышды. Елә бил гучағыны лап космоса гәдәр кениш ачыб, учмаг вә һеч олмас бахмаг истәјәнләри көзләри јорулунчаја гәдәр бахмаға чағырырды.

Андреј сәһәр јемәјини једикдән сонра идман кејини јығышдырмаға башлады. Игор да һазырлашырды.

Андреј гардашындан сорушду:

—Бәс сән һара?

—Сән һара, мән дә ора!

Онлар стадиона биркә кәлдиләр. Буз мејданча-

нын дөврәси артыг адамла долу иди, мусиги чалынырды.

—Әшши, һарда галыбсыныз?—дејэ ушаглар онлары гаршыладылар.—Һарда итиб-батыбсыз. Һамы сизи чоһдан көзләјир. Чәлд олун, кејинин, бузун үстүнә чыхын!

Мејданчаја да Игорла Андреј биркә чыхдылар. Ојун башланандан бир дәгигә сонра Андреј шајбаны гапыја вурду.

Азаркешләр о саат чошдулар.

—Ај гочаг Андреј, бах, онлара белә лазымдыр! Вур, ај Матросскаја Тишина, вур һа!

Јени евдә әкизләрә белә ад гојмушдулар.

—Ај аман! Бир бахын! Бу нәдир белә?

Игор хоккеј ағачыны тәрсинә гојмуш, шајба онларын өз гапысына кетмишди. Тәрслијә бир бах еј!

Арадан аз кечди. Шајба јенә Андрејин габағына кәлди. О, сүр'әтлә ики мүдафиәчини алдадыб гапычы илә тәкбәтәк чыхды вә шајба јенә дә тора дүшдү.

Азаркешләр Андреји мөһкәм алгышладылар.

Анчаг һәлә шадлыг сәдалары кәсилмәмиш, һакимин фити сәсләниб, хоккеј ојнајанлары мејданын мәркәзиндә јенидән ојнамаға чағырды.

Диктор елан етди:

—Игор Шалнов өз гапыларына икинчи топу вурду.

Һирсләнмиш Андреј гардашына јахынлашыб она чығырды :

—Бу нәдир белә еләјирсән?

О, чијинләрини чәкиб деди:

—Һеч нә. Амма сәнин һәр голуна гаршы, мән дә өз гапымыза бир гол вурачағам.

Андреј гардашына бахыб, һеч бир сөз демәдән, чыхыш гапысына јөнәлди.

Игор да онун ардынча кетди.

—«Вымпел» командасында ики дэјишиклик олду,—
дејә диктор елан етди вә онун сәси сојуг һаваја гат-
гат әкс-сәда кими јажылды.

САТЫЛАН ЧИЧӘКЛӘР

Кенка өз ата-анасы илә шалбанлардан тикилмиш
дөврәси уча барылы көһнә евдә јашајыр.

Барынын ардында бөјүк бир бағ варды, ора чичәк-
лик иди.

Ај аман, чичәкләр, нә чичәкләр! Гоншулардан һеч
биринин бағында белә чичәкләр јох иди.

Әтрафда һамы дејирди ки:

—Сизин чичәкләр әла чичәкләрдир. Нәсә башга
чүр чичәкләрдир, адичә дејил. Онлары мининин ичин-
дә сечмәк олар...

Кенканын анасы бунлары ешидәндә күлүмсүнүб
һәмишә утана-утана чаваб верәрди:

—Јох әши, ади чичәкләрдир дә..

Кенканын атасы заводда ишләјирди, анасы исә һеч
јердә ишләмирди,—онсуз да ев ишләри бол иди.

Чох вахт о, ахшамлар көксүнү өтүрүб уфулдаја-
уфулдаја дејәрди:

—Јаман јорулмушам, бу, ишләмәкдән дә писдир...

Кенка билирди ки, анасы һәр сәһәр чичәкләри ири
бир сәбәтә јығыб, үстләринә нәм әски салыб евдән ке-
дир.

Бир дәфә гоншунун оғлу Алик Кенкаја деди:

—Сәнин анан чичәк сатыр. Өзүм автобус дурача-
ғында көрмүшәм.

Кенка тәәччүбләниб деди:

—Нә олар ки?

—Һеч нә, анчаг бу, мөһтәкирликдир...

—Мөһтәкирлик?

Кенка бу сөзү әввәлләр дә ешитмишди, анчаг мә'на-
сыны чох да ајдын баша дүшмүрдү. Амма бу сөздә, нә-
сә хошакәлмәз, адама тохунан бир шеј олдуғуну ду-
јурду.

Бир дәфә тәнәффүсдә Кенка мүәллимә јахынлашыб
сорушду:

—Марина Павловна, чичәк сатмаг пис ишдирми?

—Чичәк? Нә чичәк?

—Белә дә, бағда битән чичәк дә...

—Һарада сатмаг?—дејә мүәллим тәкрар сорушду.

—Автобус дурачағында...

Марија Павловна ишин нә јердә олдуғуну баша дүш-
дү.

Бир гәдәр сусдугдан сонра деди:

—Билирсәнми, Кена, әлбәттә, чичәк сатмаг олар.

Амма мағазада, базарда сатмаг лазымдыр. Чичәји ав-
тобус дајаначағында сатанлар дүзкүн иш көрнүрләр,
јахшы иш дејил...

Кенка бәркдән дилләнди:

—Бу, мөһтәкирликдирми?

—Бир мә'нада баханда, һә, еләдир... Амма лап да
елә јох... Сәни нечә баша салым?—дејә Марина Пав-
ловна ишин нә јердә олдуғуну тамамилә ајдын баша
дүшүб, сөз ахтара-ахтара давам етди.—Мөһтәкирлик она
дејәрләр ки, бир шеји бир гијмәтә алыб, башга гијмә-
тә саталар. Малы баһа сатыб, беләликлә дә пул газа-
нырлар, баша дүшдүнмү?

Кенка башынын һәрәкәти илә анладығыны билдир-
ди, амма дујурду ки, Марија Павловна она һеч дә ма-
рагландығы мәсәлә барәсиндә демәди.

—Јох,—дејә о давам етди.—Мән сорушурам ки, ада-
мын өз саһәсиндә бечәрдији чичәкләри сатмасы пис иш-
дирми?—о артыг сакитчә, горхмадан өз суалыны ачыг-
ајдын мүәјјәнләшдирди.

Фиридуибај Көчәрли адына
Азәрб. Дөвләт Республика
УШАГ КИТАБХАНАСЫ
Инв. № 54042

О һәтта јан-јөрәсинә көз кәздириб онун сөзләрини ешидәнин олуб-олмадығыны, хүсусән Алики ахтарды вә јахынлыгда һеч бир кәсин олмадығыны јәгин едиб сакитләшди.

Марија Павловна өзүнү елә көстәрди ки, куја Кенканын һәјәчанланмасыны дүјмур, амма онун белә инамла көз-көзә, үз-үзә данышыға киришмәсини бәјәнәрәк, јавашдан деди:

—О чичәкләри базарда сатмаг лазымдыр...

Онлар хејли мүддәт сәһбәт етдиләр.

Бу ил пајыз еркән дүшмүш, артыг октјабрын әввәлләриндә ағачларда јарпаг гојмамышды. Јарпаглары Кенкакилин евләринин габағында хышылдајан халча кими јаш торпағын үстүнә сәрмишди, күләк исә онлары даим о јан-бу јана сәпәләјиб, гәрибә-гәрибә дәјишән нахышлар чәкирди.

Бир дәфә сәһәр Кенканын атасы башыны гәзетдән ајырмадан деди:

—Сабаһ Мүәллим күнүдүр.

Кенканын анасы да астра чичәкләринин саплагларыны кәсә-кәсә диләнди:

—Лап јахшы... Кенка бу күн мүәллимә чичәк апарар вә бајрамыны тәбрик едәр.—Сонра о бир нечә астра чичәји ајырыб әлавә етди:—Будур, бу чичәкләри апар. Лап көзәл һәдијјәдир!

Кенка гәти деди:

—Мән сәнин чичәкләрини апаран дејиләм.

—Апармырсан? Нијә ки?—дејә ана тәәччүблә со-рушду.

—Она көрә ки... Она көрә ки...—дејә о кәкәләјә-кәкәләјә чаваб верди,—сән онлары автобус дурачағында сатыб алвер едирсән. Амма бу... бу пис ишдир...—Кенка дуруб чәлд отагдан чыхды.

О, ардынча анасынын сәсини ешитди:

—Гајыт, бу саат гајыт кери!

Амма Кенка гајытмады.

Ана гәзет охумагда олан атаја бахды, о санки бу данышыгдан һеч нә ешитмәмишди. Сонра ана ағыр-ағыр пәнчәрәјә јахынлашды.

О, алныны сојуг шүшәјә дирәјиб, хејли мүддәт баға, солухан астра чичәкләринә бахды... Бәлкә дә бу анда өзүнүн Кенка јашында олдуғу вахтлары, өз мәктәбини, јолдашларыны, өз мүәллимини хатырлајырды?

Амма бу күн чичәкләр елә сәбәтдәчә јатыб галды.

ЧИБ БЫЧАҒЫ

Рудикә анадан олдуғу күн елә бир чиб бычағы бағышламышдылар ки, һәјәтдә һеч кәсин белә бир бычағы јох иди. Зәриф метал дәстәјинин үзү сәдәфдән иди, күн ишығында елә парылдајырды ки, елә бил ичиндә хыр-дача електрик лампачыглар јанырды. Бычағын тијәси дә башга бычаглар кими ачылмырды, дүјмәчији басан кими ити метал тијә сычрајыб чыхырды.

Валка Рудикә тәклиф етди:

—Ону сат, сәнә бир онлуг верәрәм.

Рудик чаваб верди:

—Јох. Елә өзүмүн дә ондан хошум кәлир. Ахы бир дә о мәнә һәдијјәдир...

Бир дәфә, артыг гаранлыг дүшәндә, һәлә гапыларын үстүндәки ишыглар јанмамыш, Рудик евә кедәндә, бағчада һычгырыг сәси ешитди.

О, алчаг барынын үстүндән ашыб ағлајан оғлана јахынлашды. Ағлајан оғлан икинчи мәртәбәдә јашајан Тарас иди.

—Сәнә нә олуб?

Тарас алныны гоча чөкә ағачынын көтүјүнә дирәјиб, голларыны јанларына саллајыб, көз јашларыны силмәдән јазыг-јазыг ағлајырды.

—Сэнэ нэ олуб?—дежэ Рудик бир дэ тэкрар едиб, элини онун чијнинэ гојду.—Нэ олуб ки?

Оғлан һычгыра-һычгыра хејли ағлајандан сонра диллэнди:

—Пулуму...Пул итирмишэм. Анја хала хаһиш етди ки, мағазая кедим... Мэнэ он манат верди, мэн дэ итирдим...

—Анја хала? Һансы Анја хала?—дежэ Рудик онун сөзләрини баша дүшмәјиб, чијнини силкәләјә-силкәләјә сорушду:

—Анја хала да, о хәстәдир... Үзбәүз мәнзилдә олур еј...

Он манат сөзү Валканын тәклифини Рудикин јадына салды.

—Сән бурда көзлә, бу саат кәлирәм...

Рудик гајыдыб кәлдикдә, Тарас бағчада јох иди.

Гапыларын үстүндә артыг ишыглар јанырды. Јашыл ағачларын арасында олан кур ишыглы фәнәрләр дэ ишыг сачырды.

Рудикин хәбәри јох иди ки, Тарасын атасы оғлуну бағчада көрүб, пул итирдијини билиб, она он манат вериб, тапшырмышдыр ки, апарыб Анја халаја гајтарсын.

Сонра исә ата-оғул евә кетмишдиләр. Дүздүр, Тарас хаһиш етмишди ки, Рудики көзләсинләр, амма атасы ону инандырмышды ки, даһа кечдир, һеч нэ олмаз. Рудиклә сабаһ көрүшәрләр.

Сабаһ онлар көрүшдүләр.

Рудик Тарасдан сорушду:

—Бәс дүнән сән һара кедиб, јох олдун? Ахы мән сәнэ пул кәтирмишдим.

—Кәтирмишдин?—дежэ Тарас бир дэ сорушуб, бүтүн әһвалаты она данышыб, элавә етмишди:—Билирсәнми... Ахы бу күн һәммин онлуғу тапдым... Баша дүшүрсәнми,

сән демә, пулу көјнәјимин чибинә гојубмушам, јадымдан чыхыб.

Рудик бир гәдәр сусуб, сәсини узада-узада деди:

—Һә, ди, зәрәр јохдур...

О сәкијә јахынлашыб, башыны галдырараг, ачыг пәнчәрәләрә сары чығырды:

—Һеј! Валка! Кәл бајыра! Ешитдинми?

Бир нечә дәгигәдән сонра Валка кәлди.

Рудик она јахынлашыб деди:

—Ал өз пулуну, мәним бычағымы гајтар бәри. Сәнин онлуғун даһа лазым олмады.

Валка мәсхәрә илә деди:

—Гајтарым? Елә сөһбәт јохдур! Бычаг мәнимдир. Мән бәлкә инди ону дикигат артығына сатарам.

--Нечә?

—Бах, елә белә! Инди онун гијмәти ијирми манатдыр.—дежэ Валка давам етди.—Баша дүшдүнмү?

Рудик диггәтлә Валкаја бахыб, сонра да пула бахды. Дүз он манат иди.

—Ал! Көтүр!—дежэ бирдән Тарас Валканын үстүнә атылыб әзилмиш кағыз пулу ачды.—Ал! Бычагы гајтар!

КИЛӘМЕЈВӘЛӘР

Бүтүн дүшәркә һәрби һиссәјә кетмәк хәјалы илә јашајырды. Нечә дэ хәјал етмәсинләр ки, ора кечәләмәк вәди илә чағырырдылар... Тарым чәкилмиш брезентдән һәрби чадырлары, јашыллыға гәрг олмуш мешәни, үстүндә бүтүн кечәни јатачаглары әскәр чарпаяларыны, сәһәр јухудан ојатмаг үчүн чалынан шејпур сәсләрини вә әлбәттә, һәр тәрәфдә олан үстүөртүлү зирәһли нәглијјат васитәләрини көз өнүнә кәтирдикдә, адамын үрәји учурду.

Дружина шурасында гэрара алынмышды ки, «Үфүгдә парылты» ојунунда галиб кэлән дәстә ора көндәриләчәкдир. Амма башга чүр гэрар ола да билмәзди: дүшәркәдә отуз нәфәрлик бирчә автобус варды.

Сенја кәшфијјатчылар групуна дүшмүшдү.

Она вә ондан башга үч оғлана тапшырылды ки, көстәричи ишарәләр үзрә мешәдә кизләдилмиш зәрфи тапыб, гэраркаһдакы шифрачанлара чатдырсынлар. Онлар чәлд охларын, даирәчикләрин, дөрдбучагларын мәнасыны тапмалы идиләр, бунларда дәстәнин јахын ики саат ичиндә көрәчәкләри ишләрә аид нәвбәти тапшырығын сирләри кизләдилмишди вә һәм дә бу дәстәјә ирәлидәки јолу көстәрирди.

—Бачарарсынызмы?—дејә дәстә рәһбәри Леонид, адәтән мүһарибәјә аид киноларда көстәрилдији кими, ушагларын әлләрини мөһкәм-мөһкәм сыхды, санки әсл командир өз дөјүшчүләрини тәһлүкәли һәрби тапшырыға көндәрирди.

—Чалышарыг, Лјонја,—дејә Сенја чаваб верди вә елә о саат өз сәһвини дүзәлтди:—Бачарарыг, јолдаш командир!

Дәстә рәһбәри ушаглара, хүсусән Сенјаја, разылыгла бахыб, тамамилә һәрби гајдада әлавә етди:

—Јадынызда сахлајын, ушаглар, инди һәр шеј зәрфдән асылыдыр. Гәләбә дә, ојунун нәтичәси дә, сизин һәрби һиссәјә сәфәриниз дә ондан асылыдыр...

Амма елә ушаглар өзләри дә буну јахшы баша дүшүрдүләр.

«Үфүгдә парылты» ојунунун сон мәрһәләси кедирди. Финала ики команда, даһа доғрусу, ики дәстә чыхмышды, «көјләр» вә «абылар».

Сенјанын дахил олдуғу «абылар» дәстәси галиб кәлмишди.

Онлар һәлә сәһәр дүшмәнин мүдафиә хәттини јарыб, онларын сәнкәрләрини тутмушдулар. Сонра «техника»

илә мешәјә кириб, үстүндә гырмызы ракет учалан вә «һүчум»ун башландығы таланы тапмышдылар.

«Дөјүш» мәнзәрәси Сенјанын јахшы јадында иди: Кур сәслә чығырылан: «Ирәли! Ура!» сәдасы, бир дә ки, «көјләр» дәстәсиндән олан о дикбурун, чылыз оғлан ки, чијнинә салдығы бөјүк өлчүлү плаш-чадыра бүрүнүб радсија үзәринә әжиләрәк, микрофона учадан чығырырды:

—«Јер!» «Јер!» Мәни ешидирсинизми? Ешидирсинизми? Бизи мүһасирәјә алырлар! Мүһасирә едирләр! Тәчили гүввә көндәрин!

Амма артыг гүввә јох иди. Он беш дәгигә бундан әввәл «көјләр»ин бүтүн ордусу кими, ону да әсир етмишдиләр. Анчаг радистин бундан хәбәри јох иди, буна көрәдә үмид едирди ки, инди чә, онун сәсини ешидән кими јардымчы гүввә көндәрәчәкләр.

Һава исти иди. Оғланын ағымтыл, шәффаф кими көрүнән алныны бүсбүтүн тәр басмышды. Сых тахылмыш резин гулаг телефону әтрафдакы сәсләри ешитмәјә гојмурду, радистин, демәк оларды ки, додагларына дирәдији гаршысындакы микрофон исә онун бүтүн диггәтини чәлб етмишди. О, һәтта «абылар» дәстәсиндән кәлмиш группун јахынлашдығындан хәбәр тутмамыш, өзүнүн дә әсир дүшдүјүнә һеч чүр инана билмирди.

«Көј» дөјүшчү, демәк олар ки, аглаја-аглаја дејирди:

—Мәним радсијам, сән демә, хараб имиш. Онлар мәним сәсими ешитмәдиләр... Јохса сиз бизи һеч вахт мәғлуб едә билмәздиниз. Әсла!

Бүтүн бунлар сәһәр олмушду. Амма инди исә гәти гәләбәјә лап азча галдығы бир вахтда, она—Сенја Канарејкинә вә башга ики кәнч әскәрә тапшырылмышды ки, зәрфи тапсынлар. Вахт итирмәдән, чәлд тапмалы идиләр.

Һәмишә чәбһәдә олдуғу кими, онлар саатларыны тутушдуруб јохладыгдан сонра тапшырығы јеринә јетирмәјә јөнәлдиләр.

Сенја ирәлидә кедәрәк, үзәриндә көстәричи ишарәләр олан јарычүрүмүш көтүкләри диггәтлә нәзәрдән кечирирди. Әлиндә дә компас варды.

—Биринчиси тапылды!—дејә, он дәгигәдән сонра о дик бир көтүјүн үзәринә әјилди. Үстүнү нәм чүрүнтү басмыш галын габығы асанлыгла ајырыб, үстүндә нөвбәти көтүјүн јерини көстәрән бир кибрит тугусуну көтүрдү вә онун үзәриндәки тәсвири өз јолдашларына изаһ едиб, јенә дә јолуна давам еди.

Беш дәгигәдән сонра онлар ләј јәхындан бир сәс ешитдиләр:

—Чыхын кедин! Рәдд олун! Нә истәјирсиниз?

Кәнч әскәрләр коллары арасындан бахыб көрдүләр ки, ики ајагјалын оғлан бир гызын әлиндән киләмејвәләри алыр. Гыз вар күчү илә мүгавимәт көстәрир, бир әли илә сәбәтин гулпундан мөһкәм јапшыбы, о бири әли илә оғланлары өзүндән кәнара итәләмәјә чалышыр. Амма оғланлардан бири чәлд тәрпәниб, сәбәтин гулпундан јапшыбы өзүнә сары чәкди. Киләмејвәләр онун әлинә кечди.

—Вер! Вер бәри! Бу саат вер!—дејә гыз даһа бәрк чығырдыса да амма оғлан јалныз бәркдән күлә-күлә кәнара гачды.

Сенја ушагларла бәрабәр коллары далындан чыхды. Ајагјалын оғланлар онлары көрдүкдә, ишин пис олачағыны баша дүшүб әкилдиләр.

Гыз илә кәнч әскәрләр онлары далынча јүјүрдүләр. Амма онлар отлары, чичәкләрин, гарынча тәпәләринин, јерә јыхылмыш ағачлары вә ијул ајында Москва јахынлығындакы мешәдә битән вә јерә јатан чүрбәчүр биткиләрин үстүндән гуш кими уча-уча кечән кәнд ушаглары илә јарыша биләрдиләрми?!

Сенја оғланлары артыг көздән итдикләрини көрүб, төвшүјә-төвшүјә чығырды:

—Дајанын! Онлар гачыб кетдиләр!—О һајыфсылана-һајыфсылана гыза мүрачиәтлә, чидди бир сәслә деди:—Бәс сән нијә мешәјә тәк кәлибсән?

—Мән узаға кетмирәм ки...

—Дәхли нәдир, олмаз. Көрүрсән ки, јерли ушаглар нечәдирләр...

Гыз јавашчадан деди:

—Мән онлары таныјырам. Биз балача гардашыма сүд алдығымыз кәнддә јашајырлар.

Сенја дирчәлди.

—Таныјырсанмы! Онда кедәк!—О гәти аддымла јериндән тәрпәнди, амма нәсә чох мүһүм бир шеји јадына салыб дајанды. Сенја јанындакы кәшфијатчылардан биринә дөнүб деди:

—Сән јүјүр, гәраркаһа, һамысыны Лјонаја даныш... Командирә,—о өз сәһвини дүзәлтди.

Јолдашы тәәччүблә сорушду:

—Бәс зәрф нечә олсун? Ахы ону тез тапмаг лазымдыр?

Сенја чидди сәслә деди:

—Кәнч әскәр Селезнјов, әмри јеринә јетир! Анчаг кәнч әскәр Селезнјов тәләсмирди.

О тәәччүбләнә-тәәччүбләнә деди:

—Нә данышырсан, Сенја? Мән ора чатана гәдәр хејли вахт кечәр. Сонра даһа нә мә'насы вар?

—Нечә јә'ни? Мә'насы вар, өзү дә чох бөјүк,—дејә Сенја әмри онунла мүзакирә етмәјә башлады ки, буна да һеч бир низамнамәдә јол верилмир.—Гәраркаһа чатыб һамысыны командирә данышарсан. О, јени кәшфијатчылар групу көндәрәр, о груп да зәрфи тапар..

Нараһат Селезнјов исә әл чәкмирди:

—Бәс вахт нечә олсун, вахт!

Павлик дә онун фикринә гошулду.

Сенја сөһбәти кәсәрәк икинчи дөјүшчүјә сәрт-сәрт бахыб деди:

—Мән командирәм! Әмр едирәм!

О сакит мешәдә даһа бәрк сәсләнән, шаггылдајан чырпыларын үстү илә аддымлаја-аддымлаја ирәлиләди.

Гыз бу данышыглардан һеч нә баша дүшмүрдү, амма өзлүјүндә гејри-ади бир инам дујурду. О, јалныз инди ушагларын палтарында чүрбәчүр гол сарғылары, нишанлар, көјнәкләринин чијинләриндә сапла тикилмиш погонлар олдуғуну көрдү.

Онлар мешәдән чыханда гыз сорушду.

—Ахы сиз кимсиниз?

Сенја онун никаранчылығыны дујуб:

—Биз кәнч әскәрләрик,—деди вә гызын бу чавабдан даһа артыг тәәччүбләндијини дујуб изаһ етди:

—Биз «Салјут» пионер дүшәркәсиндән кәлмишик. Онун һарада олдуғуну билирсәнми?

—Билирәм.

—Инди исә һәрби ојун кечиририк...

Мешәдән чыхан кими, кәнд көрүндү. Кәндин хырдача бозумтул евләри, учлары көјә тушланмыш гују манчанаглары, саралмыш тарлалар, тәпәчикләр, алчаг ениш-јохушлар хүсусилә ајдын көзә чарпырды.

Ушаглар кәндә чатдыгда, кәндли оғланлары онлары дөврәјә алдылар.

Һәр тәрәфдән сәсләр ешидилирди:

—Бәри кәлин!

—Бунлара бах еј! Погон да тахыблар ки! Кенерал-лара бах бир! Бу саат погонларынызы да гопардарыг, һәлә үстәлик пејсәринизи дә шапалагларыг...

Сенја һәјәчанлы-һәјәчанлы деди:

—Сизин ушаглара дејин, бу гызын мејвәләрини өзү нә гајтарсынлар. Гызын әлиндән мејвәни алмаг... бу ки, әчлафлыгдыр.

—Бура бах, еј, ај ганункүдән оғлан!—дејә, әјниндә рәнки солмуш ковбој көјнәји олан, сачлары пыртлашыг бир оғлан ирәли чыхды.

О, Сенјаја јахынлашыб чијнинә бир јумруг илишдирди. Онун архасындакы оғлан бадалаг вурду вә Сенја јыхылды.

—Ај аман! Нејләјирсиниз! Бу нә ишдир!—дејә гыз мешәдәкиндән дә бәрк чығырыб, ики әли илә сачы пыртлашыг, ковбојкалы оғланын чијинләриндән јапышды.—Рәдд олун!

Јерә јыхыланлар артыг һәрләнирдиләр, погонлары гопарылмыш вә үзү гыпгырмызы гызармыш Павлик дә өзүнү мүдафиә едирди. Амма гүввәләр бәрабәр дејилди.

Әкәр шејпур сәси кәлмәсә иди, бүтүн бу әһвалатын нечә гуртарачағы мәлум дејилди. Гызғын ијул һавасында шејпур саф вә ајдын сәсләнирди.

«Көјләр» дә, «абылар»да, «Үфүгдә парылты» ојунун бүтүн иштиракчылары кәндә кирирдиләр. Онлар далғаланан бајрағын алтында кәлирдиләр вә бу бајрағы сәһәр радсија илә бәрабәр әсир алдыглары һәмин дикбурун арыг оғлан кәтирирди.

ТОХУНМА КӨЈНӘК

Кәзмәјә кедәндә Алјошка тохунма көјнәји кејмәк истәмәди. Анасы е'тираз едиб деди:

—Бајырда һава һәлә сәриндир, о исә исти палтар кејмәк истәмир.

Һава доғрудан да тез-тез дәјиширди. Кечикмиш баһар јалныз бирчә һәфтә иди ки, һаваја өз нәфәсини вермишди. О, бир күн мүддәтиндә өз јениләшмиш, меһрибан күнәши илә һаваны исиндирмәјә, асфалтдакы хырдача көлмәчәләри гурутмаға, һәр тәрәфдә өзләринә

чыгыр ачан нараһат суларын ахышыны сүр'этлэндирмә-
жә тәләсирди.

Амма ахшамчагы даһа баһар һисс олунмурду. Күнә-
шин үстүнү сых саллаг пәрдә өртүр, санки һеч вахт
шәффаф сәманын ачылмасына јол вермәјәчәкдир, ас-
фалтдакы көлмәчәләр көрүнмәз олур, нараһат ахышан
суларын үстү назик буз гаты бағлајырды. Буз гаты о
гәдәр назик олурду ки, елә бил ону үфүрмәклә әритмәк
оларды, сулар јенә өз чыгырлары илә ахыб кедирди.
Һәрдән күләк галхырды. О, ағачларын инчә будагла-
рыны силкәләјир, нәсә бир нараһатлыг дүјгусу јарадыр-
ды.

Алјошка деди:

—Мән о көјнәји кејән дејиләм. Пенчәк кејәрәм...

Амма мүбаһисә чох сүрмәди. Ахырда ана деди ки,
әкәр Алјошка сөзә бахмаса кәзмәјә кетмәјәчәк.

Алјошка да рәфдән Дүманын охујуб гуртармадыгы
китабыны көтүрүб евдә отурду.

Анасы фикирләширди ки: «Зијан јохдур... Гој евдә
отурсун. Јохса бир көр нечә дәјишиб! Буну «истәми-
рәм», ону «еләмирәм»... Пенчәк кејәчәјәм... Көјнәји
кејмәјәчәјәм... Амма көјнәк дә бир көр нә јахшы көј-
нәкдир. Елә чәтинликлә тапмышам ки...»

Ана билмирди ки, елә узагдан көзә чарпан бу ала-
була нахышлы-шәкилли көјнәјә көрә һәјәтдә ушаглар
Алјошкаја Американ дејирләр.

Дүздүр, Алјошка чалышырды ки, ону белә чагыран-
лара чаваб вермәсин, һәтта өзүнү елә көстәрирди ки,
куја һеч ешитмир, амам бу ләгәб кетдикчә даһа да
мөһкәмләнирди.

Бир дәфә Алјошканын бачысы Маринка сорушду:

—Онлар сәнә нијә белә ад гојублар?

—Нијә, нијә олачаг!—дејә Алјошка ачыглы-ачыглы
дејинди, амма бачысынын диггәтли, гајғылы көзләринә
бахыб јумшалды:—О көјнәјә көрә... Бах, буна көрә...

Марина баша дүшмәди:

—Ахы нијә көјнәјә көрә?

—Она көрә ки, о көјнәк харичдәнкәлмәдир. Көрүр-
сән нечә ала-буладыр да. Будур, бир нахышлы золаг...
Бах, бу да бири, бу да үчүнчүсү...—дејә Алјоша кәрил-
миш бармагларыны көјнәјин үстүндә кәздирә-кәздирә
изаһ етди.—Белә көјнәкләри јалныз Америкада кејир-
ләр, биздә јох...—о дәриндән көксүнү өтүрдү вә һејф-
силәнә-һејфсиләнә элавә етди:—Каш ки, о Америка көј-
нәји јох, башга көјнәк олајды...

Маринка да гардашына бахыб, көксүнү өтүрдү, ам-
ма елә һәммин саат бу әһвалаты унудуб, асфалтда та-
баширлә чәкилмиш хәтләр үстүндә бирајаглы һоппан-
маға башлады.

Бир дәфә онларын һәјәтинә бир вәтәндаш кәлмиш-
ди, онун әјниндә боз костјум вә әлиндә долу бир порт-
фел варды. О, скамјада раһатча отурмуш ушаглара ја-
хынлашыб сорушду:

—Үч јүз он дөрдүнчү мәнзилин јолу һансыдыр?
Бешинчидә, ја алтынчыдадыр?

Кимсә чаваб верди:

—Дејәсән алтынчыдадыр, бәлкә дә бешинчидәдир...
Јахшысы будур ки, Американдан сорушун... О алтын-
чыда олур. Әлбәттә, о јәгин биләр.

Вәтәндаш хејли тәәччүбләниб сорушду:

—Американдан? Һансы Американдан?

Һамы бәркдән күлүшдү...

Бу әһвалатдан сонра Алјошка гәт етди ки, даһа о
көјнәји кејмәјәчәкдир.

«Бәс мән буну анама нечә дејим? Ахы көјнәк онун
чох хошуна кәлир. Ахы о, бу көјнәји мәнә анадан ол-
дуғум күндә бағышлајыб».

О билирди ки, анасы ону баша дүшмәјәчәк, дејәчәк
ки, ушаглар она садәчә пахыллыг едирләр, бир дә көр-
дүн, ахтарачаг ки, оғлуна Американ ады гојуб чырна-

дан кимдир, ушаглар да елэ билэчэклэр ки, Алјошк анасына онлардан шикајэтлэнибдир. О исэ һэр шејдэ чох бундан горхурду.

«Јох, јахшысы будур ки, һеч нэ демэјим, садэчэ, көјнэји кејинмэјим, гуртарды-кетди».

Бир-ики саат кечди. Алјошка башыны китаба сар әјиб өз отағында отурмушду, амма онун фикри мачәры лы романын мәзмунундан узагларда иди.

О фикирләширди: «Јахшы, бәс мән нэ еләјим? Елә кејмәмәкдән бир шеј чыхмыр. Бәлкә анама данышы Јох, јахшысы будур, бир бәһанә тапым. Амма нә».

Ону ахшам јемәјинә чағыранда, чаваб вермәди. О да анасы гапыны бәрк итәләди. Анчаг дәмир чәф бағланмышды. Ана гапыны силкәләјә-силкәләјә учады чығырды:—Ач гапыны! Бу саат ач!

О, Алјошканын сәсини ешитди:

—Јемәк јемирәм, гапыны да ачмајачағам.

Анасы да демәк олар ки, лап бәркдән чығырды:

—Онда гапыны сындырарам!

Маринка о бири отагдан чыхыб гача-гача кәлди.

—Чығырма ај ана, чығырма... Алјошканы данламдијини ешидиб кәлир вә онлар јенә дә јола чыхырлар. Мән она башга көјнәк тохујарам... Америқан көјнә јох... Ушаглар да ону чырнатмагдан әл чәкәрләр... Амәчәни көрүб деди: чач сән мәнә көјнәк тохумағы өјрәдәрсәнми? Өјрәдә сәнми, аначан?

Маринка бир әлиндә јарыја гәдәр сөкүлмүш тохума көјнәји, о бири әлиндә долашыг дүшмүш ипл саплары тутмушду.

«ДОГГУЗЛУГ» АЧАР

Бу совхозун тарлаларына баш јолдан бахдыгда бир тәрәфдән онлар узаг үфүгә сары кедир, о бири тәрәфдән исэ енеиз мешә золағына чатыр. Онун үстү

галын думан бүрүјүр, јалныз мәркәз евләринин тутгун чизкиләри көзә чарпыр.

Күнәш учаланда тарлалар ајдынлашыр, шух, јашыл, сары, нарынч рәнкләри илә үфүгдән фәргләнир. Онлар санки јухарыдан сачылан зәрли ишығы өз чанына чәкиб өз истәдикләри кими әкс етдириләр.

Тарлаларын үзәриндән јүнкүлчә меһ әсәндә, онлар өз бојалары илә фасиләсиз сурәтдә ојнајан чанлы вә нараһат кими көрүнүрләр.

Витка јајда һәмишә бурада бабасынын јанында јашајыр. Ага-анасы ону баһарда Москвадан бура кәтириб, бир дә һавалар тамамилә сојујанда апарыр.

Витканын бабасы шофердир. О тез-тез Витканы да өзү илә ишә апарыр. Адәт үзрә онлар совхозун һәјәтинә кәлирләр, онларын машиныны јүкләјирләр вә тәсәррүфатлара көндәрирләр. Һәрдән бабасы машины мешәјә сүрүб, азачыг кетдикдән сонра сахлајыр.

О Виткаја дејир:

—Сән бу араларда кәз, мән мотору дүзәлдим. Јенә нәсә хараб олуб.

Витка кабинәдән јерә атылыр, она тапшырылдығы кими, о араларда кәзишир. Сонра бабасынын сигнал вердијини ешидиб кәлир вә онлар јенә дә јола чыхырлар.

Бир дәфә Витка машинын өнүндә ишылдајан көл-Амәчәни көрүб деди:

—Ај аман, бир-көр нэ гәдәр бензин ахыб, бәс биз инди нечә кедәчәјик?

Бабасы:

—Бу бензин дејил,—дејә чаваб верди,—бу... ишләнмиш јағдыр..

Ичлас гуртармагда иди. Идарәнин гаршысында бабасыны көзләмәкдә олан Витка пәнчәрәдән уча бир сәс ешитди:

—Сән мәним бензини ахытдығымы көрүбсәнми?

Сонра бабасы эл-голуну желлэжэ-желлэжэ учабој, бырлы бир эми илэ биркэ артырмада көрүндү. Бабасы далбадал дејирди

—Көрүбсәнми, сән көрүбсәнми?

Эми сакитчэ чаваб верди:

—Көрмүшәм. Бу јахшы иш дејил. Артыг газанмаг истәјирсәнсә, намусла ишлэ... Белэ еләмәк исә јахшы иш дејил...

Онларын дөврәсинә адамлар јығышды.

Витка диггәтлэ динләмәјэ башлады. О, јахынлашыб ишин нә јердә олдуғуну баша дүшмәјэ чалышды.

Бығлы киши гызғын-гызғын сөзүнә давам етди:

—Сәнин јалныз спидометриндә километраж көстәрилир, тәкәрләр исә сәнинлэ биркә динчәлибләр.—Елә өз нәвәчијин дә буну тәсдиг едәр,—о, Витканы көрүб эләвә етди вә Виткадан сорушду:

—Бабан мешәдә бензин бошалдырдымы?

Бабасы ачығлы-ачығлы дејинди:

—Ушагла ишин олмасын. О, сәнинлэ нәинки данышмаз, һеч үзүнә дә бахмаз. Буну она тапшырарам.—Бабасы о саат Виткаја сары дөндү:—Ешидирсәнми, Виткаја? Бу әмини јадында сахла... Она һеч јахын да дүшмә. Сә бизә лап јад адамдыр. Сөзүн гысасы, дүшмәндир.

Әтрафдакылар бабанын сөзләринә шәрик олмадылар.

Белә-белә сөзләр ешидилди:

—Бәсдир дә, а Калиныч! Ушағы нијә бу ишә гошурсан? Өзүн дедин ки, ушагла ишин олмасын!

—Јох, гој ешидиб билсин ки, дүнјада нечә адамлар вар,—дејә баба өзүнү доғрултмаг истәди.

Амма өз-өзлүјүндә баша дүшүрдү ки, һагсыздыр вә доғрудан да Витканы бу ишә гарышдырмаг лазым дејил. Артыг кеч иди. Ахы о инди јахшы иш көрмәдијини бојнуна ала билмәзди ки...

Баба фикирләширди: «Белә дә олса, елә дә олса, онлар фикирләшәчәкләр ки, бензини мән бошалтмышам. Бирчә күзәштә кетмәјимә бәнддир...»

Витка өзү дә билмирди ки, о күн чајдан нијә башга јол илэ гајыдырды. Дәрәдән кечиб кетмәји о һеч вахт хошламырды.

Бура чөкәк бир јер иди. Хырда тәпәчикләр, галын јашыл коллуглар, һәмишә дә тутгун, рүтубәтли вә хошакәлмәз иди. Дејирдиләр ки, бурада адамы гара да басыр. Амма Витка гарабасмаја инанмырды, өзү дә ки һеч вахт елә шеј көрмәмишди, буна көрә дә бүтүн бунлары нәнәнин нағыллары кими бир шеј һесаб едирди. Анчаг бу дәрәдән хошу кәлмирди. Орадан кечмәли олдугда да анчаг јолу көдәлтмәк үчүн едирди. Һәрчәнд ки, үмумијјәтлә һеч вахт тәләсик кетмәли бир јери јох иди.

Тәпәјә галхдыгда о, ири бир машын көрдү. Капоту галдырылмышды. Амма Виткаја елә кәлди ки, бу нәһәнк бир әждаһанын ачыг галмыш ағзыдыр. Әлиндәки тилову низә кими дик тутуб она сары чумду.

Резин өнлүк тахмыш учабој бығлы әми машынын дәлындан чыхыб сорушду:

—Сән һардан чыхдын?

Витка һәмин саат ону таныды.

О, горха-горха фикирләшди: «Бәс инди нечә олсун? Бабам тапшырыб ки, она јахын дүшмә, амма белә чыхыр ки, өзүм онун јанына кәлмишәм...»

Әми артыг Виткаја фикир вермәјиб, өз-өзүнә учадан дејинди:

—Нечә олуб ки, «доггузлуғу» көтүрмәји унутмушам?

Витка билирди ки, «доггузлуғу» мүәјјән өлчүлү гајка ачарыдыр. Бабасында да бу ачардан варды, Витка һәтта онун анбарда јерини дә билирди.

О, әмијә белә мәсләһәт көрдү:—Кедин кәндә, бурада, лап јахындадыр ки.

—Кедә билмәрәм, машында жүк вар,—дејә киши ча
ваб верди.

Витка кисә галанмыш машына бахды.

—Бир ишә бах да! Мәни орда көзләјирләр, амм
мән бурда күнүн алтында јанырам,—дејә әми диллә
ниб јенә дә гајғылы-гајғылы радиатора сары әјилди.

Витка онун әзәләләринин нечә кәркинләшдијини в
үзүндән ири тәр дамлаларынын ахдығыны көрдү.

О фикирләшди ки: «Ачарсыз о бурада һеч бир и
көрә билмәјәчәкдир».

Витка бир аз да дуруб, сонра дөнүб кәндә гачды
Бир нечә дәгигәдән сонра о, төвшүјә-төвшүјә гајыды
«доггузлуг» ачары әмијә узатды.

Витканын бабасы бу әһвалатдан хәбәр тутдугда
бәрк наразы галды.

Ахшам јемәјиндән сонра тәк галдыгда, о нәвәсин
данлады:

—Олмаз, белә олмаз, ај мәним гәшәнк нәвәм!

—Нә олмаз, ај баба?

—Олмаз,—дејә о тәкрар етди:—Ахы биз бир-бири
мизә доғмајыг. Буну бил, бала, мән һаглы да олсам, һаг
сыз да олсам, сән мәним тәрәфими сахла... Сәнә нә тап
шырсам, мән дејән кими елә. Сәнә бир дә дејирәм ки
ахы биз бир-биримизә доғмајыг... Амма сәнин етдијин
кими јарамаз. Сән өз бабаны күсдүрүбсән. Ди, јахшы.
Амма бир дә белә еләмә. Кедәк јатмаға...

Бу кечә Витка хејли мүддәт јата билмәди. Елә һе
өзүнүн о әмијә раст кәлмәсини, бабасы илә сөһбәтини
онун идарәнин габағында дедији: «О, бизә јад адам
дыр... Она һеч јахын да дүшмә»... сөзләрини јадына са
лырды.

Витка фикирләширди ки: «Әкәр онун машыны сын
масајды, мән һеч она јахын да дүшмәздим... Нечә јахын
дүшмәјәјдим, ахы о жүк апарырды?.. Бәс бабам мәни
нијә данлајыр?»

АНГОЛА МАРКАСЫ

Пајыз иди. Сејрәлмиш ағачларын будагларда гал
мыш јарпаглары гызыла чалыр, санки һәлә дә өз ишыг
вә истисини јер үзәринә бол-бол сәпәләјән күнәшин
гаршысында өјүнүрдүләр. Онлардан бә'зиләри артыг
тамамилә сејрәкләшмиш вә боз будаглары ашкар кө
рүнүрдү. Отлар, јаш олсалар да, артыг әввәлки тәрә
вәтләрини итирмиш вә башабаш хышылдашан өртүјүн
алтындан орада-бурада хырдача адачыглар кими чылыз
чылыз баш галдырырдылар. Санки пајызла бәһсә ки
ришиб, тәслим олмаг истәмир, бир дә јағыш вә гар
лардан сонра гајыдыб кәләчәк јајы јада салырдылар.

Тәмиз һава санки ачыг-ашкар дујулурду. Бәлкә она
көрә ки, сәһәр иди, кечә сојумуш торпаг һәлә дә өз
сәринлијини јајырды, бәлкә дә она көрә ки артыг ок
тјабрын орталары иди.

Аркашка паркын јаны илә мәктәбә кедирди. Она
јалныз һәјәтдән чыхыб, трамвај хәттини кечмәк, меј
даны өтмәк лазым иди, сонра исә јол паркын уча бары
сы бојунча кедирди.

Бә'зи вахт Аркашка бирбаш паркын ичиндән ке
чирди. Кириш гапысынын мәнәччәрләри бојунча ке
диб, һәмишә дә артыг бу вахт ишләмәјән «шејтан тәкә
ри»нә баха-баха, елә бары бојунча, амма о бири үздән
кедирди. Тәкәрин асылан нәнниләри көјүн фонунда ај
дын сечилирди. Һәм дә бу һаванын нечә олмасындан
асылы дејилди. Истәр күнәшли һава олсун, истәр ја
ғыш јағсын, онларын чизкиләри јекә, һәрәкәтсиз дәјир
ми чәнбәрдән асылмыш үзүм салхымлары кими һәмишә
учада, ајдын сечилирди.

Паркын ичиндән кечдикдә, Аркади һәмишә бурада
көзәл јарпаглары, јалныз көзәл дејил, һәм дә бир шејә
бәнзәјән јарпаглары јығырды. Мәсәлән, тутаг ки, бир
гуша, бөчәјә, алмаја, армуда бәнзәр јарпаглары...

Үмумијјәтлә, о чүрбәчүр шејләри јығмағы хошлајыр хүсусилә маркалары... Инди онун чохлау маркасы вар Марка коллексијасы јығмаға о бу илдән башламышды,—она пионер дүшәркәсиндә бәдии өзфәалијјәт дәр нәјиндә фәал иштирак етдијинә көрә марка јығмаг үчү бир дәри говлуг бағышламышдылар.

Пионер дәстә рәһбәри Толја линејкада елә белә д демишди:

—Пионер Аркади Сазонов бәдии өзфәалијјәт дәр нә јиндә фәал иштирак етдијинә көрә дәри клјассер ил мұкафатландырылыр.

«Нә илә, нә илә?»—дејә онда Аркади бу сөзүн мә насыны баша дүшмәмиш, амма ирәли чыхыб, орада олар ларын алгышлары вә туш чалан бајанын позгун сәда лары алтында трибунаја тәрәф јөнәлмишди.

Онда о һәлә билмирди ки, клјассер—кичик би дәри говлугдур ки, (она дејәсән башга бир ад д вермәк олмазды) әзилиб хараб олмамаг, албомда олду гу кими һамар вә тәмиз галмаг үчүн ичинә марка јы ғырлар. Инди Аркади клјассерин нә олдуғуну билир, өз дә тез-тез бу сөзү ишләдир.

Аркадинин өз клјассеринә гојдуғу биринчи марка он әмиси Митјанын бағышладығы марка иди.

Аркашка пионер дүшәркәсиндә нөвбә дәјишдикдә сонра кәлдији биринчи күн Митја әми онларын евинд иди.

—«Һә, оғлум, бир һәрлән көрүм!..—дејә о, зарафат ла Гоголун мәшһур повестини јадына салыб, Тара Булбанын өз оғланларыны гаршыларкән сөјләдиј сөзләри тәкрарла вә классик јазычынын мәтнини дәјиш дирәрәк, даһа шән бир сәслә әлавә етмишди.—Сән нә ја ман јекәлибсән! Көрәсән һарда елә пионер дүшәркәлә ри вар ки, оғланлар орада белә јекәлсинләр?!»

Митја әми һәрби тәгаүдчү иди. Онун нә арвады, нә дә ушаглары варды. Даһа доғрусу, вахтилә арвады варды

амма мұһарибәнин лап башланғычында әринин ардын ча чәһәјә кетмиш, бир дә гајытмамышды. Буна көрә дә һәмишә елә көрүнүрдү ки, Митја әми өз баш тутма мыш аилә сәадәтини инди узаг бир әкс-сәда кими, өз кичик гардашынын аиләсиндә тапырды, бурада ону һәмишә меһрибанлыгла гаршылајырдылар. О, хүсусилә Аркашкаја исинишмишди. О, Аркашкаја белә ад гој дугларына көрә онун ата-анасына чох миннәтдәр иди, чүнки арвады Лида һәмишә дејәрди ки, оғлумуз олса, онун адыны мұтләг Аркади гојарыг...

Лиданын ачыгрәнкли гоз ағачындан гајрылмыш чәрчивәдәки портрети онун евиндә јазы столунун үстүндә дивардан асылмышды. Кәнч, шән гадын, даһа чох ғыза бәнзәјир, јанагларында хырдача батыглары ајдын көзә чарпыр, ағыллы көзләри илә шүшәнин ардындан бахыр, санки сорушурду: «Һә, нечәсиниз? Һәр шеј јах шыдырмы?»

Онун нечә һәлак олдуғуну һеч ким билмирди. Дејир диләр ки, тапшырығы јеринә јетирмәјә кедибмиш, ме шә алманлардан азад едилдикдән ики күн сонра онун мејитини тапыблар. Көјнәјинин үстүндәки ал-гырмызы ган ләкәси онун нечә өлдүјүнү көстәрирди. Ону арха дан, јәгин ки, көзләнилмәдән вурмушдулар, чүнки долу браунинг тапанчасы елә гобурунда галмышды:

Аркашка да Митја әмини сеvirди. Онун јанында өзүнү бајрамда олан кими шән һисс едир, күнү ма раглы кечирди. Амма һәрдәнбир Митја әми бир нөв чиддиләшир, диниб-данышмыр, гашларыны дүјүнләјиб, ачыглы-ачыглы өскүрүрдү. Аркашканын бир һадисә хү сусилә јадында галыб ки, бир дәфә Александровски бағында кәздикләри заман Намә'лум әскәрин гәбри нин јанына кетмишдиләр...

Јај иди. Исти күнортачағы иди, гәбрин үстүндә ја нан алов улдузун тән ортасындан кур ахынла чыхыб бүркүлү һавада әријирди.

—«Сэнин адын мэлум дежил. Шүчаэтин эбэдиدير»—
—сөзлэрини Аркашка бэркдэн охууду. Миша эми санки
ону динлэмирди. О, көзлэрини пардахланмыш гара мэр
мэр чухура зиллэжиб сусмушду. Бир-ики дэгигэ кечди.
Аркашкаја бу мүддэт нэһајэтсиз эбэдијјэт кими кэлди.
Митја эми исэ көзлэрини бир нөгтөјө зиллэжиб дурмагд
иди.

Онда Аркашка горхуја дүшүб элини онун сојумуш
элине тохундурараг диллэнмишди:

—Митја эми... Сэнэ нэ олду? Кедэк дэ...

Митја эми демишди:

—Дајан, Аркади... Гој бир аз дураг. Ахы бура ха
тирэ јеридир...

О, јенэ нэсэ демэк истэмиш, анчаг ону өскүрөк тут
мушду. Чатылмыш гашлары ардындан Аркашкаја ба
хыб, сонра јенэ көзлэрини пардахланмыш мэрмөрө че
вирмишди.

Һэмин күн о, демэк олар ки, артыг һеч данышма
мышды.

...Митја эми көрүш хош-бешини гуртарыб, Аркашка
нын јај мүддэтинде нечэ бој атдыгыны дојунча тэ'риф
лэди. Бу, оғланын чох хошуна кэлди,—эми сонра иш
күзарлыгга сорушду:

—Һэ, де көрүм тэзэ нэ хэбэр вар?

—Өзфэалијјэтэ көрө клјассер алмышам!—дејө Ар
кашка бэркдэн диллэниб, сонра пешман олду, чүнки
онун артыг доггузунчу синифдэ охујан сөзбаз бачысысери
Ирина, елэ о саат бунунла бэрк марагланды.

Онун јалныз көзлэри күлүмсэди:

—Нэјө көрө? Нечэ? Өзфэалијјэтэ көрө? Демэли сэ
нин артистлијин дэ вармыш, һеч бизим хэбэrimиз јох
дур... Јахшы, нэ едибсэн ки? Охумусан? Рэгс етмисэн
Бэлкэ фокус көстэрмисэн? Һэ-э сэннэдэ күллэ гэлиблэди
јирмишсэн...—дејиб о бэркдэн гәһгәһэ чэкиб күлдү.

Анасы Аркадинин көмөјинэ кэлди. О Иринаја ачыг-
ланыб, һэтта бармагы илэ һэдэлэди дэ:

—Бэс нечэ? Јохса елэ тэкчэ сэн сәннэјө чыха би
лэрсэн? Аркади дэ бачарыб ки! Даһа сэн ловғаланма...

Митја эми дэ Аркадијө көмөк элини узатды:

—А гардаш, чыхыш етмөк чэтин ишдир. Буну һэр
оғлан бачармаз... Амма гызлар үчүн асандыр. Онлар
диггэт мэркэзиндэ олмагы хошлајырлар...

Амма Аркашка өз-өзүнэ күвэнэн бачысынын дэр
сини вермөк истэјирди. Отаға сакитлик дүшдүкдэ
фүрсөт тапыб, Иринадан сорушду:

—Һеч билирсэнми клјассер нэдир?

—Клјассер?—сорушду вэ онун нэ олдуғуну билмө
дијиндэн белэ чаваб верди:—Бош, мэ'насыз бир шеј
дир...

—Һэ, көрдүн ки, билмирсэн!—дејө Аркашка севин
чөк давам етди:—Билмирсэн, она көрө дэ дејирсэн
«бош шејдир». Бах, белэ һа!

Бу дэгигэ онун кефи елэ көк иди ки, һэтта алдыгы
ләззэтдэн дилини дэ марчылдатды вэ чамадандан марка
говлуғуну фэхрлэ чыхарды.

—Бах, клјассер будур,—дејиб ону башы үстүнэ гал
дырды.

—Ај гочаг! Дүздүр, Аркади,—дејө Митја эми сәс
лэнди.—О чохбилмишлэрин пајыны вер!

Һамы күлүшдү, күлүш гуртардыгда, Митја эми клјас
кашкадан алыб, онун дәри көзлэрини аралады.
Тэзэчэ алынмыш дэфтэр кими онлар бомбошду.

О, Аркашкадан сорушду:

—Бэс маркалар һаны?

—Маркам һэлэ јохдур...

Митја эми нэдэнсэ фикрэ кетди, сонра нэсэ, чид
бир ифадэ илэ деди:

—Сэнэ илк марканы мән вермэли олачағам. Кэлэн
базар күнү јаныма кэлэрсэн, марка сэнин олар...

Бу марка јени дејилди, тамамилә эзик-үзүк бир испан маркасы иди, белә ки, онун үстүндәки шәклин чичәкми вә ја башга бир шејми олдуғуну бирдән-бирә сөйләмәк чәтин иди.

Аркашка Митја әминин евинә кәлдикдә, әмиси она деди:

—Ал, бу марканы сәнә бағышлајырам. Бүтүн өмрүм боју ону мән өзүмлә кәздирмишәм...

Сонра Митја әми данышмаға башлады ки, о, ушаг оlanda достлары илә бирликдә Краснаја Преснијада өз һәјәтләриндә намуслу вә әдаләтлиләр дәстәси (Нәд) тәшкил едибләрмиш.

—Дәстәнин өз низамнамәси вә белә бир анды варды: «Һәмишә намуслу вә әдаләтли олмаға, һәмишә һәгигәт уғрунда мүбаризә апармаға вә һәмишә «Испанијаја кетмәјә һазыр олмаға анд ичирәм»,—Митја әми демәк олар ки, тәнтәнәли бир ифадә илә анды тәкрат етди.—Бах, бизим андымыз белә анд иди!

Аркашка сорушду:

—Бәс нијә Испанијаја?

—Онда һамы Испанијаја кетмәк истәјирди. Испанијада фашистләрлә мүһарибә кедирди. Јәгин ки, охујубсан?

Аркашка башы илә тәсдиг етди.

—Бах белә. Онда бүтүн оғланлар Испанијаја кетмәк арзусунда иди. Нәд-ин билети кими, һәр биримизин Испанија маркамыз варды.

Бизим һәјәт ушаглары гырх биринчи илдә чәбһәјә кетдикдә, шәртләшдик ки, испан маркаларыны да өзүмүзлә апарар вә бир-биримизә сөз вердик ки, мүһарибә гуртарандан сонра Нәд-ин дәстә топланышына бирликдә јығышаг.

Аркашка сорушду:

—Һамыныз топлашдынызмы?

—Топлашдыг... Амма һамымыз јох. Анчаг сағ галанларын һамысында марка варды... Јадымдадыр ки, биз һамымыз Нәд-ин гәраркаһы олан һәјәтдәки о сөкүк анбара кәлдик. Тәәччүблүдүр ки, о елә мүһарибә вахтында олдуғу кими галмышды,—дејә Митја әми гәмлигәмли күлүмсүндү.—Артыг арамызда олмајанлары хатырладыг вә өз ушаглыг андымызы тәкрат етдик: «Һәмишә намуслу вә әдаләтли олмаға, һәмишә һәгигәт уғрунда мүбаризә етмәјә... анд ичирәм».

Аркашка ондан сорушду:

—Бәс мәним атам да Нәд-дә вардымы?

—Јох, нә данышырсан?!—дејә Митја әми јенә дә күлүмсүндү.—Онда сәнин атан чох балача иди. Тәзәчә ајаг ачырды... Амма Лида хала варды...—О, јазы столунун үстүндән асылмыш портретә бахыб, әлавә етди:—Онунла мәним испан маркамыз бир иди... Онлары һарадан тапдығымыз јадымда галмајыб, амма јадымдадыр ки, икиси дә бир чүр иди... Лида хала бизим һәјәтдә јашајырды, өзү дә һәр јердә дәстәбашы оларды... Јалныз сонралар, јаша доланда дәјишмишди, чиддиләшмишди... Амма шән хасијјәтини итирмәмишди.

Митја әми өз сөзләринин тәсдиглијини көзләјирмиш кими, бир дә арвадынын портретинә бахды, амма Аркашка онун сөзләринә онсуз да инанырды.

—Һеч ушагларла далашырдынызмы?—дејә Аркашка көзләнилмәдән сорушду.

—Һәрдән олурду... Башга нечә ола биләр ки? Оғланлар һәмишә далашган олублар...

Амма Митја әми әтрафлы данышмады. Онларын башга даһа чидди тәсир васитәләри варды. Нәд-дә ән дәһшәтли күнаһ јаланчылыг сајылырды.

Митја әми дејирди:

—Елә олурду ки, биринин јаланчылығы ашкара чыхарылдыгда онун испан маркасыны алып, һәтта Нәд-дән чыхарырдылар да. Јаланчылыг, әзизим, биз-

дә чинајет сајылырды... Нә олурса-олсун һәмишә дүзүнү даныш. Һәгигәти баша дүшәрләр... Әкәр сәһв едиб-сәнсә, сәни бағышларлар...

Аркашка тәклиф етди:

—Кәл бир дәфә сизин о көһнә һәјәтә кедәк.

—Кедәк,—дејә Митја әми разылашды вә бир гәдәр сусуб, гәмли-гәмли көксүнү өтүрдү...—Амма јәгин ки, инди орада һеч бир шеј галмајыб. Бизим јашадығымыз еви чохдан сөкүбләр. Онун јериндә јени бешмәртәбә ев тикибләр.

—Бәс анбар галыбмы?

—Нә данышырсан? Анбар да артыг чохдан јохдур. Амма бағча галыр.

—Һансы бағча?

—Бизим ушагларла биркә салдығымыз бағча...

Бир һәфтә сонра онлар Краснаја Преснјаја кетдиләр.

Метродан чыхдыгда, онлар о бири тәрәфдә хејли адам, хусусилә, ушаг көрдүләр.

Митја әми деди:

—Јадыма кәләни, бурада һәмишә адам чох олур. Бизим чамаат һејванат паркыны хошлајыр.

—Сиз дә ушагларла һејванат паркына кедәрдинизми?—дејә Аркашка сорушду.

—Бәс нечә? Бир чохумуз һәтта бурада чүрбәчүр дәрнәкләрдә мәшғул олурдуг. Даһа о дәрнәкләрин адлары јадымда галмајыб, амма дејәсән биринин ады «һејванларын кәнч достлары» иди.

О, Аркашкаја мұһарибәдән әввәлки һәјат барәсиндә данышаркән, санки она өз көзәл јенијетмәлик дөврүнү бағышлајырды, өзү дә бүтүн диггәтини топламыш, һәтта бир гәдәр дә гәмкин көрүнүрдү, чүнки билирди ки, рифаһдан чох бөјүк үмидләрлә долу о хошбәхт күнләр бир даһа һеч вахт кери гајытмајачагдыр.

Онлар тини дөнүб күчәни динмәз-сөјләмәз кечдиләр. Митја әми Аркашкадан сорушду:

—Бәс сән билирсәнми Краснаја Преснја нијә Краснаја Преснја адланыр?

—Јох.

—Дүздүр, нә үчүн Преснја адландығыны мән өзүм дә билмирәм,—дејә Митја әми ачыг-ашкар бојнуна алды,—амма нә үчүн Краснаја адландығы мәнә мә'лумдур. 1905-чи илдә Москвада чарын әлејһинә үсјан галхмышды,—о данышмаға башлады.—Бу рајонда исә чохлу фәһлә јашајырды, буна көрә дә бурада чар гошунларына гаршы вурушлар шиддәтли иди. Амма гүввәләр әлбәттә бәрабәр дејилди. Фәһләләрин нәји варды ки?.. Дәјәнәкләр вә күчә дашлары... Әлбәттә, түфәнкләри, нагаңлары да варды. Амма, нә фәрги? Мәкәр онлар ни зами ордуја гаршы дура биләрдиләрми? Үсјан јатырылмышды, Преснјадакы һадисәләрин хатирәсинә көрә, рајон Краснја Преснја адландырылмышды. Мәним һәлә дә јадымдадыр ки, бизим һәјәтдә јашајан гочалар бизә һәмин үсјандан данышардылар,—дејиб Митја әми фикрә кетди.—Чох дүзданышан гочалар иди... Биз ушаглары да чох севирдиләр.

Онлар пәнчәрәләри үзбәүз олан чәркә-чәркә бешмәртәбә евләрә чатыб дајандылар.

Митја әми әлини галдырыб деди:

—Будур, бизим «мүлкүмүз» бурадан башланырды. Бизим ев исә одур, орада иди...

О, Аркашканы өзү үчүн әзиз олан хатирәләр аләминә апарырмыш кими, бир нечә аддым ирәлиләди, сонра һамар бичилмиш коллары боз бир шәрид кими гапылардан ајыран енсиз асфалт сәкинин үстү илә јериди.

Евин лап ахырына чатдыгда, онлар јенә дә дурдулар.

Митја әми башы илә бир тәрәфә ишарә едиб деди:

—Будур, һаггында сәнә данышдығым анбар бурада

иди. О ири говаг ағачларыны көрүрсәнми, бах, орада... Орада исә Лида халакилин еви варды. Өзү дә һеч ев демәк олмазды,—о, сөзүнү дүзәлтди,—тахта-тухтадан бир дахма вәссалам...

Әми говагларә јахынлашыб, әлини онлардан биринә тохундуруб онун гаралмыш гуру габығыны хејли мүддәт тумарлады.

О сәһәр Аркашка паркын ичи илә мәктәбә кедәндә, фикирләширди: «Бу говаг да лап елә Краснаја Преснјада о һәјәтдәки говаг кимидир...»

О дајаныб Митја әми кими ағачын габығыны тумарлады, гызылы рәнкә бојанмыш хырдача бир сичан баласына чох бәнзәјән бир јарпағы јердән кәтүрүб дәрс китабынын ичинә гојду (дејәсән бу, «Чоғрафија» китабы иди) вә дәмир чахчахын чубуғу сынмыш бир јериндән кечиб, тәләсик күчәнин о бири тәрәфинә, гырмызы кәрпичдән тикилмиш бөјүк дөрдмәртәбәјә тәрәф јөнәлдди.

О мәктәбә кирдикдә, диварда күзкүнүн јанында бир билдириш көрдү.

Орада белә јазылмышды: «Диггәт! Шәнбә күнү дәрсдән сонра мәктәбин саһәсини сәлигәјә салмаг үчүн базар имәчилији кечирилир. Бүтүн мәктәблиләрин кәлмәси гәти сурәтдә мәчбуридир. Комсомол комитәси вә дружина шурасы».

Аркашка фикирләшди: «Ишә бах да, биз Митја әми илә данышмышдыг ки, шәнбә күнү музејә кедәк. Имәчилији базар күнүнә салмаг олмаздымы!..»

Бу вахт Аркашканы бирдән күлмәк тутду. О, билдиришин мәтни үзәриндә фикирләшди:—«Ахы нијә белә? Базар имәчилији—шәнбә күнү?...»—Аркашка демәк олар ки, күлдү, елә бәркдән күлмәк истәјирди ки, бирдән әтрафына көз кәздирди көрсүн бир таныш адам вармы, амма елә бу вахт мәктәбин зәнки вурулду.

Биринчи дәрс чәбр иди.

Түндмәчаз, һәтта бә'зән сәрт олан ријазийјат мүәллими Васили Терентјевич, голтуғунда журнал вә һәммин әлиндә өз галын говлуғуну тутмуш һалда синфә кирди. Бүтүн бунлары һәмишә олдуғу кими, столун үстүнә гојду вә пәнчәрәјә тәрәф кедиб, синфә мүрачиәт етди:

—Һә, тапшырығлары јеринә јетирибсинизми?

Көрүнүр ки, бир шејлә диггәти өзүнә чәлб етмәкдән горхдугларына көрә һамы сусду.

Мәктәбдә Васили Терентјевичдән горхурдулар, һөрмәт дә едирдиләр. Јәгин ки хасийјәтинә, чиддилијинә көрә горхур, амма өз фәннини ә'ла билдијинә вә дәрс вермәји севдијинә көрә һөрмәт едирдиләр.

Васили Терентјевичә белә мүнасибәт синифдән-синфә кечирди. Ону мәктәбдә һамы, һәтта дәрс вермәдији ушағлар да белә таныјырдылар.

Васили Терентјевич стола јахынлашыб журналы ачды вә әлиндә гәләм онун үзәринә әјилиб «сүзмәјә» башлады. «Сүзмәк» ушағлар о вахта дејәрдиләр ки, мүәллим журналда лөвһәјә чағырмаға адам ахтарыр.

Нәһәјәт, Васили Терентјевич дилләнди:

—Куркин!

Синиф асудә бир нәфәс алды.

—Лөвһәјә,—дејә ријазийјат мүәллими башыны галдырмадан әлавә етди вә стола отурмадан, журналын сол тәрәфинә нәсә, јәгин ки дәрсин мөвсузуну јазмаға башлады.

Үзү һәмишә гыпгырмызы олан, јекәпәр, синифдә икинчи ил галмыш Петја Куркин, тәләсмәдән лөвһәјә чыхды, о көзләјирди ки, бу саат нәсә јазмалы олачаг, буна көрә дә табашир ахтарды. Амма нә лөвһәјә мыхланмыш, хәткеш кими дүмдүз, һамар узун тахтанын үстүндә, нә дә силкинин алтында табашир јох иди.

—Табашир јохдур, Васили Терентјевич...—дејә о, јавашдан, куја һејфсиләнмиш кими дилләнди: өзлүјүндә исә көзләјирди ки, бу, онун вәзийјәтини лөвһәјә ча-

ғырылмыш бир шакирд кими бәлкә дә дәјишәчәкдир.
—Бу саат... Мән гачыб кәтирәрәм...—дејә Васили Терентјевич елә јенә дә башыны журналдан ајырмадан дилләнди вә синиф күлүшдү. Ријазиијат мүәллими башыны галдырды:—Нөвбәтчиләр, табашир кәтирин, чәлд!

Табашири кәтириб кәлдикләри вахт Петја Куркин гыпгырмызы гызармыш һалда артыг өз јериндә отурмушду, лөвһәнин гаршысында исә Верочка Карасјова дурмушду.

Бу бәстәбој, итикөз вә гысача һөрүкләри олан гызы синифдә садәчә Верочка чағырырдылар. Она көрә јох ки, бу онун көркәминә көрә вә ја ушагларын арасында чох вахт олдуғу кими, нәдәнсә, алчалтмаға көрә гојулмуш бир ләгәб иди, садәчә она көрә ки, ону башга чүр чағырмаг олмазды. Верочка—вәссалам! Эввәлләр бу, онун хошуна кәлмирди, амма сонра өјрәшмишди.

Дәрс давам едирди.

Лөвһәјә чағырылмыш нөвбәти шакирд мәсәләни һәлл едир, синиф исә һәллин кедишинә бахырды.

—Дүз дејил,—дејә Васили Терентјевич һәр дән дилләнир вә ушаглара мүрачиәтлә сорушурду:—Ким дүзәлдәр?

Амма әлләр һәвәслә галдырылмырды.

Бу вахт Васили Терентјевич нәсә көрдү. Санки сәһв едиб-етмәдијини јохлајырмыш кими чәркәләрин арасы илә кәзә-кәзә пәнчәрәјә јахынлашды вә үзүнү онун шәффаф шүшәсинә чевириб, јавашдан сәсләнди:

—Сазонов! Мәсәләдә һәр шеј сизә ајдындырмы?

—Бәли!—дејә Аркашка башыны галдырыб чәлд чаваб верди.

—Одур да көрүрәм, һәр шеји елә јахшы баша дүшүб-сүнүз ки, һәтта мәним дәрсимдә китаб охумаға башлајыбсыныз...

Аркашка фикирләшди ки, «мүәллим буну нечә дүј-

ду?—амма бу вәзијјәтин ичиндән биртәһәр чыхмаг лазым иди.

О, ағлына кәлән илк сөзлә:

—Һеч, хырда-хурушдур,—чаваб верди вә јекә китабы партанын ичинә елә итәләди ки, о фанер дивара тохунуб таппылдады.

—Јахшы хырда-хурушдур!—дејә Васили Терентјевич сәсини учалтмадан, елә һәммин аһәнклә давам етди...—Партанын јарысыны тутуб!

Бу дәфә синифдә һамы бәркдән күлүшдү.

Дәрсин ахырына гәдәр Аркашка отуруб диггәтлә лөвһәјә бахды вә бүтүн данышыланлары динләди. Һәтта Васили Терентјевич: «Ким дүзәлдәр?» суалы илә синифә мүрачиәт етдикдә, о ики дәфә әлини дә галдырды.

Зәнк вурулдугда, Аркашка «Кондуит вә Швамбранаја» китабыны еһмалча көтүрүб өз чантасына гојду вә коридора чыхды.

Орада артыг итәләшмә иди.

Лакин Аркашка гајнашмагда олан дәстәјә гошулмајыб пилләкәнә тәрәф јөнәлди, һәрчәнд һеч бир иши јох идисә дә вестибүлә еһмәк истәди. Нәдәнсә өз синиф јолдашларынын арасында олмаг истәмирди. Бир нечә дәгигә эввәл Васили Терентјевич ону данладыгда, онларын күлүшдүкләрини унутмамышды.

Буфетин јанындан кечәндә гапынын ағзында Керканы вә ушагларын ону дөврәјә алдыларыны көрдү. Керка әлләрини синәсинә гәдәр галдырыб ушаглара нәсә көстәрирди.

Аркашка дөврәнин ичинә сохулуб сорушду:

—Нә вар орда?

—Ангола маркасы!—дејә Серјокин она бахыб гысача чаваб верди.—Әсл Ангола маркасы!

Аркашка ушагларын диггәт јетирәчәкләрини һеч көзләмәдән деди:

—Нэ олсун ки, мэндэ дэ вар...

—Вармы?—дејэ ушаглар тээччүблэ она бахыб, һэтта дағылышыб ону Керка илэ үз-үзэ гојдулар.

Сонралар Аркашка дэфэлэрлэ фикирлэширди ки «Онда мэн нијэ белэ демишдим?—вэ чаваб тапа билмирди. О һеч заман јаланчы вэ мэддаһ олмајыб. Ел садэчэ белэ демишди вэссалам. Бэлкэ онда кефи јох муш?.. Амма инсанларын һэрдэнбир јалан данышмаларынын кефин көк олуб-олмадығына нэ дэхли вар?

Амма нечэ дејэрлэр, сөз ки вар гуш кими бир шејди, ағзындан гачды, даһа тутта билмэзсэн, «мус» дедик кэрэк «мустафа» да дејэсэн.

Аркашканын өз тэсадүфи јаланынын үстүндэ мөһкэм дурмагдан башга чарэси јох иди. Бэс нејлэсин. Десин ки, зарафат еләмишэм, кери чэкилсин демэли. Онда ушаглар јенэ она күлүшэчэклэр. Амма бу күлүш даһа синифдэ китаб охудуғу заман олан күлүшдэ јох, тамам башга бир күлүш олачагдыр.

Онда ушагларын тэкидли бахышлары алтында фикирлэшишди ки: «Кэрэк мэндэ марка олдуғуну демэјјдим»,—амма даһа иш-ишдэн кечмишди.

—Элбэттэ варымдыр!

Керканын һэвэслэ она узатдығы маркаја бахдыгда о сојуг сујун ичинэ һоппанырмыш кими гэти бир чүрэтлэ бирдэн чығырды:

—Лап бундан да јахшыдыр!

—Көстэр дэ!

—Евдэдир. Сабаһ кэтирэрэм.

Амма о бири күн Аркашка һеч бир марка кэтирмэди. Үчүнчү, дөрдүнчү күн дэ кэтирмэди.

...Ағачларда исэ јарпаг, демэк олар ки, һеч галмамышды. Инди күнэш аз-аз күрүнүр, өзү дэ һеч истилији јохдур. Паркын хышылдајан өртүјү отлары өз алтына алыб сарымтыл-гәһвэји бир јорған кими јайылмыш, говагларын алтындакы јарпаглары гызылы кома

ларла эһатэ етмишди. Һава артыг сәһэрлэр сәрин олур вэ һэтта бэркдэн нэфэс вердикдэ көзлэ дэ көрүнүрдү. Нојабр јахынлашырды.

Аркашка јенэ дэ мэктебэ паркын ичи илэ кедирди. Инди даһа чүрбэчүр шејлэрэ бэнзэјән јарпаглары јығмырдыса да, һэр һалда һэрдэнбир јерэ әјилиб онларын гәрибэ нахышларына тамаша едирди.

Бир дэфэ дәрседән сонра Керка ондан сорушду:

—Һэ, нечэ олду, бэс сәнин Анголан һаны?

—Һаны-һаны!—дејэ Аркашка ачыглы-ачыглы дејинди.—Сәнэ дедим ки, евдэдир. Кэтирмэк јадымдан чыхыр.

—Һэ-Һэ...—дејэ Керка сәсини узатды.—Көзләрик, көрэк һавахт кэтирәчэксән...

Амма Керка билсэ иди ки, Аркашка нечэ эзаб чэкир, јәгин ки, марка барэсиндэ һеч сорушмаз, өзүнү елә көстәрәрди ки, куја бу мәсэләни унудубдур. Ушаглар меһрибан олурлар, әкәр бир-биринин тәгсириндән кечмирләрсэ, буну јалныз эдаләт наминэ едирләр. Амма биринин сәмими пешманлыг эзабы чэкијини дудугда, һеч вахт интигам алмазлар. Адамын эзаб чэкијини биләндэ, һеч вахт она күлмэзләр.

Аркашка исэ эзаб чэкирди. Һеч билмирди чаныны һара гојсун.

«Ушаглара нечэ дејим ки, мэндэ Ангола маркасы јохдур? Ахы мәнэ күләрлэр... Чырнадарлар... Јох, нечэ олурса-олсун, о маркадан тапмаг лазымдыр. Һарадан олса, тапмалыјам. Мүтлэг ушаглара, хүсусилэ о Кершаја көстәрмәлијәм».

Һансы мағазая кетдисэ дедиләр ки, Ангола маркасы јохдур. Аркашка арзуладығы Ангола маркасы эвәзинэ һэр шеј—Бүтүн Чәнуби Африка, Јени Зеландија маркаларыны, һэтта Аркентина илэ бирликдэ Танзанија маркаларыны да верәрди.

Амма Ангола маркасы һеч бир јердә јох иди. Онда Аркашка фикирләшди ки: «Бәлкә ора мәктүб јазым?».

О шкафдан галын енциклопедик лүғәти көтүрүб «а» һәрфини ачды, «Ангола» сөзүнү тапыб охуду:

«Ангола (Angola)—Африкада бир өлкәдир. Португалиянын мүстәмләкәсидир...» Аркашка фикрә кетди: «Мүстәмләкә... Көрәсән мүстәмләкәјә мәктүб јазма олармы? Ахы орада халг мәһкумдур... Мәктүб исә јәгин ки, мүстәмләкәчиләрин әлиһә дүшәчәк...»

О, һәтта көзүнүн габағына әли гамчылы вә Аркашканын өзүнүн һәлә мәктәбә кетмәмиш кејдији кими—гыса туманлы јекәпәр бир киши кәтирди; һәммин киши онун мәктүбүнү әлиһә алыр вә буну Совет Иттифагындан бир пионерин јаздығыны билдикдә чырыб парчалајыр вә ја конверти столун үстүнә гојуб, о ки вар гамчылајыр.

Аркашка гәти гәрар верди ки: «Јох, ора мәктүб јазма олмаз. Амма, бәс нечә еләсин? Нечә?»

Мәктәбдә исә Керка Аркашадан һеј марканы сорушурду.

—Һә, бәс нечә олду? Һаны сәнин Ангола маркан?

Бир дәфә дәрс башланмамышдан габаг ушаглары һамысынын јығышмасыны көзләјиб, Керка учадан е'лан етди:

—Аркашка тамам јалан дејирмиш! Онда һеч бир Ангола маркасы јохдур! Әкәр маркасы варса да јәгин ки, сарсаг бир американ вә ја испан маркасыдыр...

Бу вахт көзләнилмәз бир шеј баш верди.

Аркашка өз испан маркасынын адыны ешитчәк, бир сычрајышла Керка илә јанашы дурду. О, буну көзләмирди, амма тез өзүнү јығышдырыб, мүдафиәјә һазыр һалда Аркашканы чијниндән итәләди:

—Һә, нә еләмәк истәјирсән?

Аркашка вар күчү илә Керканын үстүнә шығыјыб ону јерә јыхды вә вурмаға башлады. Керка исә санки

һеч мүгавимәт көстәрмәјиб, јалныз һеј хырылдајырды. Амма фүрсәт тапыб Аркашканын гарнына мөһкәм бир тәпик илишдирди, белә ки, о кедиб Верочканын отурдуғу партанын јанына дүшдү.

Верочка чыр сәслә бәркдән елә «Ај аман»—дејә чығырды ки, бүтүн синифдәки һај-күјү батырды.

Әкәр рус дили мүәллими Мајја Семјоновна кәлиб чыхмаса иди, бунун ахырынын нечә гуртарачағыны билмәк олмазды.

О Верочкадан даһа бәрк бир сәслә:—Вај!—дејә чығырды; бу сәс һамыны, о чүмләдән Керка илә Аркадини дә дајандырды.

Јердән галхараг, онлар бир-биринә баха-баха баша дүшүрдүләр ки, икиси дә бәдбәхтлијә шәрик—дост олублар вә үзләрини Мајја Семјоновнаја чевириб, төвшүјә-төвшүјә онун һөкмүнү көзләјирдиләр, Керканын бурну ганамышды.

—Бу саат кедиб әл-үзүнүзү јујун.—дејә мүәллим дилләнди:—Сонра исә... Сонра директорун јанына кедин вә әһвалаты она данышын...

Бешинчи дәрсин сонунда Керканын атасы гаранәфәс өзүнү мәктәбә салды. Синфә тапшырылмышды ки, евә кетмәјиб, галсынлар.

Синиф нүмајәндәси Пјаткова е'лан етди ки:—Ичлас олачаг. Сазонову мүһакимә едәчәјик.

Ким исә сорушду:—Бәс нијә тәкчә Сазонову? Ахы онлар икиси дә вурешмушду...

—Билмирәм, белә дејибләр...

Мајја Семјоновна, директор, бир дә Керканын атасы өз оғлунун әлиндән тутмуш һалда синфә кирдиләр.

О, һәлә гапынын ағзындача Керканы көстәрә-көстәрә башлады:—Бир бахын, бир көрүн бурну нечә шишиб... Бу ки, вәһшиликдир. Адамы да белә дөјәрләр!

Бу ки, хулиганлыгдыр...

Арха партадан сәс кәлди:

—Хулиганлыг үчүн адамы мұһакимә едэрләр... Ам-
ма бунун үчүн Аркашканы мұһакимә етмәјәчәкләр.

Директор амиранә бир сәслә онун сөзүнү кәсди:

—Куркин! Кәс сәсини! Јахшысы будур, гулаг ас!

Куркин дә өз јанындакына нәсә, күлмәли бир сөз
дејиб сусду

Керканын атасы исә елә һеј данышырды, дејинирди.
О, тамамилә инанылмаз әһвалат данышырды, куја о,
Анатоли Петрович Листовски онлар јашда оlanda
һеч вахт савашмамыш, үмумијјәтлә о вахт оғланлар
далашмазлармыш, онлар нүмунәви, тәрбијәли ушаглар
мыш, савашмаг исә јахшы иш дејил...

Нитгинин ахырында о јенә дә Керканын бурну барә
синдә деди:

—Сазонов оғлуму шикәст едиб. Будур, бир көрүм
бурну нечә шишиб...

—Һеч Сазоновун да ганчыры күрәјиндә дејил,—дејәт
Куркин элавә етди.

Амма бу дәфә директор онун сөзүнү кәсмәди. О да
бүтүн башгалары кими Аркашкаја бахды вә ганчыры
доғрудан да онун күрәјиндә дејил, көзүнүн алтында ол
дуғуну јәгин едиб, ирәли чыхараг данышмаға башлады.

О да хејли данышды, сонра Мајја Семјоновна да
чыхыш етди.

Ичлас гуртарыб, һамы синифдән чыхдыгда, мүдир
Аркади илә тәкликдә галды.

—Һә, бир даныш көрүм Листовскинин үстүнә нијә
елә шығымышдын? Нәјә көрә она белә бәрк гәзәблә
мишдин? Дејирләр ки, нәсә, марка үстүндә олуб? Јох
мән һеч вахт буна инана билмәрәм...

Аркади исә, динмирди. Директор бүтүн јарымиллик
дә әхлагдан дөрд вермәклә, ону мәктәбдән чыхарма
мәсәләсини мұзакирәјә гојмагла һәдәләдикдә дә о дин
мәди. Һеч бир шејин көмәји олмады. Аркади даш ким
гарадинмәз олмушду.

Нәһајәт мүдир деди:

—Ди, онда сабаһ ата-анасыз мәктәбә кәлмә.

—Мәним атам е'замијјәтдәдир.

—Онда гој анан кәлсин...

Мәктәбдән сонра Аркади дүз Митја әминин јанына
кетди. Көрәсән о нијә белә еләди? Атасы доғрудан да

е'замијјәтдә иди, анасына исә ону мәктәбә чағырдыгла-
рыны демәк истәмирди. Билирди ки, Митја әми она

көмәк едәр. Әкәр о Митја әмијә бүтүн һәгигәти сөјлө-
миш олсајды, о мүтләг көмәк едәрди. Үмумијјәтлә исә

Аркашка һеч нәји кизләтмәди, амма бирчә вурушма-
нын нә үстүндә башландығыны демәди. О ки галды Ан-

гола маркасы әһвалатына, әлбәттә, бу барәдә һеч
данышмады. Амма елә иш дә бунда иди ки, буну ет-

мәк лазым дејилди, чүнки чох вахт олдуғу кими, бир
нөгсаны арадан галдырмадыгда, о башга бир нөгсан да

гөрәдир. Һәрчәнд һәр шеј јахшы башланмышдыса да,
бу дәфә белә олмушду..

Аркашка Митја әми илә данышыб, сабаһ онун мәктә-
бә кәләчәји барәсиндә разылашдыгдан сонра, евә га-

йтмајыб «Филателија» мағазасына кетмәји гәрәра ал-
ды.

О фикирләшди ки: «Бәлкә бу дәфә орада Ангола
маркасы тапылды». Амма јенә дә марка олмады.

Артыг мағазадан чыханда Аркашка гапынын га-
бағында учабој, шух јун шәрф тахмыш бир оғлан көрдү.

Оғлан ону чијни илә итәләјиб сорушду:
—Нә ахтарырсан? Ангола маркасы лазымдыр?

Аркашка башы илә тәсдиг етди.
—Кедәк...

Күчәдә оғлан чибиндән бир парча селлофан плјонкә,
сарылы картон чыхарды вә Аркашкаја көстәрди.

Аркашканын боғазы гуруду. Бу Ангола маркасы иди.
Оғланын овчунда сары, көј, нарынчы дөрдбучаглар

парылдашырды. Амма «сатычы» онлары чох баһа ги-

мәтә дејирди, Аркашанын исә пулу чатмады. Онда фиркирләшмәдән чибиндән дәри клјассери чыхарыб оғлана узатды.

О исә Аркашканын бу сәрвәтини лап әлиндән гапды. Евә гајыданда, троллејбусда маркалара бахмагда дојмурду. О, әлчәјини кејинмәдән, донмуш бармаглар илә маркалары көзүнүн габағында тутмушду, горхурдики, селлофан сарғыны ләкәләр вә ја һәлә бир (аллаһ елә мәмиш) маркалары да әзәр.

Чүрбәчүр Африка ағачлары шәкли чәкилмиш маркалар она дүнјада ән көзәл маркалар кими көрүнүрдү. О, һәтта һәмин ағачларын исти Африка күләкләри әдикдә нечә хышылдадығыны көзүнүн габағына кәтиррир, санки сәсләрини ешидирди.

«Күләкми?—дејә Аркашка фикрә кетди.—Бәлкә дорада һеч күләк әсмир? Ахы орада бизим иглим дејир. Ора нә Европа... нә Франса... нә Испанијадыр...»

Бу вахт бирдән Аркашканын јадына дүшдү ки, о оғлана вердији клјассерин ичиндә Митја әминин бағышладығы о көһнә испан маркасыны көтүрмәји јадда чыхармышдыр.

Онун башындан гығылчым кими бир фикир кечди. «Кәрәк тез... о мағазанын јанына гачыб, о оғланы тапа. Мүтләг тапмалыдыр. Һәм дә нечә олурса-олсун онда испан маркасыны алмалыдыр... Бирдән бәлкә оғлана орада олмады?..»

Аркашка дүшүб мағазаја сары кедән автобус минди вә бир нечә дәгигәдән сонра «Филателија» мағазасына чатды. Амма нә олсун ки, о оғлан орада јох иди.

Аркашка ону хејли мүддәт көзләди. Елә үмид едирди ки, бах, бу саат о шух јун шәрф вә плаш көрүнәчәк дир. Амма мағазанын гапысы бағлананда, о гәти сурәдә баша дүшдү ки, о оғланы бир дә көрмәјәчәк.

Ертәси күн Аркашка мәктәбә паркын ичи илә јо барынын кәнары илә, јаш сәкинин үстү илә кетди. Ба

рынын о тәрәфиндәки ағачларын чылпаглашмыш назик будаглары јан-јөрәјә узанмышды. Һәлә көзә чарпан хәзәл олмуш јарпаглар палчыға булашмыш, торпаг бозармышды. Һава артыг тамамилә сојумуш, көј үзү ағырлашыб алчалмыш, тамамилә булудсуз иди. О, бүтүн һәр јаны башдан-баша тутгун пәрдә илә өртмүшдү вә јер үзүнә нарын сазаг сачырды.

Аркашка барынын габағында дурду. О, бураларда нечә јарпаг јығдығыны, пионер дүшәркәсиндәки өз-фәалијјәт дәрнәјини, Краснаја Преснјаны, Митја әмини јадына салды...

«Кәлсәнә ушаглара НӘД-дә олдуғу кими бүтүн һәгигәти олдуғу кими сөјләјим,—дејә о гәрара кәлди, амма о саат фикирләшди:—Көрәсән мәни бағышлајарлармы? Јәгин ки, бағышларлар, чүнки НӘД-дә һәмишә бағышлајырмышлар... Үмумијјәтлә дүзүнү демәк лазымдыр,—бу дәгигәдә о өз-өзүнә һәмишәлик гәт етди ки, бундан сонра јалныз сөзүн дүзүнү дејәчәк»...

Сонра о чибиндән ичиндә маркалар олан картону чыхарыб селлофанын алтында парылдашан дөрдбучагларла бир дә бахды вә онлары вар күчү илә барынын о тәрәфинә, узаға туллады.

Шәртләшдикләри кими, онлар мәктәбин гаршысында көрүшдүләр. Аркашка өз синифләринә кетди, Митја әми исә директорун кабинетинә јөнәлди.

Бу күн дәрсләр јаман узун чәкирди, ахырынчы зәнк вурулдугда исә Аркашка гачараг палтарасылан јерә чумду. Тез-тәләсик көдәкчәсини чијнинә атыб, гапыја сары јүјүрдү ки, Митка әмијә зәнк вурсун. Онлар бәлә шәртләшмишдиләр. Амма Аркашка әлини гапынын дәстәсинә атыб өзүнә сары чәкмәк истәјәндә бирдән өз фамилијасыны ешитди.

—Сазонов!—чағыран мәктәбин вестибүлү илә кәлән баш пионер дәстә рәһбәри Рита иди.

Онун чэкмэсинин назик дабанлары даш дөшәмәд таггылдайырды.

—Һара белә тэләсирсән? Кери гајыт! Гачмаг истә јирсән?

Һеч бир шеј баша дүшмәјән Аркашка өзүнү итир миш һалда деди:

—Мән һеч гачыб-еләмәк истәмйрдим.

—Һечә истәмйрдин? Мән синфә кетмишдим, сәни һеч изин-тозун да јох иди. Бу саат пионер отағына.

—Нијә ки?

Рита мә'налы-мә'налы деди:

—Сәндән хаһиш едирләр ки, кәл. Орада данышары Аркашка пионер отағына кирдикдә, орада Керканы вә мәктәбдә тез-тез көрдүјү, амма танымадығы бир һеч јухары синиф шакирдләрини дә көрдү.

Рита өз балача столунун архасына кечиб отурара чидди бир сәелә сөзә башлады:

—Һә? Бојнуруза алын көрәк, эзизләрим, буну әввә һансыныз башлајыбсыныз?

Аркашка чијинләрини чәкиб сорушду:

—Ахы нејләмишәм?

—Куја ки, һеч хәбәриниз јохдур...—дејә пионер дә тә рәһбәри истәһза илә күлүмсүндү; бу һеч дә онун јары ја гәдәр гыврым гызылы сачла өртүлү хош, меһриба үзүнә јарашмырды.

О, инди бурада пионер отағында стулларын үстү нә гојулмуш дивар гәзетини эли илә көстәриб деди:

—Будур, бир дә бахын, ләззәт алын!

Аркашка кнопка илә тахта чәрчивәјә бәркидилми галын ватман кағызын вәрәгләринә бахыб, ишин нә јер дә олдуғуну баша дүшдү. О «Билик уғрунда» адлы мә тәб дивар гәзетини әввәлләр дә дәфәләрлә көрмүшд О, доғрудан да марағлы иди вә чох гејри-ади бир ш килдә бурахылырды. Ондакы јазылар нөвбәли олурд Тутаг ки, мәктәбдә бир тәдбир, мәсәлән, пионер то

ланышы, кәзинти вә ја метал гырынтылары јығымы ке-чирилдикдә, бу барәдә о саат гәзетдә бир јазы чыхыр-ды. Вә бу мә'лумат гәзетдә чохдан көрүлмүш ишләр барәсиндәки мә'луматын әвәзинә кнопка илә тахтаја ву-рулурду.

Гәзетдәки карикатура вә шәкилләр дә бир-бирини әвәз едирди.

Мә'лумат, карикатура вә шәкилләрин вурулдуғу тах-та лөһә рәнкбәрәнк иди. Сағ тәрәфдә әлиндә шејпур олан бир пионер, сол тәрәфдә нишан вә галстук шәкил-ләри варды, лап јухарыда исә бөјүк һәрфләрлә гәзетин ады—«Билик уғрунда» јазылмышды.

Амма инди пионер отағындакы гәзет корланмышды. Гәзетин ады галын, гара мүрәккәблә, бәлкә дә тушла позулуб. дәјишдирилмиш, ејбәчәрләшдирилмишди.

—Һә? Өз әмәлләринизи таныдынызмы?—дејә Рита сөзүнә давам етди.—Бир көр иш нә јерә кәлиб чыхыб! Даһа тәнгид етмәк дә олмур... Онлары тәнгид едирләр... онлар исә өзләрини дүзәлтмәк әвәзинә,—будур! Бир көрүн! Гәзети корлајыблар!—дејә Рита әлини кәскин бир һәрәкәтлә һавада ојнатды.

—Буну биз еләмәмишик,—дејә Керка удгуна-удгуна мызылдады.

—Бир дајан!—дејә Рита чәлд онун сөзүнү кәсди.—Сән өз јеринә чаваб вер. Бәлкә дә сән еләмәјибсән, ам-ма будур, Сазонов динмир.

—Елә онларын ишидир,—дејә ким исә зил сәслә чығырды.—Башга ким едә биләр? Онларын карикату-расы чәкилмәмишдән әввәл һеч кәс гәзети корламајыб-дыр. Будур, онларын шәкли чәкилән кими, интигам ал-маг гәрарына кәлибләр.

Аркашка гәзетин ашағысындакы шәкли јалныз ин-ди көрдү. Орада јекә јумруглу ики «гочаг» шәкли чәкил-мишди, бири јумругуну о биринин дүз бурнуна вурурду. «Јәгин ки бу мәнәм»,—дејә фикирләшиб, Аркашка

языны да охуду: «Шакирдләр—Сазонов илә Листовск дәрседән әввәл далашыблар».

О да чијинләрини чәкиб деди:

—Буну мән дә еләмәмишәм.

Зил сәсли оғлан һәлә дә әл чәкмирди:

—Бәс онда бу кимин ишидир?

—Нә билим.

—Сәдагәтли пионер сөзү верә биләрсәнми?

—Верә биләрәм... Амма вермәрәм...

—Будур да демәли, буну сән едибсән...—дејә столу о башындан бир оғлан сәсләнди.

—Һеч дә о демәк дејил!—дејә Аркашка чығырды. Һеч дә јох!

О, јенә дә бир анлыға јарпаглары, пионер дүшә кәсини, клјассери вә бу күн барынын о үзүнә тулладығы о шүкүмсүз марка долу картону јадына салды, даһ да бәрк инчијиб көврәлди:

—Еһ, нә дејим сизә! Һеч хәбәриниз јохдур ки, мән бу күн өзүмә нечә бир сөз вермишәм...

Аркашка мәктәбдән чыхдыгда, Митја әмини күчәдә көрәндә, бәрк тәәччүбләнди.

О, Митја әмијә јахынлашыб сорушду:

—Нә әчәб бурадасан? Ахы шәртләшмишдик ки, мән сәнә зәнк едим.

—Мән елә-белә кәлдим... Дедим бир аз бурада кәтәрар вермишәм, сонра сәнинлә биркә евә кедәрик.

—Һансы евә?

—Һансына истәјирсән,—дејә Митја әми чаваб верди.—Сабаһ базар күнүдүр. Истәјирсән сизә кедәк, истәјирсән мәним јаныма...

—Кедәк сәнин јанына.

Метроја гәдәр онлар динмәз-сөјләмәз кетдиләр бир нечә дајаначаға гәдәр динмәдиләр, јухары галхды да исә Аркашка өзүнү сахлаја билмәди.

—Јахшы, бәс директор сәнә нә деди?

Митја әми фикирләшмәдән чаваб верди:

—Јахшы сөз демәди. Башга нә дејә биләрди; бир һалда ки, өзүн дә билирсән јумруғуну јолдашынын бурнуна вуруб өз күчүнү көстәрмәк һеч дә јахшы иш дејил.

Аркашка өзүнү топлајыб деди:

—О мәним јолдашым дејил.

—Нечә јә'ни јолдашын дејил?—дејә Митја әми јумшаглыгла давам етди:—Сән ки, онунла бир јердә, бир синифдә охујурсан.

—Нә олсун ки?

Митја әмиси Аркашканын суалыны ешитмәјирмиш кими деди:

—Бир дә ки, тәгсир сәнин өзүндәдир.—Өзүн әввәл шорба гыздырыб, өзүн дә бу әһвалаты төрәдибсән...

Онда Аркашка фикирләшди ки, Митја әми һаглыдыр. Ахы онда о өзүндә Ангола маркасы олдуғуну демәсә иди, һеч бир шеј дә олмазды. Сонра Жерка да бүтүн синфин гаршысында чығыра-чығыра Аркашканын јаланчы олдуғуну демәзди, демәли ки, вурушма да олмазды, Митја әмидән дә мәктәбә кетмәсини хаһиш етмәк лазым кәлмәзди.

Аркашка фикирләширди ки: «Бүтүн бунлар јаланчылыгдан баш верди. Һәр һалда бу күн мән дүзкүн кәтәрар вермишәм».

Сәһәр чох шеји онун јадына салмышды вә о һеч дә сөзләри сечиб ајырмадан вә әлбәттә, һеч нәји кизләтмәдән, һамысыны олдуғу кими Митја әмијә данышды: Жеркадан да, мағазадан да, һәммин о јадикар испан маркасындан да...

Митја әми онун сөзүнү кәсмәдән, диггәтлә динләширди, јалныз бир нечә дәфә өскүрдү.

Аркашка өз әһвалатыны данышыб гуртардыгда әминә бахыб сорушду:

—Јахшы, бәс инди мән нә етмәлијәм?

—Нә едәчәксән ки? Јахшы-јахшы нә мүмкүнсә, һа сыны артыг едибсән. Өз испан марканы әлдән верибсән. Сөјләдијин јаланын чәзасыны чәкибсән. Бәли, буны ры сәмим-гәлбдән бојнуна алдығына көрә НӘД сәни бағышлардылар.

—Бәс марка нечә олсун? Ахы марка орада үзвлүк лети кими бир шеј иди.

Митја әминин чавабы тамамилә көзләнилмәз ол.

—Инди исә НӘД-ин үзвлүк билети Ангола марка олар. Сән ора мәктуб јаз.

—Нә јазым? Кимә јазым?

—Нечә кимә? Ангола ушагларына. Амма мәктуб әлбәттә, гысача да олса өз һәјатындан, Совет Ит фагында ушагларын нечә јашадыгларындан да јаз лазымдыр...—дејә Митја дајы өз фикрини она нә едирди, Аркашка исә тәәччүбләнир вә онун сөзүнү к мәјә фүрсәт көзләјирди.

О, әлләрини јелләјә-јелләјә әмисинә деди:

—Сән нә данышырсан! Нә дејирсән!—О, һәтта с ләринә ара верди.—Ахы Ангола мүстәмләкәдир...

Митја әми сәсини узада-узада деди:

—Е-е-е, а гардаш! Көрүрәм ки, сән неч гәзет охум сан. Бу күн ајын нечәсидир?

—Нојабрын он алтысы.

Митја әми дә тәкрар етди:

—Он алтысы. Ангола артыг аз гала бир һәфтә ки, мүстәгил республика олубдур!

—Мүстәгил республика?—дејә Аркашка бир дә рушду.

—Бәли, нојабрын он бириндә Анголада истиглал јәт е'лан олунубдур!

—Белә, бирдән-бирә?

—Јох, һәлә өлкәнин бир һиссәсиндә мүбаризә

дир,—дејә Митја әми мәсәләни дәгигләшдирди,—амма Ангола артыг республикадыр. Онун пајтахты Луандаја сән чәсарәтлә мәктуб јаз биләрсән.

Базар күнү Аркашка бир зәрф алыб, үстүнү сәлигә илә јазды: «Мүстәгил Ангола Республикасы, Луанда шәһәри, почт ишчиләринә». Сонра бир гәдәр фикирлә шиб мө'тәризә ичиндә јазды: «Хаһиш едирәм мәктубу Ангола ушагларындан биринә верәсиниз».

Митја әминин мәсләһәт көрдүјү кими о, өз һәјатын дан, совет ушагларынын һәјатындан әтрафлы јазды, ән ахырда марка барәсиндәки хаһишини дә билдирди вә ону мөһкәмләндирмәк үчүн ики совет маркасы да гој ду: бириндә космик ракет, о бириндә Бөјүк театрын шәкли варды.

Ағачлары артыг чоһдан гар басмышды. Гар лопала ры көвдәләрә вә ирили-хырдалы будаглара битишиб ағ тәпәчикләр кими онларын үстүнә јатмышды. Парк ишыг иди. Барыдан та ки, ағачларын сыхлашыб гара бир дивар кими дурдуглары јерәдәк—һәр тәрәф парыл дашан, ағанпаг гар өртүјүнә бүрүнмүшдү. Уча вә шәффаф көјдән күнәш өз гыша мәхсус ишыг вә һәра рәтини инамла сачмагда иди.

Аркашка мәктәбдән евә кетмәјә чоһ да тәләсмирди, ахы евдә ону нә көзләдијиндән хәбәри јох иди.

Столун үстүндә Луандадан кәлмиш бир зәрф варды.

ТОБИК

Ушагларын һәлә јазда Лјовкадан алыб кәтирдиклә ри Тобик бүтүн јајы бағда, онларын јанында гал мышды. Бу мүддәтдә күчүк бөјүјүб, чанланыб әсл горугчу итә дөнмүшдү.

Амма Тобикин горумалы олдуғу бир шеј јох иди.
Јамјашыл шам мешәси илә әһатә олунмуш бу саруруб,
Москва әтрафы јайлағында динчлик вә асудәлик иди.
Буна көрә дә Тобик өз балача саһибләри илә бүтү
күнү гујруғуну дик тутуб шам ағачынын әтри илә ма
күләјән кениш күчә вә талаларда о јан-бу јана гачышы
ды, онун саһибләринин ады Оленка вә Шурик иди.

—Тобик, ал!

—Тобик, ахтар!

—Тобик, бура кәл!—чығыран ушаг сәсләри учалырды.

Тобик дә тутур, ахтарыр, гачырды.

Ону ичиндә кукла олан балача ушаг арабасына
шурдулар, бош чәлләјин ичинә салырдылар, орада оту
руб һүрмәли иди, әмзик тахылмыш шүшәдән с
ичирдирдиләр. Онун башына даһа нә ојунлар ачмырды
лар!

Бүтүн бу ојунлар Тобикин өзүнә дә елә саһиблә
гәдәр хош кәлирди.

Сәһәр еркән, һәлә һамы ширин јухуда икән, о арты
манын габағында отуруб, шүшәли гапынын ачылмас
ны сәбирлә көзләјирди. Ахыр ки, гапы ачылыр вә
шән һәнкамә тәзәдән башланырды.

Ахшамлар рәнки солухмуш күнәш әјри шүалары
јайлаг евләринин дамларына салмаға башлајанда,
бике стансијаја апарырдылар, орада Оленка илә Шурик
өз аталарыны гаршылајырдылар.

Ит һәмишә габагда гача-гача дөнүб кери бахырды.
ки, јолдашлары кери галмасынлар. Кеннади Јаковлеви
ону тумарлајыб, елә орадача, платформада она бир па
ча гәнд атдыгда, ит шадлығындан лап чошуб-дашырды.

Амма бир дәфә зәһлә төкә-төкә чисәләјән јағы
ағачларын ијнәли кејимләринә су чиләдији күн јекә, ү
түөртүлү бир машин кәлиб Шуриклә Оленканы Москва
ја апарды, Тобик исә тәк галды.

О хејли мүддәт өз дамынын габағында бағлы оту
руб, машинын кетдији тәрәфә бахды, һеј бахды.

Сонра Лјовка кәлиб ону ачды. Амма ит һеч јерә гач
мады. О һеј бағын дөврәсинә һәрләнир, һава гараланда
стансијаја кедирди.

Електрик гатарларынын уғулдајан вагонлары о баш
бу баша кетмәкдән әл чәкиб, стансијада бирчә чанлы
галмајынчаја гәдәр орада отурду.

Сәһәр јенә дә багда артырманын габағында отуруб,
һәмишәки кими, шүшәли гапынын ачылмасыны көзлә
јирди. Амма гапылар ачылмырды ки ачылмырды.

Лјовка јенә кәлиб она јемәк кәтирди. Тобик јемәјә
һеч тохунмады да.

Лјовка јавашчадан деди:

—Јекинән, Тобик, јекинән... Онлары јадындан чы
хар... Онлар даһа кәлән дејилләр. Нә Кеннади Јаковле
вив, нә Шурик, нә дә Оленка...

Тобик таныш адлары ешидиб зинкилдәди.

Лјовка ону дилә тутмаға башлады:

—Јахшысы будур, кедәк биздә гал! Ахы ора сәни
өз евиндир...

О, сөзүнү дејиб гуртармамышды ки, Тобик кичик бир
өт тајасына сары чумду. Бурну илә ораны ешәләјиб, бир
һечә санијә сонра ағзында балача бир селлоид кукла
кәтириб кәлди.

Лјовка баша дүшдү ки, ит: «Оленканындыр!»—демәк
истәјир.

Бир аз сонра стансијада һамы артыг билирди ки, һәр
ахшам ејни бир вахтда түкләри пыртлашыг, арыгламыш
бир ит платформаја кәлиб өтән гатарлара баха-баха
отурур...

Јемәк дә гәбул етмир.

ҺӘДИЈҖӘ

Катјанын он ики јашы вар. О, Кубанда бөјүк би
стансијада јашајыр вә һәмишә Москваја кетмәји арзу
лајыр.

О дејир: «Һеч олмаса азачыг, бирчә күн, бирчә саа
көрәјдим...»

Ахыр ки, о өз арзусуна чатды. Тә'тил вахты Москва
ја өз дајысы Јашанын јанына кетди.

Ону һејран гојан биринчи шеј бу олду: «Ај аман
Көр нә бөјүк шәһәрди! Көр нә гәдәр адам, нечә метро
нечә күчәләр вар!...»

Елә биринчи күн Јаша дајы ону хәбәрдар етди.*

—Тәк кедәндә, күчәдә еһтијатлы ол!

Дајысынын арвады Тонја хала сөзә гарышды:

О тәк һара кедәчәк ки? Театра да биркә кедәчәји
сиркә дә... Сонра да бәлкә мән өз һесабыма үч күн вах
алдым. Онда лап јахшы олар.

Анчаг Тонја халаја вахт вермәдиләр, јалныз ичәз
вердиләр ки, бир күн күнортаја кими ишә кәлмәсин.
Онда хала Катјаны Кремлин јанына апарды.

Онлар һәр тәрәфиндә килсә олан кичик бир мејдан
чаја чатдыгда, Тонја хала ондан сорушду:

—Бурадан евә гајытмаға јол тапарсанмы?

—Тапарам, әлбәттә тапарам,—дејә чаваб вериб, Кат
ја чәлд хејли ушағын кетдији чох да кениш олмајан би
күчә илә јолланды.

Катја тә'тил вахты Москваја кетмәјә һазырлашанд
чох шеј арзулајырды. Амма Кремлдә јолка бајрамын
дүшәчәјини һеч хәјалына да кәтирә билмәзди.

Бир дәфә сәһәр Јаша дајы она көзәл бир дә'вәтнам
узадыб деди:

—Бу да биздән сәнә һәдијјә.

Катја рәнкбәрәнк Шахта баба вә алјанаг шән уша
ларын шәкли чәкилмиш билети әлине алдыгда, өз көз

гәринә инанмады. Ону ән чох һејран едән шеј нөгтәләр-
тә ајрылмыш узунсов көј рәнкли дөрдбучаг олду. Дөрд-
бучағын үстүндә «Һәдијјә» јазылмышды.

Катја өзүнү сахлаја билмәјиб сорушду:

—Бәјәм орада һәдијјә дә верирләр?

Јаша дајы күлүмсүнә-күлүмсүнә деди:

—Верирләр!

Катја билети бағрына басыб севинә-севинә диллән-

и:
—Кремл јолкасындан һәдијјә! Көрәсән о нечәди?
Јаша әми чаваб верди:

—Билмирәм. Јолкаја кедәрсән.. Кәтирәрсән, онда

өрәрик...
Катја сакит ола билмирди:

—Көрәсән онда конфет дә олачагмы?

—Јәгин ки, олачаг.

—Нә јахшы! Ахшам Кремл јолкасынын конфетләри
лә чај ичәрик,—дејә Катја дилләниб јенә дә билетә

ахды.
Һәмишә олдуғу кими Тонја хала јенә дә сөһбәтә го-
тулду:

—Бир көр, нә данышыр һа! Һәдијјәни евә апарар-
ан. Балача гардашыны, ананы гонаг едәрсән. Јолдашла-
ына да верәрсән... Бурада исә ону һеч ачмарыг да.

Катја бир сөз демәјиб, анчаг күлүмсүндү.

О фикирләширди:—«Евдә көр нечә севинәчәкләр!
иза нәнәјә дә бир шеј верәрәм... Һә, мәсәлән печенје...
печенјени хошлајыр... Гој Кремл печенјеси илә чај ич-
ин. Көрәсән һәдијјәдә печенје дә олачагмы?»

Кремлдә Катја һәр шејә: палтар асылан јерә, пил-
әкана, демәк олар ки, бүтүн дивары тутмуш бөјүк

Куликов вурушмасы» лөвһәсинә диггәтлә бахырды.

Гранит палатаны хејли кәзиб, библија әһвалатыны
свир едән көзәл, амма аз анлашылан лөвһәләрә та-

маша етди, сонра исә һај-күјлү ушаглар дәстәсинә шулуб, тәләсик ән бөјүк салона кетди.

Башдан-баша ојунчаглар вә чәләнкләрлә бәзән нәһәнк јолканы көрдүкдә, фикирләшди: «Көзәллијә бах еј! Ахы, бүтүн бунлары евдә данышсам, һеч иһ мајачаглар?»

Тамаша башланды. Бу, о гәдәр рәнкарәнк, о гәдәр мараглы, башлычасы исә о гәдәр гејри-ади иди ки, јада һәр шеји Катјаја унутдурду. О һәлә өмрүндә бир шеј көрмәмишди! Шахтабабаја баханда, о гәт е ки, бу елә әсл Шахтабабадыр ки, вар,—ахы о һәлә бә чалыгдан онун барәсиндә чох шеј ешитмишди.

Демәк олар ки, Катја өз-өзүнә пычылдады: «О, әсл баш Шахтабабадыр, чүнки ән баш јолкада—Кре јолкасында иштирак едир! Бүтүн галан Шахтабаба онун көмәкчиләри, бәлкә дә елә палтарыны дәјиш јашлы адамлардыр».

Тамашадан сонра салонларын әтрафында, дүш мүш, әфсанәви дахмачыгларын пәнчәрәләри ачылды башларында бәзәкли чуткалар олан рус бојар гадыры һәдијјәләри пајламаға башладылар.

«Һә, инди мән дә Кремлдә бах бу гәшәнк хала әлиндән өз һәдијјәми аларам»—Катја белә фикирләшиб онлардан биринә тәрәф јөнәлди.

Амма һәдијјә алмаг истәјәнләр о гәдәр чох иди дахманын габағында јекә бир нөвбә әмәлә кәлмиш

Бир аздан сонра Катја пәнчәрәјә јахынлаша билә бојар гадынына дәвәтнамәсини узатмаг истәјә ки, кимсә ону бәрк итәләди. Дөнүб бахдыгда, алн елә бил һеч өмрүндә дараг дәјмәмиш күлүнч кә олан пыртлашыг сачлы бир оғлан көрдү. Катја она ханда, аз галды күлсүн, амма пис рәфтарыны јад салыб Катја да вызсач оғланы итәләди.

—Һара сохулурсан?

—Бәс сән һара сохулурсан?—дејә оғлан чаваб верди.—Тәһәр-төһүрүнә бах бир! Бу саат сәни елә итәләрәм

ки, кәлләмајаллаг оларсан!

—Итәлә көрүм!

Оғлан итәләмәди, динмәз-сөјләмәз сых оғланлар јығнағына сары кедиб, дирсәкләрилә даһа бәрк итәләјә итәләјә өзүнә јол ачмаға башлады.

Катја өз һәдијјәсини—пластмас ракети ахыр ки, салыб јенә дә бөјүк салона јөнәлди.

Салон әввәлки кими көј гуршағынын бүтүн рәнкләри тәк ал-әлван ишыг сачырды.

Бу дәфә нәһәнк чилчыраглар Катјаја тавандан асылмыш баһа гијмәтли јолкачыглар кими көрүндү. Онлар дүмдүз мүнтәзәм хәтләр илә баш јолканын тәпәсиндән ајрылырдылар.

Фәнәрләрдән сачылан сәһрли ишыглар ағ мәрмәр диварларда ојнашыб чүрбәчүр шәкилләрә дүшүр, уча сүтунлар исә елә о чүр тәнтәнәли бир вәзијјәтдә һәрәкәтсиз дуруб ушагларын бајрам шәнлијинә вүгарла тамаша едирдиләр.

«Одур, јолкадан спутник асылыб,—Катјанын нәзәрини чәлб етди—орада ракет дә вар...»

«Ракет...» Бу сөз һәдијјәни онун јадына салды. Буну хатырладыгда Катја бирдән һисс етди ки, күрәји үшүдү: «ракет»и әлиндә јох иди.

Көзүнүн габағында һәр шеј јоха чыхды: јолка да, јанан чилчыраглар да, мәрмәр сүтунлар да..

О, бөјүк салону кәзә-кәзә јадына салмаға чалышырды ки, һараларда дурубмуш, һәдијјәни һарада итирә биләрди...

О, јан-јөрәсинә баха-баха, јадына салырды: «Бах, бурада чәкмәмин бағы ачылды... Бах, бурада дурдум...»

Амма һәдијјә һеч јердә јох иди, елә бил јерә батмышды.

Катја јаныглы-јаныглы аз гала бәркдән пычылды
жырды: «Ахы бу нечә олду белә...» Онун ири вә ачы
јашлары дамла-дамла јанагларындан сүзүлмәјә баш
ды.

Катја пилләкәндән енәндә бајаг дирсәкләрилә өз
дахмаја тәрәф јол ачан һәмин о кәкилли оғланы мејда
чада көрдү. Онун санки һеч дараг көрмәмиш гывырч
кәкили јенә дә елә күлүнч көрүнүрдү.

Оғлан ондан сорушду:

—Нә олуб белә зарылдајырсан?—Бәјәм сәни ч
бәрк итәләмишдим, бир јерин ағрыды?

—Јох.

—Бәс нә олуб?

—Һеч нә,—дејә Катја чаваб вериб онун јанында
өтүб кечмәк истәјирди, амма кәкилли оғлан габағын
кәсди.

—Ахы нијә зарылдајырсан, де дә?

Өзү дә сәбәбини билмәдән Катја һәр шеји она
нышды. Јәгин ки, бу дәгигә о, данышыб үрәјини
шалтмағы чох истәјирди. Ахы чох вахт адама дәр
верәндә кимәсә данышыб үрәјини бошалтмаг истәј
Катјанын да дәрди варды, һәм дә бөјүк дәрди иди.

Оғлан онун сөзүнү кәсмәдән ахыра гәдәр динлә
гашларыны чатды. элини сөзә бахмајан кәкилинә тох
дурду, сонра исә чидди сәслә:

—Ал мәним һәдијјәми—деди вә өз һәдијјәсини
јаја узатды.

Катја һеч өзү дә билмәдән, дүнјада ән гијмәтли
олан бу пластмас һәдијјәнин јенә дә онун элиндә ол
чағыны дујараг «ракет»ә доғру чан атды.

Бир санијә сонра һәдијјәни алмаг арзусу артды,
санијә сонра исә Катја она Кремл һәдијјәсини вер
о көзәл-көјчәк халаны, она јахынлашанда дујдуғу
си хатырлады вә орада ону бәрк итәләјиб инчидән
мин бу оғланы јадына салды.

—Јох,—дејә дилләнди,—сәндән һәдијјәни алмарам.
Алмарам!
Элләрини архасында кизләтди.

КУКНАР ГОЗАЛАРЫ

Дүшәркәдә сәс-күј иди.

Диварлары јохмуш кими көрүнән чох кениш пәнчәрәли
јвандан молдав рәгсинин сәдалары јајылырды. Үзә
индә, һавада волејбол топлары атылыб-дүшән идман
ејданчасындан фыштырыг сәсләри кәлир, бир гәдәр
јанда исә галын колларын ардындан старт тапанча
ынын шаггылтысы илә рәнкбәрәнк мајкалы ушаглар
ерләриндән гопуб јүјүрүрдүләр.

Адама елә кәлирди ки, һәј-күј, чығырты сәсләри
дәркә-чәркә дүзүлмүш шам ағачларынын лап тәпәсинә
бәдәр жүксәлир вә онлар да үмуми шәнлијә табе олуб,
истәр-истәмәз бу чәлбедичи һарај-һәширә гошулурду-

Бу, һәмин саат иди ки, күнүн низамнамәсиндә «дәр-
кәк ишләри, идман сексиаларынын мәшғәләләри» ады
лә гејд едилмишди.

Костја элиндә китаб, гача-гача артырмаја чыхыб бу
илдириши көрдү: «Китабхана бағлыдыр». О кери дөн-
кәк истәјирди ки, бирдән киминсә ону фамилијасы илә
ағырдығыны ешитди:

—Павлов, бура кәл көрүм... Бу, онун достудур, бәл-
ә бизә бир шеј данышар...

Костја ичәри кирди.

Ијун күнәшинин гызғын шүалары отаға долмушду.
илар сәлигә илә столун јашыл маһудунун үстүнә ја-
лыб, графинин шәффаф сујунда минбир гығылчым
ими парылдашырды.

Китабханада адам чох дежилди, дүшөркөнин рәиси онларын пионер дәстә рәһбәри, китабханачы Вера Василъевна, бир-ики нәфәр дә онун танымадығы адам. Диварын дибиндә Валерка стулда елә отурмушду ки, елә бил ону жапышдырмышдылар.

Костја о саат нәсә хошакәлмәз бир шеј олдуғун дүждү: гәрибә кәркин сакитлик буну андырырды.

Дәстә рәһбәри ондан сорушду:

—Валерка өз инша јазысынын барәсиндә сәнә бир шеј данышыбмы?

—Нә инша?—дејә Костја суалы баша дүшмәји Еркин сәсиндәки чиддилијә тәәччүбләнди.

—О да, сизин ушагларла биркә јаздығыныз јазы.

—О јарышмадакы јазы?

—Нә.

—Намымыз јазмышдыг... О да...—дејә Костја баш илә Валеркаја ишарә етди.

Едик мәзәммәтлә деди:

—Јазмағына јазыб, амма нә јазыб...

Дүшөркә рәиси бир гәдәр сүкутдан сонра деди:

—Кедә биләрсән, Костја, биз өзүмүз ајдынлашдырырыг...

Костја бураја топлашанлар үчүн һеч бир шеј ајдынлашдырмадан, гапыја тәрәф јөнәлди...

«Көрәсән Валерка јенә нә еләјиб? Бәлкә јенә елә о гоза әһвалатыдыр?»

Бу әһвалат нөвбәнин лап әввәлиндә баш вермишди Валерка бир көјнәк долусу шам гозасы јығыб палакаја кәтирмишди. Өз долабынын ләмәлериндән сабу диш тозу, диш фырчасы, финчан вә башга хырда шәләри кәтүрүб, гозалары сәлигә илә ора јығмышды. Бүтүн бу шәләри о сахламаг үчүн Костјаја вермишди о исә һәр сәһәр әл-үз јујулан јерә ики диш тозу, ик фырча вә бир сабун кәтирди.

Костја бу гәрара кәлмишди ки: «Икисини кәтүрмәк нә лазым? Бир сабун елә икимизә дә бәсдир».

Сонра дүшөркәдә тәмизлик күнү оlanda, Валерканын бүтүн гозаларыны кәтүрүб тулламышдылар.

Онда Костја ону сакитләшдириб демишди:—Кефини позма, башгаларыны јығарыг. Тапылмајан шејдир ки! Гоза! Бу нәдир, патрон-зад дејил ки?

—Јох, беләләрини јыға билмәрик. Ахы онлар јаш идиләр, туфан гозалары идиләр.

—Туфан?

Костја билмирди ки, Валерка дүшөркәјә кәләндә, онун кичик бачысы Тонечка ондан күкнар гозалары кәтирмәји хашиш етмишди. Амма елә-белә гозалар јох, мүтләг туфандан сонра јығылан гозалар—үстләриндә дә хырдача јағыш дамчылары олсун, ахы онлар кечә хырдача ишыглара дөнүб парылдашырлар.

Танја демишди ки: «Һәр бир ишылты—сәһрли бир јухудур. Өзү дә белә јухулары о адам көрә биләр ки, онун белә гозалары олсун».

Буну Танјаја ким исә данышыбмыш, о да буна инаныбдыр.

Валерка да она сөз вермишди ки, лап елә бу чүр гозалар апарачагдыр. Апарарды да, лап јәгин... Әкәр дүшөркәдә тәмизлик күнү кечирмәсә идиләр.

Елә Валерка үчүн башга хошакәлмәз әһвалатлар да бу тәмизлик күнүндән башланды, даһа доғрусу, бунлар елә о өзү башлады. Әкәр онун дүшөркәјә мүнәсибәти дәјишмишдисә, даһа о башга нә едә биләрди?

Ики күн әввәл Едик дәстәни ејвана јығыб, һәр биринә бир вәрәг кағыз, бир карандаш вермишди вә тапшырмышды:

—Ушаглар, бу күн һәр бириниз «Мән өз дүшөркәми нәјә көрә севирәм» мөвзусунда гысача инша јазачагыныз. Онлардан ән јахшысыны дивар гәзетиндә верәчәјик.

Жарым саат сонра бөжүк бир жыгын вэрэг артыг Едик кин элинде иди. Онларын арасында Валерикин «Мэн өз дүшөркәми нәјә көрә севирәм» мөвзусунда жызысы варды. Костја көзләнмәдән кәлиб ора чыхды да, дүшөркәнин бөжүкләри Валерикин жызысы барәсинде данышырдылар.

Ата-аналар күнү дүшөркәдә чох һај-күјлү кечирди чүнки о күн ата-аналар үчүн бәди өфәалијјәт консерти верилрди, идман чыхышлары көстәрилр, һәтти палаталара да кәзинти тәшкил едилрди, бу күн Валерка нә едәчәјини билмирди.

Будур, анам инди кәләчәк, һамысыны она данышча чаглар».

Амма анасы јох, атасы кәлди.

О, атасы илә лап һасарын дибинде хејли мүддәт отуруб сөһбәт етди.

Едик онлара јахынлашды.

—Јолдаш Фјодоров?—дејә о Валерикин атасына мәрәчиәт етди.

—Бәли.

—Салам. Мәним сизә сөзүм вар.

Валерик: «Бәли, башланды!»—дүшүнәрәк атасының галын отларын арасына сәрдији раһат пенчәјин үстүдән ајаға галхды.

Онларын нәдән данышдыгларыны Валерик еширмирди, чүнки хејли аралыда дуруб, һәрәкәтсиз һаваны әһатә етдији уча ағачлары диггәтлә нәзәрдән кечирди.

Атасы дүшөркәдән кедәндә, оғлуну бәрк өпдү бөжүк адам кими әлини сыхды:

—Даһа мөһкәм дур, Валера!

...Тәрсликдән һава да ә'ла иди.

Артыг нечә күн иди ки, көјдә бирчә булуд да көрүмүрдү. Жағыш да көзләнмирди. Амма Валеркаја о чох бәрк лазымды. Әлбәттә, Танјаја елә-белә гозалар д

апармаг оларды. Дејәрди ки, туфан вахты жығыбдыр. Амма Валерка белә едә билмәзди.

Нөвбә вахты гуртарырды, јағыш исә жағмырды ки, жағмырды.

Амма, будур, о бири күн сәһәр јемәјиндән сонра артыг Москваја кетмәк лазым иди, ахшамдан булудлар жығылды. Сәрин күләк јолларда тозлары галдырыб һәрләди, гарангушлар лап јерин үзү илә учмаға башладылар.

Валерка көјә баха-баха фикирләширди: «Һә, һеч олмаса бир азча јағајды,—бирчә јағајды... Онда мән сәһәр һәлә ушаглар ојанмамыш јухудан дуруб гоза жығардым».

Бүтүн кечәни јағыш жағды. Илдырым да чахды. Сәһәр исә шејпур сәсләри дүшөркәни јухудан ојатдыгда, Валерка баша дүшдү ки, јатыб јухуја галмышдыр.

О, јатагдан дик атылыб, о саат гачмаг истәди. Амма бурада дурмуш Едик учадан хәбәр верди:

—Чәлд јујунуб јемәкханаја кедин. Бу күн сәһәр идманы олмајачаг. Јемәкдән сонра о саат јола дүшүрүк.

Гоза жығмаг барәсинде даһа һеч бир сөз ола билмәзди.

Автобуслар тәрпәндиләр. Шосе јолу шәрид кими пәнчәрәнин өнүндән өтүб кечирди.

Онларла бирликдә кедән дүшөркә бајанчаланы Михаил Алексејевич ону сәсләди:

—Валера! Едик хаһиш етмишди ки, бу зәрфи сәнә верим.

Валерка о гәдәр дә ағыр олмајан зәрфи алыб ачды. Зәрфдәки күкнар гозалары иди.

ӨЗҮНҮРЭДД

Неч ким баша дүшә билмәди ки, Кирил комсомол ичласында өз намизәдлијинә нијә е'тираз етди. Синфрә ән јахшы шакирди, ичтимаијјәтчи, артыг далбадал иди. Оң ил иди ки, синиф комсомол бүросунун катиби иди. Оң бу ил дә сечмәк истәјирдиләр, амма рәдд етди.

Синиф рәһбәри Николај Фадејевич ушагларын суалларыны вериб гуртармаларыны көзләјиб, Кирилдән сорушду:

—Ахы бир де көрүм нә үчүн истәмирсән?

—Истәмирәм, вәссалам!—дејә чаваб вериб Кирил башыны ашағы салды.

—Баша дүшмәк олмур. Ахы ушаглар сәнә инанырлар, амма сән буну гијмәтләндирмирсән!

Ким исә чығырды:

—Бурда һәр шеј ајдындыр! Гәрара кәлиб ки, бүтү күчүнү дәрсә версин. Јохса, олду-олду да, медал әлиндән чыхар. Ахы комсомол иши вахт тәләб едир...

Кирил давам кәтирмәјиб чығырды:

—Кәс сәсини!

Гаршысындакы стулу тәпиклә итәләјиб, гачараг синифдән чыхды, неч ардынча гапыны да өртмәди.

Ахшам Николај Фадејевич Кирилкилә кетди. Оңу атасы илә данышды, әһвалаты она сөјләди. Амма һәр бир шеј ајдынлашмады. Дүздүр, о артыг евдән чыхар да Кирилин атасынын сөјләдији бир чүмләни ешитди.

—Оғлум Кирил, һәр һалда јахшы оғландыр!

Анчаг Николај Фадејевич бу сөзләрин мә'насы барәсиндә дәрин фикирләшмәди.

Апрел күнәши артыг вар күчү илә јазын кәлдијин хәбәр верирди. «Звјоздны» кинотеатрынын габағында јенә јекә бир кәлмәчә әмәлә кәлмишди вә һәр тәрәфдән ојнаг, шырылдајан су шырнаглары ора, алчаг сөзкиләрин габағына ахышырды. Һәтта сәрчәләр дә инд

башга чүр, шән вә учадан чиббилдәшиб бир-биринин сәсини кәсирдиләр. Ағачларда шишмиш тумурчуглар ачылмаға һазыр олуб, санки команда көзләјирдиләр.

Кирил мәктәбдән гајыданда һәјәтдә өз атасыны көрдү,—о, тәләсмәдән јаш торпагдан ағач пајачыглар чыхармышды. Онлары гучағына јығыб, һәјәтин о башына апарыб, барынын дибинә атырды.

Кирил—«Әһсән, ај ата!»—дејә севинди. О, атасыны бәрк-бәрк гучаглајыб, јанағыны онун һәмишә түклү олан јанағына сыхмаг вә јахшы-јахшы чох сөзләр демәк истәјирди.

Кирил бир анлыға атасынын бу ачыглы сөзләрини дә унутду: «Сәнә дәхли олмајан ишләрә бурнуну сохма! Һәлә атана мәсләһәт вермәк үчүн ушагсан!» Бир дә атасынын о вахт ону отагдан говмасыны. Үмумијјәтлә, бу јахында араларында баш вермиш бүтүн әһвалатлары јаддан чыхарды.

О бүтүн бунларын барәсиндә фикирләшмәк истәмирди, амма хошакәлмәз хатирәләр ити кино ленти кадрлары кими һәр һалда онун шүүрунда учушурду.

...Атасы әлиндә керб мөһүрлү бир кағызы јелләјә-јелләјә, шән, чошгун бир һалда евә кәлиб, күлүмсүнә-күлүмсүнә демишди:

—Ичазә вердиләр! Ахыр ки, гараж тикмәјә ичазә вердиләр! Инди бизим өз гаражымыз олачаг. Өзү дә узагда јох, елә өз евимизин јанында. Лап јахында хүсуси гараж! Көр нә аләмдир!

Сонра онларын јанына МИК рәиси, ев комитәси сәдри вә бир нечә нәфәр дә башгалары кәлмишдиләр. Һамы атасыны дилә тутурду ки, һәјәтдә гараж тикмәсин, баша салырдылар ки, орада ушаглар үчүн идман мејданчасы дүзәлтмәк истәјирләр.

Атасы исә далбадал дејирди:

—Мәнә ичазә верибләр. Тикинти үчүн јер дә ајырыблар. Белә ки, һәр шеји ганунаујгун едирәм.

Бир дэфэ ким исэ атасына е'тираз етмэк истэји деди:

—Амма нечэ ајырыблар... Ахы онларын хэбэри јодур ки, биз бурада мејданча дүзэлтмэк истэјирик...

Атасы бу сөзлэрэ неч гулаг да асмады. О, сөзүнү үстүндэ дуруб дејирди:

Мэнэ јер ајырыблар! Гуртарды, кетди.

Арадан бир һэфтэ кечди.

Бир дэфэ Кирил атасына деди:

—Ај ата, бэлкэ һэгигэтэн тикмэк лазым дејил. Ушаглар да мэндэн хаһиш едиблэр сэнинлэ данышам.

Бах, елэ бу вахт онларын арасында мүбаһисэ гызышмышды. Бөјүк мүбаһисэ, эввэллэр неч вахт баувермэмиш бир мүбаһисэ. Атасы чығырыр, ајагларына јерэ дөјүрдү. Дејирди ки, Кирил онун ишлэринэ гарышмасын, атаја ағыл өјрэтмэк онун иши дејил.

О заман Кирилэ елэ кэлди ки, о, атасыны неч замабағышламајачаг. Амма, будур инди..

—Сэнин өзүнүрэддини лэғв едирэм!—дејэ атасы Кирили көрдүкдэ, јавашдан диллэниб, мээммэтлэ јанында јерэ төкүлмүш пајачыглара бахды.

Јаз артыг өз гануни јерини тутмушду. Шырылдаја шырнаглар јох олмуш, торпаг вэ сәкилэр тэмизләнмишди. Ағачларда тумурчуглар ачылмыш, һэтта бэ'зи јерлэрдэ тэр отлар да көрүнүрдү. «Звјоздны» кинотеатрынын габағындакы көлмэчэ дэ тамамилэ јоха чыгымышды.

ДОҒМАЛАР

Ону элинде јолка илэ милис идарэсинэ кәтирди лэр. Онунла бир гыз данышмаға башлады. Эввэлчэ неч чаваб да вермэк истэмирди.

«Буна бах бир, тэзэ тәрбијэчи тапылыб! Бизим интернатда белэлэри чохдур!»

Славка дүз тапмышды. Лүсја доғрудан да мектэбли иди. Онунчу синифдэ охујурду, бош вахтларында исэ милис шө'бэсинин ушаг отағында ишлэјирди.

Славанын динмэзлији чох сүрмэди.

О, ачыг-ашкар бојнуна алды:

—Јолканы паркдан кәсмишәм. Сатмаг истэјирдим. Интернатдан гачмышам.

Слава өз хошакәлмэз сөһбәтини гуртардыгда, Лүсја сәсини узада-узада диллэнди:

—Ишэ бах да! Бэс инди нејлэјэк?

Оғлан јавашчадан хаһиш етди:

—Анчаг анама демэјин.

Ертэси күн интернатда Славканы мүдирин јанына чағырмадылар. Амма алтынчы «А» синфинин ушаглары дүнөн ахшам Славканы интерната бир гызын кәтирдјини һараданса билиб, ондан сорушдулар:

—О гыз кимди?

Славка јаландан деди:

—Бачымды.

—Һэ-э! Демэли доғмасыныз...

Бу күн Славка үчүн чох эзаблы олуб, узун чәкди. Бајырда һава тамамилэ гаралыб фәнэрлэр јананда, Лүсја интерната кэлди.

Ону чағырдылар:

—Славка, бачын јанына кәлиб!

Славка:—Салам,—дејиб элини јөндәмсиз һалда она узатды.

—Һэ, нэ вар, нэ јох, дәрслэрини һазырламысанмы?

—дејэ Лүсја сорушду.

Лүсја да өзүнү биртәһэр, нараһат һисс едирди. Бу ја өзүнүн чидди эда илэ данышмасындан, ја суалынын тәсдән јерсиз верилмәсиндән ирәли кәлирди.

—Һазырлашмышам!

Ахыр вахтларда доғрудан да илк дэфэ бу күн дәрслэрини лап јахшы, вичданла өјрәнмишди.

—Һә, еләдирсә, онда кедәк, кәзәк..

Бу ахшам онлар һәр шејдән, идмандан да, кинода да, интернатдан да данышдылар. Славка һәтта өјүнә өјүнә шәкил чәкмәји бачардығыны да деди. Кәлән дә фә чәкдији шәкилләри она көстәрмәјә сөз верди.

Амма чәкдији шәкилләр аз олдуғундан о ики күчөк шәкил чәкди. Сонра Лүсја интерната бир дә кәлә дә, Славка гүрурла өзү чәкдији бир албом шәкилләр она көстәрди.

Лүсја ону тә'рифләди:

—Чәкдикләрин пис дејил. Амма натурадан чөк чөк мэк лазымдыр. Һәр шеји натурадан кағыза көчүрмә чалыш.

Онлар сонралар киноја да, театра да, катокка да кетдиләр.

Лүсја тез-тез интерната, Славканын јанына кәлди кедирди, бир дәфә исә шәнбә күнү онун анасыны көр ләјәрәк хејли отурдугдан сонра деди:

—Слава, анан дејәсән бу күн даһа кәлмәз...

Оғлан да разылашды:

—Һә, даһа кәлмәз. Кечән шәнбә күнү дә кәлмәмин ди.

—Фикир еләмә. Истәјирсән, кедәк бизә? Сәни анамла таныш еләрәм. Бир аз биздә галарсан, сонра сәни интерната өтүрәрәм.

Славка динмәзчә башы илә разылыг верди.

Бир дәфә Лүсјакилин мәнзилиндә зәнк вурулду. Гапыны ачды. Гапынын ағзында әјниндә парылтыл дүјмәси олан шух рәнкли палто кејмиш ортајашлы бир гадын дурмушду. Һидропероксиди илә саралдылмы сачлары моруг рәнкли јәјлығынын алтындан пыртлашы чыхмышды.

Намә'лум гадын деди:

—Билирсинизми, мән Славканын анасыјам..

Лүсја чәлд дилләнди:

—Салам, салам, бујурун ичәри...

—Јох, мән ичәри кирмәјәчәјәм, сәнин вахтыны да алмајачағам. Кәлмишәм, сәндән хаһиш едәм ки, мәним Славикимдән әл чәкәсән....

—Нијә ки?—дејә Лүсја сөзүн мә'насыны баша дүш- мәјиб сорушду.

—Нијәми?—дејә гонаг өз кәнч мүсаһибинә бахыб, әләвә етди:—Сәндән дә тәрбијәчи олар? Ахы сән өзүн ки, һәлә һәјатын нә олдуғуну билмирсән Она нә өјрәдә- чәкәсән? Сәнин нечә јашын вар ки? Ијирми? Ијирми беш?

Бу суал Лүсјаны тәәччүбләндирди. Онун һәлә һеч он сәккиз јашы да јох иди, Славканын анасынын деди- ји ијирми, ијирми беш јаш она чөк узаг көрүндү.

Гадын исә Лүсја илә апармаға һазырлашдығы даны- шыгла ону әсла инандыра билмәјәчәјини баша дүшүб, мүлајим-мүлајим данышмаға башлады:

—Будур, бах, сәнин атан-анан вар, онун исә бирчә адамы, мәнәм—анасы. О да анчаг мәни танымалыдыр! Бағышла! Амма мән һәр нәјәмсә, анајам, о да анчаг мәним јанымда олмалыдыр. Ону мәним әлимдән алма...

—Бу нә сөздүр!—Лүсја она е'тираз етмәк истәди, амма арвадын көз јашларыны көрүб деди:—Јахшы.. Мән даһа онунла көрүшмәрәм.

—Сағ ол, сәни...—дејиб, арвад ала-бәзәк көркәминә ујушмајан бир һалда, бели бүкүлә-бүкүлә, лифтә сары јөнәлди.

...Интернатдан Лүсјаја бирдән-бирә зәнк етмәдиләр. Әввәлчә милисин ушаг отағында Олга Николајевна кә- либ, нә баш вердијини, Лүсјанын Славикин јанына нә үчүн даһа кетмәдијини сорушду, ахы ишләр лап јахшы кедирди.

Лүсја она һеч нә демәди.

Комсомолчу гыз Никифорованын тапшырыгы јер
јетирмәмәси мәсәләсини музакирә едән комсомол ко
тәсинин ичласында да о динмәди.

—Сән ки о оғлана хәјанәт едибсән!

—Ону ән чәтин дәгигәдә атыбсан!—дејә чошгун с
ләр ешидилирди.

Катиб дејирди:

—Ахы бу ки, ојунчаг ојнатмаг дејил. Јенијетмә
рин јенидән тәрбијәләnmәси чидди вә чәтин бир ишд
Будур, иш баш тутмајан кими сән дә әл-голуну сал
јыбсан, һәтта онун јанына кетмәкдән дә әл чәкибсә
Биз сәндән белә шеј көзләмәздик.

Комитет гәрар верди ки, Никифороваја чидди те
мәт е'лан едилсин.

Лүсја нә өзүнү сафа чыхарды, нә дә е'тираз етди.

Бир дәфә мәктәб мүдири Лүсјаја деди:

—Тәнәффүсдә бир мәним јаныма кәл.

Лүсја кетди.

—Бурада сәнә интернатдан тез-тез зәнк еләјирләр.

—Һансы интернатдан?—дејә Лүсја сорушду.

—Славанын олдуғу интернатдан... Будур, бах је
јәгин ки, орадандыр—дејә Виктор Петрович дәстәји к
түрдү.—Бәли, бәли... Бурададыр... Бу саат... Сәни и
јирләр,—дејә мүдир гыза дөндү.

Лүсја дәстәкдә Славканын һәјәчанлы сәсини еши
ди:

—Лүсја, Лүсја, мәнәм еј, Слава... Билирәм ана
сәнин јанына кәлибмиш. Өзү һамысыны мәнә даныш
Онун сөзүнә бахма.. Кәл, мән сәни јаман көзләјирә
ахы һамы билир ки, сән мәним бачымсан...

—Кәләрсәнми?—дејә Слава артыг јавашдан сору
ду.—Кәләрсәнми, Лүсја?

Бир санијәдә һәр шеј онун јадына дүшдү: јолка да
милис идарәси дә, Славанын анасы илә сөһбәт дә, а
дығы төһмәт дә...

Сонра директорун пәнчәрәсиндән алчаг барынын
әһатә етдији мәктәб бағына, орадан артыг рәнки гарал
магда олан гара бахыб Лүсја дәстәјә деди:

—Кәләрәм. Лап јәгин кәләрәм.

КИШИ ҺӘМРӘ'ЈЛИЈИ

Николај институтун биринчи курсунда, кичик гарда
шы Антон исә мәктәбдә охујурду. Онлар аналары
нын јанында олурдулар. Аталары јох иди. Даһа доғрусу
варды, амма һәлә Антон тәзә доғуланда аиләдән ајры
лыб кетмиш вә бир дә гајытмамышды.

Ана чох истәјирди ки, оғланлар охусунлар, буна кө
рә дә Николај онунчуну битирәндә, анасы она демишди:
—Кет института!

О да кетмишди. Николај мәктәби медалла битир
мишди, политехник института асанлыгла дахил олмуш
вә һәмин илдән дә тәгаүд алмаға башламышды.

Ана почтда ишләјирди. Маашы чох дејилди, буна
көрә дә Николајын тәгаүдү аиләнин бүдчәсинә хејли
көмәк едирди.

Амма бир дәфә Николај тәгаүдү евә кәтирмәди.

Анасы чиддијјәтлә сорушду:

—Нә олуб?

—Итирмишәм...

Амма о јалан дејирди. Николај пулу онунла бир
курсда охујан гыза көдәкчә алмаға хәрчләмишди; о
гызла нәинки достлуг едирди, һәм дә она гаршы лагејд
дејилди. Һәмин күн онлар өз группары илә биркә Ку
ковоја Шереметевин маликанәсинә кетмишдиләр. Нико
лај исә бу мүддәти һәмин гызла олмуш, ондан бирчә
адам да араланмамышды. Онлар електрик гатарында
биркә евә гајыданда да јан-јана отурмушдулар вә һәм
ахшам Николај гызы өз евләринә гәдәр өтүрмүшдү.

Гапыларынын ағзында, Николај гызын бармагларыны өз элиндән бурахдыгда Лена бирдән демишди:

—Вај! Бәс мәним көдәкчәм һаны? Көдәкчәм, сәнинлә биркә алдығым көдәкчәм?

Николај ону јадына салмаға чалышараг сорушду:
—Нә көдәкчә?

О, өз-өзүнү данлаја-данлаја фикирләшди: «Көр бир нечә диггәтсизәм һа! Һәтта онун көдәкчәси олдуғуну да унутмушам. Ах, көр нә пис олду!...»

Антон гардашынын голтуғунда бағламаны көрүб сорушду:

—Бу нәдир?

Николај кизләтмәк истәмәјиб, әһвалаты олдуғу кими данышды.

Гардашы марагланыб сорушду:

—Гијмәти нечәдир?

Николај гијмәтини деди.

Антон фит вериб деди:

—Фју... Бәд дејил!

Ахшам ана кәлди. Николај она пулу итирдијини дејәндә арвад чашыб галды.

О, бунун баш вердијинә һәлә дә инанмајыб сорушду:

—Нечә јә'ни итирмишәм? Јә'ни һамысыны? Неч би-лирсәнми нејләмисән? Бәс биз мәним маашыма гәдәр нечә јашајачағыг?—дејә ана әл-голуну јелләјә-јелләјә столун үстүнә чөкдү. Неч инана билмирәм ки, итириб сән,—сөзүнә давам етди.—Бәлкә бир шејә хәрчләјиб сән? Јахшысы будур елә бирдәфәлик де!

Николај динмәди.

Анасы ихтијарсыз чығырды:

—Јарамаз! Бүтүн аиләни чөрәксиз гојдун!

Антон бирдән белә бир мәнзәрәни көзүнүн габағына кәтирди: Онлар сәһәр үчү дә мәтбәхдә сүфрә ба-шында отурублар, амма сүфрәдә чөрәк јохдур, һәттә

јағы чәкмәјә бир шеј јохдур. Амма сонра баша дүш-дү ки, анасы мәчази мә'нада белә дејиб, гәлби бир аз јүнкүлләшди.

О, јавашчадан дилләнди:

—Ахы, ај ана, борч алмаг олар да...

—Борч алмаг?—дејә ана үзүнү она чевирди—Бәс ону нечә гајтарачағыг? Онсуз да боғазачан борч ичиндә-јәм...

Ана өзүнү итирмиш һалда јан-јөрәсинә көз кәздирди, телевизору, сонра күнчдә столун үстүндәки чини ва-зы, нәһајәт ушаг дахылыны нәзәрдән кечирди.

Хырдача тахта гуту дәмирбәнд сандыгча кими гајы-рылмышды, һәтта гапағындан гыфыл да асылмыш, рә-зәләри дә варды. Ана билирди ки, Антон лап чохдан фотоапарат алмаға пул јығыр, һәтта һәрдән өзү дә она гәпик-гуруш верирди. Амма инди башга чарә јохду.

Дахылы ачдылар, амма,—һејһат!—ичиндә пул јох иди. Ана һирсиндән Анто́на мөһкәм бир шапалаг вуруб ағлаја-ағлаја тахтын үстүнә јыхылды.

Ертәси күн сәһәр һеч кәс бир-бири илә данышмады. Ана ишә кетдикдә, Николај гардашына јахынлашды.
—Сәнин пулуну мән көтүрмүшәм. Баша дүшүрсәнми, көдәкчәни алмаға пулум чатмырды...

—Мән баша дүшмүшдүм,—дејә Антон чаваб верди.

—Амма гајтарачағам... Мүтләг гајтарачағам,—дејә о гардашына баха-баха давам етди,—амма инчимәјә-сән...

Ахшам Николај һәјәчанлы гајытды. Елә һәммин бағ-лама јенә дә онун голтуғунда иди.

О, елә гапынын ағзында башлады:

—Билирсәнми һеч нә олуб? Сән демә Лена һеч кө-дәкчәсини өзү илә апармајыбмыш.

—Нечә јә'ни апармајыбмыш?—дејә Антон, демәк олар ки, чығыра-чығыра сорушду.

—Бах, белә дә! Апармаг истәҗибмиш, амма апармаҗыб. Көдәкчә евдә галыбмыш...

—Ишә бах һа,—деҗә Антон җашлы адам кими әл-голуну оҗнатды.—Җахшы бәс инди буну неҗләҗәчәксән?—о башы илә бағламаҗа ишарә етди.

—Апарарам мағазаҗа, пулуму гаҗтарарлар.

Николаҗын үзүндә елә бир шән, хошбәхт ифадә варды ки, Антон да өзүнү сахлаҗа билмәҗиб күлүмсүндү.

Амма мағазада көдәкчәни гәбул етмәдиләр.

Сатычы гадын гысача вә лагеҗдчәсинә деди:

—Кеҗим шеҗләрини кери гәбул етмирик.

—Ахы буну ки, һеч ким бирчә дәфә дә кеҗмәҗиб, һәтә һеч әҗинә жоһланмаҗыб да,—деҗә Николаҗ чошгун билә һалда она изаһ етмәҗә чалышдыса да амма тезликә баша дүшдү ки, бу тахтапуш архасындакы ханымы лагеҗдлик бузуну әридә билмәҗәчәкдир. Аҗдын иди ки о көдәкчәни кери көтүрмәҗәчәкди.

Антон гардашынын башына кәлән мүвәффәҗиҗәтсизликдән хәбәр тутуб, кизлинчә о уғурсуз көдәкчәни көтүрүб өзү мағазаҗа, дүз мүдирин җанына кетди. Бүтү әһвалаты: анасындан да, гардашындан да, дахылдан да она данышды...

Мүдир телефонла кимәсә:—Көдәкчәни гәбул етин, деҗә сәрәнчам вериб, диггәтлә Антонун үзүнә бахды.

—Амма сән гочаг оғлансан. Ананызы аз инчиди. Онсуз да сизин чох әзиҗәтинизи чәкир. Мән буну җахшы баша дүшүрәм. Мән дә атасыз бөҗүмүшәм.

О, аҗаға галхыб, сағоллашанда, Антонун әлини бәрәкәт бәрк сыхды, санки о җашлы адам иди.

Евдә Николаҗ Антондан сорушду:

—Бәс пулу анаҗа нечә верим?

—Нечә? Деҗинән ки, тапдым,—деҗә Антон чаваб берди.

Гардашы күлүмсүндү.

ДЭРМАН

Ромка пионер дүшәркәсиндә нөвбә дәҗишиләндә евләринә кәлмишди. Евдә һеч ким жоһ иди: ата-анасы мәзунниҗәтә кетмишдиләр, нәнәси исә ишдә иди. О, бунлары билирди, буна көрә дә һәҗәтә кирдикдә, һәлә хеҗли вахт җухары, өз мәнзилләринә кетмәди.

Бир мүддәт сонра о, гоншулары Марфа Андреҗевнанын сәсини ешитди:

—Рома! Рома! Ниҗә белә, евә кетмирсән? Сонра җолдашларыңла доҗунча данышарсан... Инди исә, бәри кәл! Мәнзилинизин ачарлары мәндәдир...

Рома нәдәнсә, тәгсирли кими өз җолдашларыны нәзәрән кечириб, тәләсмәдән сәрин далана кирди.

Евдә о атасынын ховлу хәләтини кеҗиб, чаҗ гоҗмаға кетди.

Амма мәтбәхә кирдикдә, һәлә електрик пиләтәсинин дүҗмәсини бурмаға мачал тапмамыш, гапынын зәнки вурулду.

Гапынын ағзында бир гыз дурурду. О, Ромадан икиҗүч җаш бөҗүк оларды, көзләри дә түнд-көҗ иди.

Гыз күлүмсүнә-күлүмсүнә дилләнди:

—Салам, анан евдәдирми?

—Жоһ—деҗә Ромка тәәччүблә чаваб веди.—О мәзунниҗәтә кеҗиб.

—Демәли, һәлә кеч кәләчәк?

—Һә, кеч кәләчәк... Онунла нә ишин вар ки?

—Мән Оксанаҗам, Галина Николаҗевнанын гызы...—деҗә гыз изаһат вермәҗә башлады, амма онун һеч нә баша дүшмәдиҗини көрүб сусду.

Бир аз дурухдугдан сонра Ромка сорушду:

—Бәс о Галина Николаҗевна кимдир ки?

Гыз җенә дә дирчәлди.

—Галина Николаҗевна... Галҗа,—деҗә «а» сәсини узадыб, давам етди:—Галҗа сәнин анаың досту...

Бу вахт Ромка ешитди ки, гыз бир чүр гәрибә «бизим кими јох», башга чүр данышыр. Нәр шеји баш дүшмәк олур, анчаг сәсләр нәсә рус дилиндә олдуғу ки ми дејил.

Гыз давам етди:

— Онлар биздә, Украјнада, анан сәнинлә бир Днепроја кәлдикдә таныш олмушдулар... Амма сән онлап балача идин, јәгин ки јадындя галмајыб... Ахы, бачохдан олуб. Амма мәним јадымдадыр...

— Кәл ичәри. Мән дә бу саат:—дејә Ромка ичә кирди.

Бир нечә дәгигә сонра, Ромка артыг әјнинә тары олан өз идман кејиминдә јенә дә дәһлизә кәлди.

О, сорушду:

— Анам сәнә нә үчүн лазымдыр ки?

— Аһ, бизим евимизә бәдбәхтлики үз вериб. Бабама һалы јаман харабдыр. Әкәр мән она дәрман апармасә јәгин ки, өләчәк. Бизим аптеклардә о дәрмандан јохду. Елә сизинкилардә дә јохдур. Анам деди ки, тапмасә сиздән истәјим.

— О нә дәрмандыр?—дејә Ромка һеч бир шеј бач дүшә билмәјиб онун сөзүнү кәсди.

Гыз она бир јазылы кағыз узатды.

Ромка анламадығы латын сөзләрини охудуғу зам саат дөрдү вурду.

Ромка кағызы она гајтара-гајтара деди:

— Көзлә, бир аздан нәнәм кәләчәк.

— Вај, јох! Нә данышырсан... Ахы мән бура екску сијаја кәлмишәм... Группдан мәни анчаг ики саатлы бурахыблар.

— Јахшы, өзүн бил. Онда сабаһ кәләрсән... Ја да јәхши олар ки, зәнк едәсән. Анчаг кағызы гој галсын.

Оксана кетдикдә, Ромка вахт итирмәдән, Севан јанына гачды. Ромканын јадына дүшдү ки, Севанын анасы һәкимдир, онлар көмәк едә биләрләр.

Севанын атасы Иван Павлович кағызы әзишдирә-әзишдирә сорушду:

— Бу дәрман сәнин нәјинә лазымдыр?

Ромка әһвалатын һамысыны олдуғу кими данышды.

Иван Павлович оғланын сөзләрини садәчә динләјиб сәсини узада-узада:

— Марағлыдыр, дејиб, оғланын көзләринин ичинә бахды.—Бәс сән онлары таныјырсәнми?

— Әлбәттә,—дејә Рома чаваб верди.—Онлар һәтта нәр ил бизә Украјна алмалары көндәрирләр... Анам Галина Николајевна илә чох јахын достдурлар...

Сева да, јәгин ки, атасынын һеч бир шүбһәси галма-сын дејә тәләсик әлавә етди:

— Һәтта мән өзүм дә о алмалардан дадымышам...

Атасы јенә дә көзләрини кағызә чевирди.

— Бу дәрман аптеклардә тез-тез олур, амма инди доғрудан да олмаја биләр,—дејә о, ағыр-ағыр өз-өзлү-јүндә дүшүнүрмүш кими дилләнди.

Рома тез онун сөзүнү кәсди:

— Бәс сизин хәстәханада о дәрмандан вармы?

— Хәстәханада вар...

Ромка ертәси күн Иван Павловичлә онун иш јеринә кетди, гајытдыгдан сонра даһа евдән һеч јана чыхма-јыб Оксананын зәнкини көзләди.

Артыг ахшамдан хејли кечмиш, Ромка дәрманы гыза верәндә деди:

— Нә анам, нә дә мән һеч вахт Украјнада олмамы-

шыг.

— Нечә јәни олмајыбсыныз?

— Олмамышыг,—дејә Ромка тәкрар етди.—Садәчә, бизим мәнзилдә әввәл башга аилә олурду, орада да бир оғлан варды. Амма мән онларын адресини билмирдим..

ОЈУГЛУ СААТ

Олег атасынын кечэн ил батыб боғулдуғу јерэ кәди, Өз һәрәкәтсиз чәтири илә күнәшин габағыны тутму гол-будаглы гарағачын дибиндә отуруб узун-узады тралмыш суја бахды. О, өз атасы илә биркә кечирди сон күнү, чајын лап саһилиндә көзәрә-көзәрә јанан тогалын башында сакит-сакит етдикләри сөһбәти ајды хатырлајырды.

Онда атасы дејирди: «Оғул, һәр ишдә дүзлүк зымдыр».

Олег атасынын бир гәдәр гашгабаглы алнынын атындан бахан меһрибан көзләрини, сонра да чансыгыч олуб дәјишмиш үзүнү јадына салды.

Олег бир гәдәр отуруб сонра гуру чырпылардан јыды, онлары сәлигә илә јандырды.

Алов галхыб шаггылдады. Хош, түнд түстү гоҳу јајылды. Һардаса, лап јахында гуггу гушу гуггулдады.

Олег фикирләшди: «Ај сәфегуш. Һәлә адыны фаҗа чы да гојублар. Бир јадына сал онда атама нечә өмүр вәд етмишдин? Бах, будур, јалан чыхды...»

О, көзләмәдән бир сәс ешитди:

— Папиросу јандырмаг олармы?

Дөнүб бахды.

Чығыр илә ики чаван кәлирди.

Көрүнүр, елә индичә чатмышдылар, сачлары көдтуманлары һәлә јаш иди. Биринин ағзында сигарварды.

— Јандырын,—дејә Олег чаваб верди.

— Исинмәк дә олармы?

— Исинин дә.

О бири чаван ики әли илә өз узун сачларынын јуну сыха-сыха сорушду:

— Бурада тәк-тәнһа нә гајырырсан? Адаммы көзјирсэн?

— Јох.

Сөһбәт баш тутмурду. Динмәз-сөјләмәз отурмушдулар. Јалныз узунсач оғлан һәрдәнбир ода чырпы атырды.

Әјниндәки ачыг рәнкли кәтан шалварынын чибиндән тыса саат зәнчири салланан гырмызсыфәт шишман бир киши онлара јахынлашыб чағырды:

— Бу саат тонгалы сөндүрүн!

Чаванлардан бири сигаретини сүмүрә-сүмүрә сорушду:

— Ај дајы, сиз јанғынсөндүрәнсиз?

— Јох,—дејә о, чидди чаваб верди,—амма инди тонгал галамаг олмаз.

— Биз ки чајын лап гырағында, сујун лап јанында јандырмышыг,—дејә Олег изаһ етмәк истәди.

— Дәхли јохдур, олмаз! Бу ил јај исти кәлиб. Тәбиәт онсуз да јаныр, сиз һәлә бурда бир тонгал да галајырсыныз... Сөндүрүн! Јохса, бу саат сизә көстәрәрәм...

— Нә көстәрәрсән, ај дајы?—дејә узунсач оғлан сакит-сакит она саташды

— Бу саат бура милис кәтирәрәм. О, сизә көстәрәр!—дејә шишман киши гызышды.

О јердәки ағач парчасыны гапыб јанан көсөвләри вуруб дағыммаға башлады.

— Јаваш, јаваш, ај дајы!—дејә узунсач оғлан отун үстүндән сычрады.—Јохса...

— Јохса нә?—дејә шишман киши онун сөзүнү ағзында гојду.

— Һеч нә, амма тонгала тохунмајын...

— Јохса, мәнимлә вурушмаг истәјирсиниз?

— Вурушмаға вурушмарыг, амма бир илишдирмәк олар...

— Шалварчығазынызы да ләкәләмәк олар,—дејә онун досту да јавашдан әлавә етди.

— Хулиганлар! Јахшы, бир дајанын!—дејиб шишман киши чәлд гәсәбә тәрәфә аддымлады.

Оғланлардан бири Олегә дөнүб деди:

— Милис далынча кетди, — вә мәсләһәт көрдү ки: Сән тонгалы сөндүр... Күнаһдан узаг олмаг јахшыдыр. Шишман киши милис идарәсиндә бүтүн әһвалат олдуғу кими данышды.

Нөвбәтчи сорушду:

— Бу әһвалат һарада олуб?

— Одур, орада, — дејә гејри-мүәјјән чаваб вериб әлини јелләди: — Гозлуғун о тајында, дәрәдә.

Нөвбәтчи, форма көјнәјинин үтүләндији ајдын көчәр чарпан кәнч старшинаја мүрачиәтлә деди:

— Конјев, бу јолдашла чәлд ора кет. Әһвалат чо данмы олуб?

— Отуз-отуз беш дәгигә олар, — дејә шишман ки әлини шалварынын габаг чибинә апарды. — Вај, сааты

— Нә саат? — дејә нөвбәтчи баша дүшмәјиб сорушду.

— Мәним саатым варды, күмүш саат... һәлә мүһрибәдән әввәл ишдә һәдијјә вермишдиләр...

Гозлуғун далындакы чај саһилиндә артыг һеч кәјох иди. Јалныз үстүнә торпаг төкүлмүш көсөвләр бозумтул бурумлары түстүләнирди.

Старшина түстүләнән тәпәчији тапдаја-тапда күлүмсүндү.

— Јаман да тонгал вармыш бурада һа!

— Артыб бөјүјәрди дә...

Старшина һеч бир чаваб вермәди.

Онлар тонгалын әтрафындакы јерләри диггәтлә зәрдән кечирдиләр, чығырдан бир нечә дәфә кечдиләр, колларын арасына бахдылар. Саат һеч јердә јох иди.

— Көрүнүр, мән сааты салыб итирмишәм, онлар түрүбләр, — дејә шишман киши көксүнү өтүрүб, бир түјүн үстүндә отурду. — О чүр оғланлар сааты гајта маз... Бәлкә дә елә чибимдән чыхарыблар? — дејә старшинаја мүрачиәт етди.

— Бәлкә дә елә чыхарыблар, — дејә старшина сакит

сакит чаваб вериб, бир аз сусдугдан сонра әлавә етди: — Бәлкә дә һеч онларын хәбәри јохдур...

Старшина чаја тәрәф бахды. Ахшама јахын чај бир аз да гаралмышды, инди артыг узаг саһилләринә го-вушмушду.

— Сиз әризә јазыб милис идарәсиндә гојун. Оғланларын әламәтләрини тәсвир един, саатын маркасыны көстәрин.

— Нечә бәјәм? Тапарсынызмы? — дејә шишман киши дирчәлди.

Олег диггәтлә сферблата бахырды.

О фикирләшди: «Бәлкә сәһв едирәм? Бәлкә еләчә истәјирәм ки, белә олсун?»

О, тонгалы сөндүрәндә, отларын ичиндән тапдығы саата бир дә бахды вә көзләрини гыјды.

Олег јенә атасыны јадына сәлды, о дәгигәни ки, атасы чаја тәрәф јөнәләндә сааты она вермишди. О вахт ара гарышанда Олег сааты һара гојдуғуну унутмушду. Атасынын ахшам баға кәтирдикләри палтарларын арасында да саат јох иди.

Олег сојуг метал даирәчији әлиндә сыха-сыха өз-өзүнә тәкрар едирди: «Јох, сәһв етмирәм. Јох! Дејәсән елә алты рәгәминин јанындакы сојуг да елә атамнын саатында олан кимидир...»

Амма фикирләри ону јенә шүбһәләндирирди, — ахы бүтүн бу әһвалат чох көзләнилмәз олмушду.

«Бәлкә бу, о саат дејил... Онда нечә олсун? Демәли, дүз иш олмур?»

Һәтта артырмадан шишман кишинин нечә чошуб-дашдығы ешидилирди:

— Јолдаш лејтенант, саат күмүш иди еј! Мәнә ону мүһарибәдән әввәл ишдә һәдијјә етмишдиләр! Мисил-сиз хидмәтимә көрә!

Олег, сааты онун кәлишинә хејли тәәччүбләнмиш олан нөвбәтчијә верәндә, көзләрилә шишман кишијә ишарә едиб, инамла деди:

— Она сааты һеч ким һәдијјә етмәјиб! Бу саат онун дејил. Сиз өзүнүз јохлајын... Зәһмәт чәкин ајыр д едир. Чох хаһиш едирәм...

РАЗЫЛАШМА

Онунчулар от бичининә кәлдикдә, совхозун үмуми јатагханасында галмаг истәмәјиб, мешәдә чадыр гурмаг үчүн әлверишли бир тала сечиб орада јерләшдиләр.

Тала, киминсә, зарафатла Переплјука адландырды. Тала хырдача чајын јахынлығында, ардынча чәмәнликләрин башландығы мешәнин лап гырағында иди.

Онлар кәндә ахшамүстү кәлдиләр, — артыг күнә үфүгүн ардында кизләниб, көјүн јалныз енсиз бир зорлағыны ишыгландырыб, ону алышыб-јанан шух ал рәнкә бојајырды. Ушаглар клуба јахынлашанда бајанчаланла јанашы, сых јарымдаирә һалында јығышыб дурдулар, амма өзләрини чох да раһат һисс етмирдиләр.

Бајанын чалдығы мелодијалар сакит Москва әтрафы ахшамынын һавасына јајылырды.

Москвалылардан һеч бири рәгс етмирди.

Јерлиләр фикирләширдиләр: — «Утанырлар нәдир Бәлкә дә бизимлә ојнамаг онлара гр кәлир?»

Бир дәфә москвалылар јығышыб кедәндә, белә бир атмача ешитдиләр: — Ај гарадинмәзләр! Сабаһ да сакма дурмаға кәләчәксиниз? Кәлин һа, јохса сизинчүн дәрәххарыг!

Һамы бәркдән күлүшдүкдән сонра, әлавә етдиләр: — Өзләри дә шәһәрлидирләр...

О бири күн москвалылар өзләри илә китара да көтүрүб, маһны охуја-охуја клуба јахынлашдылар, онларын сәси бајанын сәсини тамамилә батырырды.

Кимсә чағырды:

— Сакит! Ешитмирсиниз ки, бурада чалырлар!

Амма бу мазәммәт ушаглара тәсир етмәди. Онлар даһа дәриндән нәфәс алыб, даһа да уча сәслә охумаға давам етдиләр.

Чијнинә пенчәк салмыш, учабој, арыг бир чаван ирәли чыхыб чағырды:

— Бәсдир, боғазынызы јыртдыныз!

Бу чаван Серы иди.

Бу чавана кәндә ләгәби јәгин она көрә вермишдиләр ки, фамилијасы Серов иди, бәлкә дә она көрә ки, үзүнүн рәнки һәмишә бир нөв торпаг кими, бомбоз оларды.

Јерлиләр билирдиләр ки, Серы колонијадан бу јахынларда гајыдыб, өзү дә һеч јердә ишләмир: совхозда ишләмәк истәмир, башга јерләрә дә көтүрмүрләр. Рәгсләрә о аз-аз кәләрди, амма бу ахшам клубда иди.

Симләрин дә сәси кәсилди, маһнынын да.

Серы јалныз өзүнүн анладығы бир дилдә:

— Һә, нә вар, шантаж гызышдырырсыз? — дејә Ерик үзүнә бир силлә илишдирди.

Ерик:

— Чәкилин! — дилләнди, амма елә о анда китара чәһәсинә бәрк дәјди.

Серы ајағынын ити бир зәрбәсилә китараны вуруб сындырды.

Ара гарышды, чығырты-бағырты гопду. Амма вуруш олмады.

Москвалылар талаја, өз јерләринә гајытдыгда, гәра алдылар ки, даһа кәндә кетмәсинләр, өз рәһбәрләри Александр Василјевичә баш вермиш әһвалаты даһышмадылар.

Онлар фикирлэшдиләр ки: «Һәр нечә олса да, тәсир бизим өзүмүздәдир ки, онларын рәгсинә мане олду? Бәс, ахы о чаван нијә елә кинли вә сәрт иди?»

Вахт кечдикчә Серы да, бүтүн бу хошакәлмәз әһвалат да јаддан чыхды. Артыг бир аз сонра Москвага гајытмалы идиләр, совхоздакы иш мүддәти баша чатырды.

Амма чыхыб кетмәјә аз галмыш Серы јенә дә өзүн көстәрди.

Александр Василјевич архасыны тәзә бичилмиш о тајасына дирәјиб, көзләрини јумду. Бу, гысача истираһәт дәгигәләри онун хошуна кәлирди, бу вахт онун саны ки бүтүн бәдәни јумшалырды.

Нечә дәфә иди ки, о, белә фикирләширди: «От бичини мәнә артыг чәтин кәлир. Јәгин ки, даһа гочалырам».

О, һавада гачышан булудлара бахыб, фикрә кетди. Бирдән о белә сәс ешитди:

— Дејирләр ки, о кефли имиш.

Башга бир сәс етираз етди:

— Кефли-зад дејилмиш.

Тајанын далында гадынлар сөһбәт едирдиләр.

Александр Василјевич пешман һалда фикирләширди: «Бура кәлиб чыхмаг һарадан ағлыма кәлди,—кәрәк е ушагларын јанына кедәјдим».

Сәс давам едирди:

— Серафимаја јазығым кәлир. Ахы инди дамы бүтү сөкүлүб. Аллаһ еләмәсин, јағыш јағсын... Онда нә елсин?

Сөһбәтә бир гадын да гошулду:—Дамыны дүзә дәрләр.

— Ај дүзәлтдиләр һа... Инди бу бичин вахты фәһахтар, тап көрүм, һардан тапырсан?

— Бәс онун әһвалы нечәдир?

— Дејирләр ки, писдир. Һәлә һеч һушу өзүнә кәлмәјиб.

Бир гадын:

— Ај аман,—дејә охшаја-охшаја давам етди.—Бәлкә дә бојнума бабал көтүрүрәм, амма елә билирәм ки, о Серыја һеч бир азар-безарын күчү чатмаз.

Ахшам талада һамы билирди ки, Серы өз көһнә, јарыучуг евинин дамыны тәзәләмәк истәјәндә, јыхылыб, бәрк әзилибдир.

Александр Василјевич изаһ едиб деди:

— Тәкбашына дүзәлтмәк истәјирмиш, башына бу иш кәлиб: нә дам дүзәлиб, нә дә уста саламат галыб... Орада исә, гоча арвад вар, онун анасы... Одур ки, ушаглар, тәклиф едирәм, бир-ики күн дә бурада ләнкијиб, бу иши дә баша вураг. Нечә билирсиниз?

Ушаглар динмәдиләр.

О давам етди:

— Мән арвадын јанына кетмишәм.

Ады Серафима Владимировнадыр... Белә јахшы бир гарыдыр, амма елә һеј ағлајыр.—Һә, бәс нечә олду? Тәклиф гәбул олунурму?

Чаваб верән олмады.

Талаја елә бир сәссизлик чөкмүшдү ки, һәтта тонгалда јанан будагларын шыггылытысы ешидилирди.

Александр Василјевич чашбаш олду.

О, ушаглары нәзәрдән кечирә-кечирә сорушду:

— Бу нә ишдир, ушаглар? Доғрудан, разы дејилсиниз?

О, өз јетирмәләрини јахшы таньјыр, сефир, онлар инанырды, амма инди онларын нијә белә сусдугларыны баша дүшә билмирди. О, бир дә онларын үзләрини нәзәрдән кечириб, дујду ки, онлар нә десә һағлыдырлар. Чүнки сусмагда һамысы јекдил иди.

О фикирләшди: «Көрәсэн нә олуб? Нә? Сорушумму? Јәгин ки, данышмазлар...»

Александр Василевич артыг бу сөһбәти башлады. Ғына һәтта тәәссүфләнирди дә.

«Әлбәттә онлар илк дәфәдир ки, евдән белә узун мүддәт аҗрылыблар. Намы тез евә гаҗытмаг истәҗир. Онлары көзләҗән вар,—деҗә дүшүнәрәк бәраәт ахтарырды,—инди јенидән ики күн дә галмағы тәклиф едир...»

О, сөһбәти артыг дәҗишмәк, башга мөвзуја кечмәк истәҗирди ки, бирдән ешитди:

—Разыҗыг!

АНДПОЗАНЛАР

Паркын лап гуртарачағында олан бу көһнә, тәркедилмиш көлчүк, оғланлары магнит кими өзүнә чәкирди. Бурада бөҗүк фанер бир лөвһәнин үстүндә чидди бир хәбәрдарлыг: «Чиммәк гадағандыр!»—җазылмышдыса да әлбәттә, бу ушагларын габағыны ала билмирди.

Бу һадисәнин нечә баш вердијини Борис көрмәмишди. Амма бәрк бир чығырты ешитди:

—Батыр! Боғулур! Көмәк един!

Борис ики бөҗүк сычраҗышда көлчүҗүн лап гырағына чатды.

Бир балача оғлан суда бәрк әл-ајаг атыр, онда бир аз бөҗүк олан о бири исә саһилдә о јан-бу јанга гача-гача бәркдән бағырырды. Нә фикирләшмәҗә нә дә соҗунмаға мачал јох иди.

Ичи су илә долмуш чәкмәләри илә отун үстүндә јеријә-јеријә о оғланы саһилә чыхарыб јерә гојду.

О аглаҗырды.

Борис:

—Ди јахшы, улама,—деҗә ушағы сакитләшдирмәҗә чалышыб, ихтијарсыз өз үст-башыны нәзәрдән кечирди.

Онун бәдәнинә јапышмыш шалвар вә көҗнәјиндә соҗуг су шырнаглары ағыр-ағыр сүзүлүб төкүлүрдү.

—Ишә дүшдүк дә...—деҗә о сәсини узатды.

Бөҗүк оғлан онун дирсәјиндән тутуб деди:

—Сағ ол, Гришканы гуртардығына көрә, чох сағ ол!

Әкәр сән олмасајдын...

Борис сорушду:

—Сиз бура чиммәҗә тез-тезми кәлирсиниз? Лөвһәдә нә јазылыб? Савадыныз јохдурму?

—Савадымыз вар... Амма һәмишә лап гырагда чимирик. Бу күн исә су ону бир аз дәринә апарды,—деҗиб бөҗүк оғлан өзү дә агламаға башлады, јәгин ки о да батан оғланын хәтринә аглаҗырды.

Оғлан һычгыра-һычгыра давам етди:

—Евдә хәбәр тутсалар һалымыз јаман олачаг.

Борис онлары сакитләшдирди:

—Хәбәр тутмазлар. Мән һеч кимә демәрәм.

Амма онлар даһа да бәркдән улашдылар.

—Һә, билирсиниз нә вар? Сизин бурада улашманьза гулаг асмаға мәним вахтым јохдур. Онсуз да артыг кечикмишәм. Јахшысы будур, мәнә сөз верин ки, даһа бир дә бу көлчүкдә чиммәҗәчәксиниз... Јох, анд ичсәниз јахшы олар.

—Нечә?—деҗә ушаглар баша дүшмәҗиб сорушдулар.

—Нечә бачарырсыныз, елә.

—Һә, торпаг јејәкми?

—Елә дә олар,—деҗә Борис чиддијәтлә чаваб верди.

—Бәс сән нијә јејирсән?—деҗә онлар Борисин дә

бир аз торпаг уддугуну көрүб тәәччүблә сорушдулар.

—Она көрә ки, андымыз мөһкәм олсун. Сиз анд ичирсиниз ки, бир дә һеч вахт бурада чиммәҗәчәксиниз, мән дә анд ичирәм ки, бу әһвалаты һеч вахт һеч кимә данышмајачағам. Разылашдыгмы?

Оғланлар башларыны далбадал әҗиб тәсдиг етдиләр.

Бир гэдэр сусдугдан сонра Гриша Борисдэн соруду:

— Бэс сэн һара кечикирсэн?

— Мэктэбэ.

— Мэктэбэ?—дејэ Гришанын досту сорушду.—А һэлэ дэрс или башламајыб ки.

— Амма мэнэ елэ мэнз бу күн орада олмаг бэрк чибдир. Һэ, ди, јахшы. Башга чарэ јохдур.

Борис палтарыны дэјишмэк үчүн евэ гачыб, мэктэ кэлдикдэ, тэкрар имтаһан комиссијасынын бүтүн үзвэри артыг дағылышмышдылар.

Синиф рэһбэри ону чидди мээммэтлэ гаршылады.

— Ај Василјев, сэн һэмишэ бизи мәјус едирсе һамы сэни көзләјирди, амма вахтында кэлиб чыхмады. Мүэллимлэр артыг кедиблэр. Белэ ки, сэнин тэкрар имтаһанын баш тутмајачаг. Гэрар верилди ки, сэн синифдэ икинчи илэ галасан.

Борисин фикриндэн кечди ки: «Бэлкэ эһвалатынышым. Амма бэс анд нечэ олсун?»

Евэ о ағыр-ағыр кедирди. Даһа инди тэлэсмэли јери јох иди. Ата-анасы ишдэн кечэ кэлэчэкдилэр, мәли, онларла бүтүн сөһбэт ахшам олачаг.

Архадан о синиф рэһбэринин сэсини ешитди:

— Василјев, бир бэри кэл көрүм!

Борис дөнүб бахды. Константин Тихонович ити дымларла она сары кэлирди, онун габағынча исэ Гриша вэ неч адыны сорушмадығы бөјүк оғлан да атыла-атла гачырдылар.

Онлар вар сэслэрилэ чығырырдылар: Биз бир дэ вахт о келчүкдэ чиммэјэчэјик. Неч вахт! Амма андым сајылмыр. Биз анды позуб бүтүн эһвалаты данышшыг... Амма бир дэ неч вахт чиммэјэчэјик!

«СҮРПРИЗ»

Ахыр ки, һава корланды. Бүтүн күнү зэһлэтөкән јағыш чилэјир, чөкөкдэ олан Нагатинин күчэ вэ һэјэтлэриндэ дэрин көлмэчэлэр эмэлэ кэлирди.

Интернатда дэрслэр чохдан битмиш, бураны шәнбэ күнлэринэ мэхсус олан ади сакитлик бүрүмүшду.

Јура китабханада пардахланмыш балача столун архасында отуруб «Огонјок» мэхмуэсини вэрэглэјирди. О, гардашы илэ биркэ евдэ отуруб чај ичдиклэрини вэ сүфрэдэ «Сүрприз» тортунун олдуғу сөһэри хатырлајырды.

Һэмин күн Дима ону биринчи дэфэ интерната кэтирмиш, кедэндэ дэ демишди:

— Анамыздан никаран галма. Дарыхма! Мэн һэр шәнбэ күнү јанына кэлэчэјэм. Ахы бура јахындыр, чэми үч трамвај дајаначағыдыр...

Онлар икиси дэ буна елэ инанырдылар ки, неч видалашмадылар да.

Амма арадан артыг бир ај кечирди, гардашы һэлэ дэ кэлиб чыхмырды.

Јура гардашыны сафа чыхарырды: «Ишләјир, ахшам мэктэбиндэ охујур... Јэгин ки онун үчүн чэтиндир. Ахы о да тэkdir!»

Амма Дима үчүн неч дэ чэтин дејилди.

О, евдэ тэк галдыгда, нэсэ бир јункүллүк һисс етди. Инди даһа ишдэн сонра евэ тэлэсик кэлмэк, орада ону көзләјэн гардашы үчүн сабаһа јемэк һазырламаг, һансы көјнэклэ ону мэктэбэ көндөрмэк фикрини чөкмэк лазым дејилди.

Гајғылар јох олдуғдан сонра вахты да боллашмышды. Эввэллэр Дима ахшамлар дэрслэ мэшгул олмаг фикриндэ иди. Һэтта јашыл столүстү лампаны пәнчө-

рэдэн көтүрүб столун үстүнө гојмушду. Амма үстүндө лампасы жох иди, о, елэ жанмамыш галырды.

... Шамлар жанырды. Көкдөн душмүш китаранын чинкилтиси папирос түстүсү басмыш отага јайылмышды. Столун үстүндө бош ички шүшөлөри, бутербродгырынтылары варды. Папирос көтүклөри илэ долу күлгэбыларла јанашы јағлы гәзет сәһифәси үстүнә килкәтөкүнтүлөри галанмышды.

Чурлар күнчләрә чәкилмишдиләр.

Һәјәтдә һамынын нәдәнсә Толјуна чағырдыгларды. Толканын хырылтылы сәси гаранлыдан кәлирди:— Димыч, ичмәјә бир шејин жохдур?

Дима Толјунун ону евин гапысы ағзында гаршыладығы о ахшамы јадына салды. Бу, Диманын өз кичи гардашыны интерната дүзәлтдијиндән бир нечә күн сонра олмушду.

— Салам, Димыч! Ешитдим дэхманын ағасы олурсан?

Дима баша дүшмәјиб сорушмушду:

— Нә олмушам?

— Һә, демәли ки, ездә тәк олурсан да,— дејә Толјуна изаһ едиб, өз гоншусуну башдан-ајага нәзәрдән кечирмишди.— Гәшәнк оғлансан, амма вахтыны мәнасыз кечирдирсән. Кәлсәнә бирләшәк? Мәним әла чурлары вар. Рәссам, журналист гызлар...

Тәклиф Диманын хошуна кәлмиш вә ахшам Толјуна бир гызла бирликдә она гонаг олмушду.

— Таныш ол! Бу Зиночкадыр. Кәләчәк актриса.

Гыз әлини она узатмышды.

Онда Дима садәчә демишди:

— Дима.

Толјуна күлүмсүнә-күлүмсүнә Димаја көз вуруб әл вә етмишди:

— Бу күн-сабаһ мүһәндисдир!

Јадына кәлир ки, Дима мүһәндис сөзүнә етираз етмәк истәмиш: амма мачал тапмамышды. Гыз отага кичириб ону диггәтлә нәзәрдән кечирмәјә башламышды.

Сонра Зина өз гыз јолдашы илә кәлмишди. О, учабој, Димадан јаш јарым бөјүк, хош көркәмли бир гыз иди. Ады Наташа иди.

Һәммин ахшам онлар Толјуну хејли көзләмишдиләр. О кәлиб өзү илә бәрабәр бир китарачалан достуну да кәтирдикдә, отагда шәнлик башланмышды.

О вахтдан бәри, демәк олар ки, һәр ахшам онун јанына јығышырдылар.

Өз евиндә онлары гәбул етмәк Диманын хошуна кәлирди. Евин ағасы олмағы хошлајырды. Хүсусилә, Наташа кәләндә даһа чох разы галырды.

Чурлар чох вахт кечәдән хејли кечәнә гәдәр отурурдулар. Сәһәр исә Диманын башы ағрыјыр, сусузлајырды.

Бир аздан сонра самовар, зәнкли саат, даһа сонра исә столүстү лампа ездән жох олду...

Тәрбијәчи Светлана Василјевна китабханаја кәлди. Јура ондан сорушду:

— Сиздә зәрф вармы?

— Зәрфми?

— Һә. Кағыз јазмаг истәјирәм.

Биринчи сәтри о ағыр-ағыр вә сәј едә-едә јазды: «Салам, Дима!» О, мәктубу хејли нәзәрдән кечириб, сонра мил-мил вәрәгин үстүнә әјилиб давам етди: «Кәл мәним јаныма, Дима, хаһиш едирәм: һамынын јанына кәлирләр, мәним јаныма жох. Мән һәтта шәнбә күнләри дә һеч јана кәзмәјә кетмирәм. Бирдән сән кәләрсән, мән олмарам. Ахы өзүн демишдин ки, бура јахындыр. Вуртут үч трамвај дурачағыдыр. Мәним үчүн һеч нә кәтирмәк лазым дејил. Анчаг кәл. Бәлкә хәстәләнибсән? Онда мәнә кағыз јаз. Анамыз нечәдир?..»

Јура мәктубу бир дә охујуб, әлавә етди:— «Сәнин гардашын»...

Дима мектубун сон сәтрини охујуб гуртармамышды ки, гапы дөјүлдү.

Гапыда мөһкәм бәдәнли, гарабәниз бир кәнч дурмушду:

— Салам, дејәсэн биз танышыг?

Дима инамсыз әлини узатды:

— Танышыг, кеч ичәри, Саш...

Онлар отаға кирдиләр. Дима зәрфи столун үстүнә гојуб суаледичи нәзәрлә гарашын оллана бахды.

Онун көзләри нараһат һалда сорушурду: «Мәндә нә истәјирсән?»

Гонаг сөһбәтә башлајыб сорушду:

— Мектубу алмысан? Қизлин дејилсә, кимдәндир?

— Гардашымдандыр. Сәнә нә дәхли вар?—Онун сәтитрәди.

Дима өз кичик гардашыны сонунчу дәфә көрдү күнү хатырлады; хатырлады вә үзү гыпгырмызы олдә һәрарәт гулагларына вурду.

Саша бир дә сорушду:

— Дејирсән гардашындандыр?—Ғәс нијә онун јанына кетмирсән? Хәстәханада, ананын јанында да олмушсан?

— Сән һардан билирсән?

— Мән һамысыны билирәм,—дејә о чаваб верди.

— Бир буна бах, тәзә сепрбаз-фалчы чыхыб һа... дејә Дима сәсини узатды.—Ахы бунун сәнә нә дәхли вар еј, ахы мәндән нә истәјирсән? Нијә кәлибсән?

Дима доғрудан да баш тапа билмирди ки, јалны бир нечә дәфә заводда көрүшдүкләри бу Саша ону евинә нијә кәлиб вә кефи истәдији суаллары нијә верди. Ахы онлар дост олмамышдылар, неч вахт да бир-бири әлагәдар ишләри олмамышды.

Саша дилләнди:

— Кеф мәчлисләриндән башын ајылмыр, еләми?

— Бура бах, еј, өзүнү-сөзүнү бил һа,—дејә Дима гәзәбләнди.—Сәнә нә вар? Өз пулума кеф чәкирәм дә... Сәндән пул алан да дејиләм.

— Мән сәнә неч вермәрәм дә ахы...

— Мәни тәрбијәләндирмәјәми кәлибсән?—дејә Дима ону ачыламаг истәди.

— Тәрбијәләндирмәјә јох, еләчә ону демәјә кәлмишәм ки, сән алчаг адамсан ки, ананы да, балача гардашыны да јаддан чыхарыбсан...

Дима буну көзләмирди.

Үзү гыпгырмызы гызарды, бојунда гырмызы ләкәләр көрүндү. О, өзүнү чәмләшдириб Сашанын үстүнә јериди. Башыны чијинләринин ичинә чәкди, көзләриндә кин, гәзәб парылдады.

— Әл-гол ачмағы сәнә мәсләһәт көрмүрәм,—Саша ону јавашча хәбәрдар етди. Мәним биринчи дәрәчәм вар... боксда.—Сонра әлавә етди:—Бура исә, комсомол комитәсинин тапшырығы илә кәлмишәм. Сәнинлә сөһбәтим вар. Отур,—дејә диваны она көстәрди.

Онлар евдән бирликдә чыхдылар. Бирликдә мағазана кирдиләр, сонра трамваја миниб үч дајаначаг кетдиләр.

— Ди, сағ ол. Мән дүз кедәчәјәм,—дејиб Саша ајрылды.

Дима бөјүк «Сүрприз» торт гутусуну сол әлине алыб, сағ әлини она узатды. О, нәсә демәк истәди, амма јалныз дөнүб, сакит дөнкә илә бөјүк бешмәртәбә евә сары јејин-јејин аддымлады.

МҮӘЛЛИМ

О гапыны тајбатај ачыб, астанада донуб галды. Биринчи мисрасы: «Бостанда нәнә, бостанда баба» адланан чошгун маһнынын кур сәси ону гаршылады.

Һамы охујурду. Макагонов ајрыча чанфәшанлы едирди: шән, ојнаг бир јенијетмә кәзләрини бәрәлдә башыны маһнынын һавасына ујғун јырғалаја-јырғала елә гызышмышды ки.

Тимур баша дүшдү ки, даһа ләнкимәк олмаз вә тижјәтлә лөвһәјә јөнәлди.

Синиф мүәллимә фикир вермәдән маһны охумаг иди. Тимур столу чалырды. Синиф маһны охујур. Онда мүәллим голларыны ачыб дирижорлуг етмә башлады.

Маһны сәси кәсилди.

Тимур фикирләшди:—«Ди будур, вәссалам, дејәс Макагонов да сусду. О мәним ләп зәһләми төкүб!»

Сонра һамыја мүрачиәтлә деди:

— Јахшы охујурсунуз. Амма чох учадан охујурсун јәгин ки, бүтүн мәктәби дәнк едибсиниз...—О, сак ләшмиш синфә бахыб, нәдәнсә севинди.—Һеч билирсинизми Шалјапин нечә охујурмуш?

— О да учадан, һә?—дејә һәмин Макагонов, бәрәлдән гәһгәһә чәкмәк истәди.

— Јох, јалныз учадан јох,—дејә Тимур диллә билди.

Горкинин Шалјапин һаггындакы хатирәләри јад дүшдү. Буну ушаглара чатдырмаг, бөјүк јазычы бөјүк артисти динләркән дудугларындан данышма истәди.

Бирчә санијәдә данышачагларынын планы һаз олду. Тимур тәләсирди. О дујурду ки, ушагларда кә ләнмәдән доған марағын инчә сапы бир анда гыры биләр.

Елә гырылды да. Ону Макагонов гырды. Јенијет оғлан әлини галдырыб, ичазә кәзләмәдән парта галхды.

— Амма, јәгин белә охумаг лазымдыр, еләми?—д

о ачыглы сорушду вә һәмин о һәј-күјлү «Нәнә...» маһнысыны бағыра-бағыра охумага башлады.

Күлүшүн шиддәтиндән пәнчәрәләр чинкилдәди.

Тимур Макагоновун үстүнә чумуб онун чијинләрини тутуб сыхды вә... синәсинә бир зәрбә вурдуғуну һисс етди.

Тәчили топланмыш педагожи шура Макагонову мәктәбдән харич етди, Тимура да хәбәрдарлыг етди.

Она дедиләр:

— Белә олмаз. Өзүнү әлә алмалысан! Синфи идарә етмәји дә бачармаг лазымдыр.

Педагожи шурадан сонра Тимур фикирләшди ки: «Ахы Макагонову мәктәбдән нијә чыхардылар? Бәлкә дә елә чыхармаг лазымды? Һәр һалда бу чох бөјүк чәзадыр... Мән бүтүн бунлары билмирәм, ахы биринчи илдир ки, ишләјирәм».

О бири күн Тимур мәктәбдә мүәллимләр отағына јахынлашдыгда бир гадын сәси ешиди:

— Мән буну белә гојмајачағам! Шикајәт едәчәјәм! Мүәллимә бир бах... шакирдлә далашыр!

Тимур баша дүшдү ки, бу, Макагоновун анасыдыр. Директор дејирди:

— Ахы биз сизин оғлунузу јалныз буна кәрә чыхармамышыг ки? Она сон хәбәрдарлыг едилмишди. Сиз өзүнүз дә буну билирсиниз, амма с бундан һеч бир нәтичә чыхармады. Пис охујур, дәрс бурахыр, даим дәрсләрә мане олур. Елә бирчә бу илин мүддәтиндә сизинлә нечә дәфә көрүшмүшүк?

— Ди, јахшы...—дејә ана јенә данышмага башлады.

Елә бу дәгигәдә Тимур мүәллимләр отағына кирди.

Ана сөзүнү кәсиб, она тәрәф дөндү:

— Һә... будур, Тимур Тимофејевич өзү дә кәлди.— Сиз нечә олуб ки, мәним оғлуму вурмусунуз? Ахы сиз нечә мүәллимсиниз? Сизә ахы ким ихтијар вериб ки, әл-гол ачасыныз?

«Вурмагмы? Эл-гол ачмагмы?.. Ахы бу сөзләр нәҗә лазымдыр?» Амма изаһ етмәјин бир фајдасы јох иди. Макагонова елә бәрк гызышмышды ки, дурмадан ачы ачы сөзләр јағдырырды.

О дејирди:—Мән һәлә сизә көстәрәрәм. Сизә көстәрәрәм ки, ушагларла далашмаг нечә олар! Сизин дипломунузу да элиниздән аларлар, сизи һәбс едәрләр...

Элбәттә, Тимуру һәбс етмәдиләр, дипломуну да алмадылар, амма бунунла бәрабәр Макагонованын эри зәсиндән сонра рајон маариф шәбәсиндә онун һәмимәктәбдә галмасыны мәсләһәт көрмәдиләр.

Илин ортасында јени ишә дүзәлмәк асан дејилди, амма ону биртәһәр ишә көтүрдүләр.

Тимур бир дәфә күчәдә өз әввәлки мәктәбинин директоруна раст кәлиб дајанды.

Директор она әл вериб деди:

—Һә! Тимур Тимофејевич, орада ишләрин нечә кәдир?

Тимур тәләсик чаваб' верди:

—Һәр шеј јахшыдыр, Сиздә нә вар, нә јох?

—Биздә дә дејәсэн елә пис дејил...

Витали Фјодорович Тимура диггәтлә бахыб башыны јырғалады.

О башыны бир аз да әјиб деди:

—Онда иш јахшы олмады да... Јахшы олмады... Ел биз өзүмүз дә һаглы дејилдик. Сизә көмәк етмәк лазым иди. О синиф шулуг синиф иди, сиз дә чаван. Буну нә зәрә алмамышдыг...

Тимур деди:

—Бу нә сөздүр, Витали Фјодорович, тәгсир мәннә өзүмдәдир... Амма бах, Макагонову мәктәбдән наһә чыхардыныз.

—Нијә ки?—дејә директор еһтијатла сорушду.

—Бәли... Наһаг јерә...

—Нечә, мәкәр сән Макагонову һаглы көрүрсән?

—Јох.

Директор бир аз сусдугдан сонра сөзүнә давам етди:

—Неч нараһат олма, онсуз да Макагонов бизим мәктәбдә охуја билмәјәчәкди. Анасыны тутублар.

—Нечә ки?

—Елә белә дә. Дејирләр ки, әскији чыхыб, нәсә...

Тимур билирди ки, Макагоновун анасы вағзалда буфетчи ишләјир.

—Јахшы, бәс инди нечә олачаг?—дејә о јарым адым ирәлиләди.

—Нә билим. Ахы Макагоновун атасы јохдур. Гоһум-әгрәбасы да... Јәгин ки, ушаг евинә көтүрәрләр.

Бу күн Тимур евә кәлмәди. Кечәни Макагоновун јаһында галды.

Бир нечә күндән сонра рајон советинин ичраијјә комитәси Тимур Тимофејевич Јермакову һәдди-бүлуға чатмамыш Алексеј Андрејевич Макагоновун мүвәггәти гәјјуму кими танымасы һаггында гәрар верди.

КӨРҮШ

Бу әһвалат бир фотошәкилдән, гәзетдә чыхмыш ади бир шәкилдән башланмышдыр.

Гәзет сәһифәсиндә иншаат бригадасындан кәнч оғланларын күлүмсүнән шәкилләри чап едилмишди. Бригадир өзү ортада иди. Онун көһнә кепкасынын күнлүјү алтындан бир чәнкә сачы алнына төкүлмүшдү, еңли, ушаг јанаглары кими әтли јанагларында мазәли чухурлар варды.

Шәклин алтындакы јазыда габагчылларын фамилијалары јербәјер көстәрилмиш, онун вә атасынын ады нәсә бәлкә дә һәддән артыг еһтираам вә ја чәһд етмәк әләмәти олараг бүтүнлүклә верилмишди.

Володја өз-өзүнө зарафатјана мүрачиэтлэ «Охшаша
жыр, Владимир Петрович,—дејэ гәзети бир кәнара
ду.—Амма тәбәссүмүн нечәсә, гејри-тәбии чыхыб».

Бир нечә күндән сонра кадр шө'бәсиндә она
мәктуб вердиләр.

Зәрфләрин үстү танымадығы хәтлэ јазылмышды,
һүрдә дә онун һеч вахт олмадығы бир шәһәрин
варды.

Биринчи мәктуб белә иди:

«Мәним әзиз оғлум!

Будур, ахыр ки, бу гәдәр узун илләрдән сонра
јашларым гуруду вә ишыглы дүнијаны көрдүм. Һә
билмирәм кимин ајагларына дүшүб тә'зим едим
сәни тапмаға мәнә көмәк едиб. Мән сәнин анан
Александра Федосјевнајам, ај мәним чаным-чијәрим
Володјачан. Дүнәндән, сәнин шәклини гәзетдә
көрәндән сонра јејиб-ичә дә билмирәм.

Ахыр ки, аллаһа шүкүр, мәним доғма балам
тапылды. Көр нә гәдәр илләр кечиб, амма сәни о
сәни таныдым. Дәјишибсән, јекә киши олубсан,
амма көзүң рин вә јанагларындакы чухурлар елә
ушаглыгда олдуғу кими галыбдыр.

Алманларын бизи әсарәтә, Алманијаја
апардылар. Олар о лә'нәтә кәлмиш гатар,
сәни нечә зорла мәним әлимдән алдыглары
јадымдадыр. Сән исә хырдача әләрини
мәнә узадыб чығырырдын: «Ана, аначан!»

Даһа һеч нә јадыма кәлмир, чүнки
дәррдән-гәмдән һушуму итирмишдим.

Мән һәмишә инанырдым ки сән сағсан,
сәни тапачағам, лап јәгин тапачағам. Мүһарибәдән
сонра сәни һәндәк јердә ахтардым, амма һамысы
боша чыхды. Даһа һәндәк ралара јазмадым,
нә гәдәр ушаг евләриндә олдум! Ејни
фамилијалы, ејни адлы чох адам тапдым,
амма онлар һамысы јад адамлар иди,
сән дејилдин. Инди, будур гәзетдә
фотошәклини көрдүм! Ана үрәјини алдатмағ,

ганыны јанылтмағ олмаз! Сәнин Москвада
олдуғуну билиб, о саат ора кәлмәк истәдим,
амма һәкимләр ичәкә вермирләр. Ај
Володја, сәни тезликлә гучаглајыб көрүшәк.
Сәнин анан».

Владимир сәтирләри бир дә нәзәрдән
кечирди. Јенидән зәрфә бахды.

Икинчи мәктубу ачды.

Орада һәммин хәтлэ билдирилирди ки,
Александра Федосјевна һал-һазырда
хәстәхананда мүаличә олунмагдадыр,
вәзијјәти чох ағырдыр. Онун һәјаты
тәһлүкә алтындадыр. Һәтта һәкимләр
дә горхурлар.

Оғлунун кәлмәси чох вачибдир.

Баш һәкимлә о, хәстәхананын вагона
чох бәнзәјән узун коридору илә кедирдиләр.
Игор Михајлович Володјанын голундан
тутмушду, буна көрә дә онун чијнинә
салдығы халат һеј чијниндән сүрүшүрдү.
Онлар бир палатанын өнүндә дурдулар.

— Һә, чәсарәтли ол,—дејә баш
һәким јавашчадан дилләниб ону јүнкүлчә
итәләди.

Володја ичәри кирди. О, гадыны о саат
таныды.

Гадын сағ күнчдә, пәнчәрәнин лап
габағында узанмышды.

Володја јавашчадан дилләнди:

— Ана!..

— Володја! Володјачан! Әзиз оғлум...
Ахыр ки, көрүшдүк. Анчаг сәни гучаглаја
билмәјәчәјәм... Тагәтим јохдур. Даһа аз
галыб, ахырымдыр...

Владимир әјилиб онун арыг, чылыз
әлини өз әлине алды.

— Нә данышырсан, ај ана, һәр шеј
јажшы олачаг. Өзүн көрәрсән,
һамысы кечиб кедәчәк... Ахы инди
сәнин оғлун вар...

Онлар узун мүддәт бирликдә олдулар.

Эввэлчэ Володја онун данышдыгларыны динлэдэ сонра өзүндэн, јашајышындан, ишиндэн данышды.

Ана сорушду:—Һэлэ евләнмәјибсән ки?

— Јох.

Володја Јулијаны јадына салыб динмәди.

«Нечә олду ки, мән јола чыхмамыш она зәнк елмәдим?»

— Даныш, даныш, оғлум. Мән динләјирәм...—де гадын онун сөзүнү кәсдијиндән горхуб меһрибан-меһрибан хаһиш етди.

Јемәк кәтирдиләр, Володја долабы јахына чәккә бошгабы раһат јерә гојмаға она кәмәк етди. чөрәјә јахды.

Гадын пычылдады:

— Чан оғул, эзизим, чох сағ ол...

Бир күн сонра гадын өлдү.

Хәстә бахычысы Володјаја деди:

— Һеј сәни чағырырды, Володја. Дејирди ки, о ин хошбәхтдир, хәстәлијә үстүн кәләчәкдир. Сәнинлә фәдир, гәзетдәки фотошәкли һамыја кәстәрирди.

Владимир евә гатарла гајытды. Тәјјарә илә учмәстә истәмәди.

О, Москваја гајытдыгда, анасы ону данлајыб деди.

— Бүтүн бу бир һәфтәни һараја јох олмушдун? Дәмишдин ки, е'замијјәтә кедирсән, амма бурада иншадан зәнк вуруб дедиләр ки, дејәсән өз һесабына мәнә нијјәт алыбсанмыш. Ананы алдатмағ јахшы иш дејиди.

Володја һеч бир чаваб вермәди.

МӨ'ЧҮЗӘ

Мишка артыг ики ајдан чох иди ки, сехдә ишләди, амма бу мүддәтдә һеч кимлә достлашмамыш. Она елә кәлирди ки, һамы онунла достлуг еләмәјәлышыр, гәлбини әлә алмағ истәјир. Онун исә бундә

зәһләси кедирди. Фотошәкли заводун Фәхри лөвһәсиндә асылмыш олан Вадим Исајев бир дәфә ондан сорушанда ки, иш палтарыны нијә кејмир, Мишка она елә кәскин чаваб вермишди ки, палтар сәјунан јердә оланлар һамысы һәтта дөнүб она бахмышдылар.

О, јахшы ишләмирди. Демәк олмаз ки, истәмирди вә ја чан јандырмырды, садәчә оларағ әлиндән кәлмирди.

Мишка фикирләширди ки, «Онда кадр ишчиләри илә һаһағ јерә разылашмадым».

О, илк дәфә заводун гапысындан кирдији заман кадрлар шө'бәсиндә олан сөһбәтә јахшы хатырлајырды.

Кабинет чох бөјүк дејилди. Бир стол, ики стул, металл сејф вә пәнчәрәнин габағында бир долаб варды.

Чалсачлы бир киши күлүмсүнә-күлүмсүнә она әлини узадыб демишди:—Демәли, бизим јанымыза ишләмәјә кәлибсән. Бу чох јахшы... Бизә адам лазымдыр. Јахшы, бәс сәнәдләрини кәтирибсәнми?

Мишка көрмүшдү ки, кадр ишчиси арајышда онун дустағлыгдан азад едилдијини көрдүкдә, гашгабағыны туршутмушду.

— Бәли, бәли... Ичракомдан тә'јинатын вармы?

Мишка кағызыны чыхарыб кәстәрмишди.

— Демәли, вар...—дејә кадр шө'бәси рәиси сәсини узатмышды.—Торначы, сәнәтини һарада өјрәнибсән?

— Колонијада,—дејә мызылданарағ, Мишка стулдан дурмушду.

— Нијә дурусан ки?—дејә чалсач киши јавашдан дилләнмишди.

Онлар бир саатдан чох сөһбәт етмишдиләр.

Ахырда кадр ишчиси демишди:

— Мәсләһәт, көрүрәм шакирдликдән башлајасан. Сонра артыг дәзках далында мүстәгил ишләрсән.

— Јох,—дејә Мишка гәти рәдд етмишди.—Бирбаша торначы көтүрмәсәниз, сизин јаныныза ишә кирмәрәм!

— Бир көр нә кәмһөвсәләдир! Өзүн бил, мән сәни хејринә дејирәм.

Ону токарлыға көтүрдүләр.

Эввәлләр, дејәсэн ишләр бабат кедирди, сонра исә сех јени тапшырыг алды.

Мишка бир јығын һазырладығы мәнсулу кәтирдикдә техника Контрол шө'бәсиндә ону белә гаршыладылар.

— Зајдыр, Кнјазов. Башдан-баша зајдыр. Гәбу едә билмәрик.

Гоншусу јоғун сәслә деди:

— Бу нә ишдир, а гардаш? Һәлә бир дәрәчән дә вар. Ахы бу һеч јахшы чыхмыр...

— Сәнә нә вар?—дејә Мишка ачыглы-ачыглы чаваб верди.—Сән өз ишинә чаваб вер, мәнмлә ишин јох дур!

Мишанын кечмишиндән заводда һамы хәбәрдар дәрәҗәдә јилди. Амма бу јовушмаз кобуд оғланын талејини белә ләнләр дә она меһрибанлыгла јанашмаға чалышырдылар. Лакин Мишка һеч кими јахын гојмурду.

Вадими дә јахын гојмады; о исә икинчи дәфә ону јанашыб деди:

— Нијә өзүнә эзаб верирсэн? Ахы бурада иши баш дүшмәк лазымдыр, вәссалам... Кәл сәнә өјрәдим, даһи зај ишин олмаз.

Вадим артыг Мишканын дэзкаһыны сахлајыб, бәһи кидилмиш һиссәни чыхартмаг истәјирди ки, Мишка ону демәк олар ки, итәләди.

— Әл вурма!—дејә Мишка чығырды.—Рәдд ол!

— Јахшы, өзүн бил...

Вахт кечирди. Зај иш азалмырды.

Бир дәфә сех рәиси она деди:

— Бура бах, Миша, бәлкә һәләлик бу һиссәләри кәтүрмәјәсэн?

— Ахы нәјә көрә?—дејә Мишка кәкәләнди.

— Һә, һеч олмаса, она көрә ки...—дејә сех рәиси сөз ахтармаға башлады.

— Бир шеј чыхмыр, еләми?—Кнјазов ону габаглады.—Јахшы, нә олсун? Мәнм ишим кетмир дә, сизә нә дәхли? Ону да дејим ки, мәнм корладығым һиссәләрин пулуну мәнән тутурлар да, сиздән тутмурлар ки? Ахы, нә јапышыбсыныз мәнм јахамдан? Бәјәм башга ишиниз-күчүнүз јохдур?—дејә о метал парчасыны јерә чырпды.

Мишка заводдан чыхыб кетмәк истәјирди, амма кетмәди. Сәбәбини демәк чәтиндир. Бәлкә дә бу уғурсуз һиссәләрин һәр нечә олса, өһдәсиндән кәлмәк истәјир, бәлкә дә фикирләширди ки, ичракома кетмәк, заводдан нијә чыхдығыны изаһ етмәк, тәзәдән ишә көтүрән комиссијаја кетмәк лазым кәләчәкди.

Һәр нечә олурса-олсун, о заводда галды.

Бир һәфтә дә кечди. Күндәлик мәнсул јенә дә аз, зај мәнсул фаизи јүксәк олурду.

Бир күн сәһәр сех рәиси она деди:

— Бу һиссәләри сабаһдан сәнән кери алырам. Алырам!—о гәтијјәтлә тәкрар едиб, онун адәт үзрә е'тираз, бәлкә дә кобудлуг едәчәјини көзләди.

Амма Мишка динмәди.

Бу күн о тамамилә марагсыз, һәвәссиз ишләди. Һәт-та һеч чан јандырмаг да истәмәди. Амма бир мө'чүзә баш верди.

О, һиссәләри гутуда ТКШ-нә кәтирдикдә орадакылар анчаг әл-голларыны јелләдиләр. Бүтүн һиссәләр ән јүксәк кејфијјәтли иди. Сех рәисини далынча адам көндәрдиләр. Һамысыны о өзү јохлады. Мәнсул ТКШ-нин тәләбатына тамамилә ујғун иди.

— Тәбрик едирәм!—дејә сех рәиси Мишкаја мұрачәт етди.—Көрүнүр ишләмәји бачарырмашсан... Өз сәрәнчамымы кери көтүрүрәм. Сабаһ да елә бу чүр ишлә!

— Бәс сән нијә бу күн иши корлајыбсан?—дејә сех

рәиси, сәсини алчалтмадан, елә бурада дурмагда ола
Вадимдән сорушду.—Габагчыл ишчијә бу јарамаз. Бир
бах, гутудақыларын јарысы зајдыр.

Палтар сојунулан јердә Мишка өзү Вадимә јахын
лашды.

О, гашларыны чатыб деди:

— Мән һамысыны көрмүшәм.

Анчаг мәним гајырдығым һиссәләри дәјишмәк сәнин
нәјинә лазым иди?

Вадим һеч бир чаваб вермәди.

Мишка ондан әл чәкмәјиб сорушду:

— Инди сән тәләсмирсән ки?

— Јох.

Бир гәдәр сусдугдан сонра Мишка сыхыла-сыхыла
деди:

— Кедәк, көстәр көрүм нечә етмәк лазымдыр...

Онлар јенидән сехә гајытдылар.

ҺӘКИМ

Чаван оғлан һәкимә чох бәнзәјән бир гадынла ја
нашы отурмушду. Гадын, назик гызыл һашијәли көзлү
јүнүн алтындан сакит-сакит бахыр, әлиндәки бүтүн мән
тәгә һәкимләринин чамаданына бәнзәр кичик бир ча
маданы дизләринин үстүнә гојмушду.

Борт бәләдчиси өз е'ланына башлады:

— Бизим ТУ-104 тәјјарәмиз 705 рејси илә Москва—
Минералныје Воды маршруту илә учур. Ики саат беш
дәгигә учушда олачаг. Учуш он мин метр учалыгда ке
чәчәк... Суал вармы?

Кимсә зарафатча дилләнди:

— Бир аз алчагдан олмазмы?

Салонда һамы күлүшдү. Оғлан да күлүмсүндү.

Ашағыда јер көрүнүрдү. Санки кимсә нәһәнк вә гүв-
вәтли әли илә ону сәлигә илә дүзкүн дөрдбучаглар
һалында ајырыб, рәнкбөрәнк бојамышды.

— Сәрнишин јолдашлар! Араңызда һәким вармы?—
дејә бирдән стүардессанын һәјәчанлы сәси ешидилди.
Чијнинә шал салмыш јашлы бир гадын сорушду:—
Нә олуб ки?

— Бир сәрнишинин үрәјинә нәсә олуб... Јолдашлар,
вәһмәт олмаса, јатанлары ојадын. Бәлкә онларын ара-
сында һәким тапылды.

Көзлүкү гадын јанындақыны јавашча дүртмәләди.
О, көзләрини ачды.

— Сиз һәким дејилсиниз ки? Бурада бир нәфәрин
әһвалы харабдыр.

Оғлан тәләсмәдән ајаға галхды.

— Хәстә һарададыр?—гысача сорушуб, кечидә сары
јөнәлди.

Бир киши башыны кери ганырыб креслода отурмуш-
ду. Әлләри әсәби һалда дирсәклији сыхырды.

Оғлан онунла јанашы отуран ики сәрнишинә бахыб
деди:

— Сиздән хаһиш едирәм башга јерләрә кечәсиниз.

Онлар тәләсик оғланын хаһишини јеринә јетирди-

ләр.
О, башыны дөндөрмәдән борт бәләдчисиндән соруш-
ду:

— Аптекиниз вармы?

— Вар.

— Орада нә вар?

— Аспирин, пирамидон, нашатыр спирти, Зеленин
дамчысы.

— Зеленин дамчысыны кәтирин.

Оғлан креслону ачыб, кишини онун үстүнә узатды.

— Инди јүнкүлләшдинизми?—дејә сорушду.

— Нә, сағ олуң.

— Бу саат даһа да јахшы олачаг. Анчаг нараһат ол-
мајын,—дејә оғлан дамчыны гашыгда она узатды.—Бу
ну ичин, зәһмәт олмаса.

Киши дәрманы чәтинликлә удду.

Оғлан јенә дә борт бәләдчисинә мұрачиәтлә деди:

— Бир дәсмал, ја салфет, орада нәјиниз варса, со-
југ суда исладын.

Гыз әлиндә јаш бир дәсмалла гајыдыб кәлди.

Һәким дәсмалы хәстәнин алнына гојуб, сонра еһти-
јатла көјнәјинин јахасыны ачды.

Кишинин чеврилмәк истәдијини көрүб, оғлан гәт-
сәслә деди:

— Һәрәкәт етмәјин, сакит узанын...

Бир нечә дәгигә кечди. Мотор әввәлки кими сакит
уғулдајыр, гулаглар јүнкүлчә гычыгланырды. Доктор
арабир хәстәнин алнындакы дәсмалы дәјиширди.

О, борт бәләдчисинә деди:

— Зәһмәт олмаса аеродрома хәбәр един ки, тәјјарә-
нин габағына тибб машыны көндәрсинләр. Хәстәни хәс-
тәханаја апармаг лазымдыр.

— Јахшы...

Аеродромда, аеровағзала кедәндә, јолда көзлүклү
гадын архадан һәммин оғлана чатды.

— Сиз москвалысынызмы?—дејә гадын онунла јан-
јана кедәрәк сорушду.

— Бәли,—дејә оғлан дајанды.

— Москвада охујубсунузму?

— Бәли, Москвада охумушам.

— Биринчидә ја Икинчидә?

— Баша дүшмәдим.

— Мән Биринчи вә ја Икинчи тибб институтларының
нәзәрдә тутурам, һансыны битирибсиниз?

— Һә, ону дејирсиниз?—оғлан күлүмсүндү.—Јох, мән
педагожи институту битирмишәм. Әдәбијјат факултә-
сини.—О, гадының һејрәтини көрүб әлавә етди:—Мән

Һәким дејиләм. Сәнәтимә көрә мұәллимәм, амма ком-
сомол ишиндә ишләјирәм... Тәјјарәдә һәким лазым иди,
амма јох иди. Она көрә дә көмәк етмәк гәрарына кәл-
дим...

— Јахшы, ахы сиз ки, һәким дејилсиниз...—дејә га-
дын горхмуш һалда дилләнди.

— Һәким дејиләм,—дејә оғлан чијинләрини чәкди.—
Амма белә һалларда башлыча шеј одур ки, хәстә ина-
мыны итирмәсин. Ахы о елә билирди ки, јанындакы һә-
кимдир, елә мәнз буна көрә дә онун һалы јахшылаш-
ды...

— Бәс бәлкә бир шеј олајды?—дејә гадын әл чәк-
мирди.—Ахы онда сиз тәгсиркар олардыныз.

Оғлан бир дә сорушду:

— Олајды? Ахы нә ола биләрди? Мән ки, чәрраһ-
тыг әмәлијјаты апармамышдым. Галды ки, хәстәнин
алнына сојуг дәсмал гојмағы вә Зеленин дамчысы вер-
мәји һәр кәс едә биләр.

СЕРҖОЖКАНЫН АНАСЫ

Серјожка ушаг бағчасына кедир вә дүз беш күн
орада галыр. Чүмә күнү ушагларын далынча аналар
вә нәнәләр кәлирдиләр. Онун далынча исә һәмишә ата-
сы кәлирди. Онлар мејданчаја чыхыб автобуса миниб
евә кедирдиләр.

Бир дәфә Серјожа атасындан сорушду:

— Сәнинлә бәрбәрханаја кедәчәјикми?

— Кедәчәјик.

— Һәрби бәрбәрханаја?

— Әлбәттә, һәрби бәрбәрханаја...

Серјожка бу бәрбәрхананы она көрә һәрби адлан-
дырды ки, бир дәфә о атасы илә ора кедиб, өз нөв-

бэлэрини көзлөжөндө, онларла жанашы һәрби кејимли әмиләр отурмушдулар.

Онлар сонра мағазая кетдиләр. Орада голларында лөвбәрләр парылдашан әсл дәннзчи костјумуну јох-ладылар. Пенчәји әјнинә лап јажшы кәлди, амма о кәгалды шалвар... Серјожка нә гәдәр пәнчәси үстә галк-маға чалышдыса да, шалварын балаглары јер илә сү-рүнүрдү.

Атасы деди:

— Јажшы, фикир еләмә. Кәлән дәфә аларыг.

Серјожка бу костјумдан һеч чүр ајрылмаг истәмир-ди. О, атасына баха-баха тез-тез көзлэрини гырпырды. Халатлы сатычы гадын бир дә шалвара бахыб деди:

— Көтүрүн, көтүрүн, ахы бу һәмишә олмур. О кәгалды шалварын узунлуғуна, бир елә шеј дејил. Евдә анасы дүзәлдәр.

Атасы чидди сәслә деди:

— Јох, кәлән дәфә аларыг.

О истәмирди ки, Серјожка бу сөһбәти ешитсин, ам-ма артыг кеч иди. Атасындан инчидијиндән ушағын бо-газы гәһәрләнди, көзлэриндән јаш ахды.

Атасы ону дилә тутуб деди:

— Ағлама, Серјожка, ахы сән даһа бөјүк оғлансан!

Онларын бу күн мағазадан алдыглары «әсл» јан-ғынсөндүрән машын да ушағы сакит едә билмәди.

Серјожа нәсә бөјүксајағы сорушду:—Ата, бәс бизи анамыз һа вахт кәләчәк?

«Нә дејәсән?»

Атасы бу суалы чохдан көзлөјирди, амма она һә-дә бир чаваб ујдура билмәмишди.

О, сәсини узада-узада јавашдан деди:

— О кәлмәјәчәк,—амма чавабын гәтилијиндән го-хуб, әлавә етди:

— Јә'ни кәләчәк, амма бу тезликлә јох...

Серјожанын хәбәри јохду ки, о, һәлә лап балача оғлан оlanda, анасы ону јухуда икән өпүб евдән кет-миш. Өзү дә һәмишәлик кетмишди. О вахтдан ата-оғул икиликдә јашајырдылар.

Атасы милисдә ишлөјир, ахшамлар институтда оху-јурду.

О, гарадинмәз, азданышан бир адамды вә һеч вахт, һеч кәсә бир сөз данышмазды.

Арабир о института, мәшғәләләрә кәлмәзди. Амма онун кәлмәмәсинин сәбәбләри деканата мә'лум иди, әтрафындакылар да ону сорғу-суала тутмаздылар.

Елә буна көрә дә о базар ертәси дәрсә кәлмәјөндә һеч кәс буна хүсуси бир диггәт јетирмәди. Амма о чәршәнбә күнү дә, чүмә күнү дә кәлмәди.

Груп јолдашлары никаран галдылар:

— Јәгин, нәсә олуб...

Күллә көзләнмәдән вызылдады. Милисионер јырға-таныб ағыр-ағыр пилләкәнин сојуг пилләләри үстүнә чөкдү.

Гапы ардындан уғултулу сәсләр кәлди:

— Вурдулар! Өлдүрдүләр! Милисионери вурдулар.

Бир нечә дәгигә сонра гатили тутуб евдән чыхарды-лар. «Тә'чили јардым» машыны күчәләрә фит сәсләри-ни јаја-јаја старшинаны сүр'әтлә хәстәханаја апарды.

Ушаглар курс нүмајөндәси Катјаны араја алыб со-рушурдулар:

— Бәс Серјожа нечә олсун? Ахы бу күн чүмәдир. Кә-рәк бир адам онун далынча ушаг бағчасына кетсин.

Синиф нүмајөндәси сакитчә деди:

— Мән кедәрәм. Амма бағчанын һарада олдуғуну билмирәм...

Женја деди:

— Мән сәни өтүрәрәм.

Онлар Женја илә ушаг бағчасына кәлдиләр.

Серјожа онлары меһрибанлыгла гаршылады. Жені әмини о таныырды, амма Катја халаны илк дәфә кәрүрдү, амма елә о да бирдән-бирә онун хошуна кәлди.

Шәнбә вә базар күнләри о, Катјакилдә гонаг галды Киноја кетдиләр, һәјәтдә хејли кәзишдиләр. Катја хәланын ичазәси илә Серјожа һәтга ики дәфә јекә әлдә гајырма тәпәдән сүрүшдү.

... Јаралынын сәһһәти јахшылашмырды, вәзијјәти әвәлки кими ағыр иди, һәтга һәкимләр һәјатындан һәкаран идиләр. Икинчи чәрраһлыг әмәлијјатынын да бәкәмәји олмады.

Бир дәфә Катја јаралынын јанында хејли отуру чарпајысынын гырағындан ајага дуранда о деди:—Серјожкаја бахдығына көрә сағ ол, чох сағ ол... Будун сәнә бир мәктуб верирәм. Мәним башыма бир иш кәсә... ачарсан...

Катја һеч нә демәјиб, бозумтул, мил-мил кағыза ағзы јапышдырылмыш балача зәрфи динмәз-сөјләмә алыб чибинә гојду.

О палтарасылан јердә палтосуну кејәндә ешитди:

— Чибиниздән нәсә дүшүр.

Әјниндә бәрг вуран гәшәнк хәз палто кејмиш бәгадын онун чибинә ишарә етди.

Катја: «Мәктуб,—дејә тәләсик әлини чибинә атды. Нечә олуб ки, белә диггәтсизлик етмишәм».

... Бир һәфтә сонра өз хидмәт гәзифәсини јеринә тирәндә јараланмыш милисионер өлдү.

Чүмә күнү Катја јенә ушаг бағчасына кәлди.

О, мүдирә деди:

— Серјожанын далынча кәлмишәм.

Араја гәрибә бир сүкут чөкдү. Катјаја елә кәлди бунун һеч сону олмајачагдыр. Анасынын дедији сөз јадына дүшдү: «Гызым, сән кәнчән, һәлә өзүн ушсан: Бу ишыглы дүнјада һәлә ијирмичә илдир ки, јаш

јыреан. Атанла бирликдә сәни фикриндән дашындырмаг истәмирик, амма һәр һалда, өзүн бир дә фикирләш...»

Катја фикирләшиб гәрар вермишди.

Катја мүдирин көзүнүн ичинә баха-баха гәти сәслә тәкрат етди:—Мән Серјожанын далынча кәлмишәм вә әләвә етди:—Һәмишәлик апарырам!

Амма мүдир сусмагда иди.

Әјниндә парылтылы хәз палто олан гадын кабинетә кирди. О, һәлә астанадан сөзә башлады:

— О, тәрслик едир, кәлмир. Лариса Серкејевна, көмәк един...

Мүдир сакит-сатик деди:

— Мән сизә нечә көмәк едә биләрәм?

— Билмирәм, амма ушаға бир сөз дејин дә... Баша салын ки, мән онун анасыјам! Ахы сиз тәрбијәчисиниз... О, атасыны, бир дә кимсә, Катја хала адлы бирисини көзләјир.

Серјожка јалныз күчәдә агламағыны кәсди. Катја онун әлиндән мөһкәм тутмушду, Серјожка да онун овчунун һәрарәтини һисс едирди.

Күчәнин тининдә Серјожка ондан сорушду:

— Сабаһ бәрбәрханаја кедәчәјикми?

— Әлбәттә, кедәчәјик.

— Һәрби бәрбәрханајамы?

— Һәрби бәрбәрханаја...

Катја бәрбәрхананын нә үчүн «һәрби» олдуғуну баша дүшмүрдү, һеч күман да етмирди ки, үмумијјәтлә белә бәрбәрхана вар. Амма ону билирди ки, сабаһ бу бәрбәрханаја кедәчәкләр. Әлбәттә, кедәчәкләр.

ЗӘНК ЕЛӘМӘК ЛАЗЫМ ДЕЈИЛ!

Ала-торан шәһәр вахтилә енли вә дәрин олмуш чажын саһилиндә иди. Вахт кечдикчә чај дајазлашмыш вә инди адама елә кәлирди ки, онун үстүндән салынмыш

көрпү онун дик, мөһкәм саһилләринә дајаг олмаг үчүндүр.

Бу шәһәрдә күчәләр адамлары көзәкөрүнмәз һала салмышды. Онларын башлары үзәриндән чәкилән сајсыз-һесабысыз рәнкбәрәнк лентләрдә јазылмышды: «Алын!», «Бахын», «Истифадә един!» Бир-биринә сөјкәниб дајанан хүсуси мағазалар, кафеләр, ресторанлар бирчә метр дә бош јер гојмамышдылар.

... Машынлар арасында сыхылыб галмыш автобус ағыр-ағыр кедирди. Бәрк исти иди, амма, пәнчәрәләр ачылмырды.

Әјнинә чох јөндәмсиз јатан дама-дама пенчәкли бәләдчи дилләнди:

— Даһа мөвсүм дејил. Чатмаға аз галды,—о туристләри нәзәрдән кечирди.

Туристләр москвалы ушаглар иди.

Онлар үч саата јахын иди ки, динмәз-сөјләмәз бәләдчинин ардынча итаәтлә кедир, онун шәһәр барәсиндә вердији әтрафлы мәлуматы сакит-сакит динләјирдиләр.

Ахырынчы килсәни көстәриб бәләдчи саатына бахды вә һәмишә олдуғу кими рус сөзләрини сечәрәк деди:

— Биз артыг... Тәләсәчәјик инди. Кәрәк чатаг мейманхана... Ахшам јемәк тез олар...

Бурада оланлар верилән мәлуматы сәссизчә динләдиләр вә елә сакитчә автобуса сары јөнәлдиләр.

Кира бирдән јүксәк пилләдә дуруб бәркдән дилләнди:

— Она нә олуб елә?

Онларын сүрүчүсү отурачагда јарыузанмыш һалда ағыр-ағыр төвшүјүрдү. Бу өлкәнин дилини бабат билән Витали, сүрүчүнүн јанында дуруб онунла нәсә данышырды.

Кира онлара јахынлашды.

Витали изаһ етди:

— Һалы писдир... Үрәји ағрыјыр...

Бу сарсаг истидәндир. Ахы о бүтүн күнү бу кабинәдә отурмаға мәчбурдур.

— Ахы нијә?—дејә Кира сорушду.

— Билирсәнми? Фирма илә бағланмыш мүтавиләнин шәртләринә көрә, сүрүчү даим кабинәдә олмалыдыр. Чыхмаг гадағандыр.

Ушаглар сүрүчүјә салона кечмәјә көмәк етдиләр вә ону бөјүк бир отурачаға узандырдылар. Гапылары ачдылар. Сүрүчү нәсә деди.

Витали онун дедијини тәрчүмә етди:

— Дејир ки, инди һамысы кечиб кедәр.

Бәләдчи дә онлара јахынлашды.

Вәзијјәти баша дүшүб, о сәсини узада-узада деди:

— О-о... Бу даһа олду проблем бөјүк.

Витали башы илә сүрүчүјә сары ишарә едиб деди:

— Инди ону ишдән чыхарарлар.

— Чыхарарлар? Нијә ки?

— Она көрә ки, онларын анлајышларына көрә о програмы позмушдур. Бизи ахшам јемәјинә чатдырмағы вахтында јеринә јетирмәјиб кечикдирмишдир.

— Програмы позуб, еләми? Бу ки, бош сөздүр! Ахы биз јарым саат кеч јесәк, нә олар ки? Онсуз да бизим ахшамлар вахтымыз бошдур,—дејә ушаглар дилләндиләр.

Витали јекунлашдырыб деди:

— Онларда гајда беләдир.

Бәләдчи артыг елан етди:

— Мән фирмаја инди зәнк вурум, тәзә автобус кәрәк көндәрмәк. Амма сиз, чәнаблар, бир аз кәзмәк олар.. Анчаг һеч кәс автобусдан чыхмады.

Кимсә деди:

— Бәлкә һеч фирмаја зәнк вурмаг лазым дејил? Биз көзләрик, сүрүчү динчәләр, сонра кедәрик.

— Јох, јох,—дејә бәләдчи разылашмады.—Он доггуз сыфыр-сыфыр биз мейманхана олмаг.

—Ахы һамысы бирдир, о бири автобус кэләнә гәдәр вахт кечәчәк, биз онсуз да ахшам јемәјинә кечикәчәјик.

— О! Бу даһа башга иш олар...

Һамы баша дүшдү, бәләдчи горхурду ки, бизим мейманханаја кечикмәмиз үчүн ону тәгсирләндирәрләр. Ахы, әкәр о бири автобус кәлсә, онда мүдиријјәт бәләдчини һеч нәдә тәгсирләндирә билмәз. Бүтүн галаһејләр исә онун вечинә дејилди.

Бирдән машынын суканына отурмуш Илјанын сәсләрдә кәлди:

—Һеч зәнк еләмәк лазым дејил! Биз вахтында орада оларыг!

Илја сүрүчү иди, буна көрә дә адәт етдији кимә бармаглары машынын ачарына узанды.

Машын арамла тәрпәнди.

Бәләдчи гызышды:

— Чәнаблар, чәнаблар, бу, ола билмәз, ола билмәз. Бу бөјүк ганунсуз олмаг!..

Амма автобус сүр'әтини артырырды.

БАЗАРДА ҺАДИСӘ

Һәр тәрәфи малаланыб өртүлмүш нәһәнк тикилинин ичинә, демәк олар ки, һеч ишыг дүшмүрдү. Күн ишыгы электриклә әвәз едилмишди. Күнәш үчүн јалныз орада бурада дар мазгаллар галмышды.

Нәһәјәт бина, релсләр үстүндә гапылары тајбата ачыг јүк вагонлары донуб галмыш вағзала бәнзәјирди. Вагонлар исә рәнкбәрәнк хырдача дүканлар, чадырлар, балача мағазалардан ибарәт иди.

Мүасир Шәрг базары!

Онун сатычыларынын сәсләринин чүрбәчүрлүјүн чошгунлуғларыны, гызыл күлданлардан, мәчмәјиләрдә

гәндилләрдән тутмуш сатылмасы наүмид әјри-үјрү пасланмыш мисмарлара гәдәр ән мүхтәлиф ағлакәлмәз малларыны нә илә мүгајисә етмәк олар.

Мисир һејкәлчикләри, Мәракеш портағаллары, түрк түтүнләри, Сенегал маскалары, америкаһан алышганлары, парис шлјапалары, јапон фәнәрләри, Африка халчалары... Һамысы бир-биринә гарышыб!..

Белә базарда азмаг адичә бир шејдир, елә азан да олмушду: Москва групундан ики гыз—Тамара илә Надја азымышдылар.

Јадларында галмышды ки, чыхыш јолу һарадаса, сағда башдан-баша үст-башларыны мангаллардан һис басмыш чебурәк сатанларын јахынлығында иди, ора јөнәлдиләр.

Амма бурада көзләнилмәз бир һадисә олду—базарда ишыг сөндү, бураја гејри-ади елә бир сакитлик чөкдү ки, адамын гулаглары чинкилдәди.

Анчаг бирчә санијә сонра базары јенә әввәлки кими чинкилти, гышгырыг, таггылты сәсләри бүрүдү, әтрафда аләм бир-биринә дәјиб чуша кәлди.

Сынан шүшә чинкилтиси, гапы чырылтысы, метал жалјүзләрин шыггылтысы ешидилди. Чамаатын ахыны гызлары бир дирәјә сыхышдырды. Онлары сыхышдырыр, чијинләрилә итәләјир, ајағларыны тапдалајырдылар.

Хошбәхтликдән бүтүн бунлар чох сүрмәди. Ишыг јанды.

Јенә дә һәр тәрәфдән чығыртылар гопду, амма бунлар сөјүш вә фәрјадгарышыг иди.

Хүсусилә алверчиләр вурнухурдулар. Онлар тәләсик дағыдылмыш малларыны: мүчрүләри, хырда долчалары, көјнәкләри, голбағлары, чәкмәләри,—әввәл диггәт вә сәлигә илә дүзүлүб галаһејләр бу шејләри јығырдылар.

Сынмыш габ-гачаг парчаларыны, парчаланмыш аршың малларыны, ајаг алтында талданмыш көјнәкләри,

өрпәкләри, галстуклары топлајыр, ачылыб долашыг дүш-
мүш јумаглары сарыјырдылар.

Әјниндә бели ади кәндирлә бағланмыш моруг рәнкли
шалвар олан әтли-чанлы бир киши өз дүканчысынын
пиштахтасында дуруб, чиркли јумруғу илә көзләрини
овушдура-овушдура һөнкүр-һөнкүр ағлајырды.

Надја өз јолдашыны дүртмәләјиб деди:

— Кәл кедәк. Бизим бурада бир ишимиз јохдур!

Чебурәк сатылан јердә гызлар башында моруг рәнкли
ли фәс олан јекәбығ бир кишинин гарашын бир оғланы
әлиндә демәк олар ки, саллаја-саллаја тутуб башыны
семент дөшәмәјә сыхмаг истәдијини көрдүләр. Бојнунун
дамарлары шишәнә гәдәр вар күчүнү топлајыб, уша-
ғын үзүнү киминсә дабаны илә таңданан бир чебурәкә
сыхмаға чалышырды. Оғлан бағыра-бағыра онун әлин-
дән чаныны гуртармаг үчүн чырпынырды.

Чамаат јығышмышды.

Тамара тәәччүблә сорушду:

— Бу нә ишдир о еләјир?

Надја чаваб верди:

— Көрүрсән, ондан ачығыны чыхыр да. Јәгин оғлан
гатгарышыгда онун чебурәк столуну јыхыб. Бәлкә дә
һеч о јыхмајыб.

Елә гатгарышыгда кимин ону јыхдығыны һеч билмәк
олардымы? Будур алверчинин дә әлинә елә бу оғлан
дүшүб, тәләб едир ки, она дәјән зәрәрин әвәзини өдәсин.

Белә мә'лум олду ки, Надја дүз дејирмиш.

Полис кәлди. О јумшагча оғланын гулағыны чәкиб
нәсә деди. Оғлан әввәлкиндән дә бәрк ағлады.

Тамара мүмкүн гәдәр нәзакәтлә полисә мүрачиәт
едиб, инкилисчә деди:

— Чәнаб полис, биз бу оғлана биртәһәр көмәк едә
биләрикми? Онун јетирдији зәрәр нә мәбләғдә ола би-
ләр?

Полис онун суалыны тәрчүмә едиб алверчијә деди.
Тамара Надјадан сорушду:

— Сәнин јанында пул вармы?

— Вар.

— Вер мәнә...

Онлар пулу алверчијә вердиклә, полис башы илә
оғлана ишарә едиб, Тамарадан сорушду:

— Сиз ону таныјырсынызмы?

— Јох.

Полис чијинләрини чәкди...

ЈАД ЛИМАНДА

Теплоход бәрк јырғаланырды. Ағыр далғалар санки
елә бу саат ону өз јолундан аздырачагды. Онлар дор-
лары, буразлары, капитан көрпүсүнүн мөһкәмлијини
јохлајырмыш кими вар күчләри илә көјәртәјә һүчум
едиб, сонра күчдән дүшмүш һалда океана гајыдыр, је-
ни нәһәнк далғалара јол ачырдылар.

Дәниздә фыртына иди. Бир күнә јахын иди ки, једди
бал күчүндә фыртына кәмини изләјирди.

Ахыр ки, һава ачылды. Узагда саһилин енсиз золағы
көрүндү. Мәшһур нәғмәнин: «Јад да олса јердир...»—
сөзләри јада дүшдү.

Фјодор көјәртәдә мөһәччәрә дирсәкләниб, јахынлаш-
магда олан саһилә бахырды. Узун биз гүлләләри алчаг
көјә дирәнмиш нәһәнк килсә онун диггәтини чәлб едир-
ди.

Лимана дахил олдулар. Ора нисбәтән сакит иди.
Јалныз океандан әсән күләк сујун үзүнү далғаланды-
рыр вә сојуг кәтирди.

Теплоход бозумтул далғаларын арасында бир нечә
дәгигә дә јырғаланыб көрпүјә јан алды.

Туристләр чыхачаға тәләсдиләр.

Кәми радиосунун диктору е'лан етди:

— Жадыныза салырам! Лиманда үч саат дурачагыт. Саатларынызы жохлајын. Инди Москва вахты илэ саат он дөрд он дөгигәдир. Јерли вахт илэ дө...

Диктор е'ланы ики дөфә тәкрар етди.

Һәмишә олдуғу кими оғланлар чыхачағын габағына жығышмышдылар. Онлар бура чүрбәчүр шеј-шүј кәтириб, вар күчләри илэ онлары туристләрә сатмаға чалышыр, бир-биринин сәсини батыра-батыра шәкилли почткарточкасы, сигарет, саггыз вә бир чох башга шејләр тәклиф едирдиләр ки, бунлар онларын фикринчә харичи гонаглары марагландыра биләрди.

Ушагларын јашлары чүрбәчүр иди: балачалар да, јенијетмәләр дө, кәнчләр дө варды.

Фјодор көјәртәдән јахшы көрүрдү ки, бу ушаг дәстәсинин архасында лап балача бир оғлан да вурнухур. Онун јашы једдидән чох олмазды. О өз гутусуну бојнуна асыб, ајагларыны кениш аралајыб, һамынын ардынча јүјүрүб чатмаға чалышыр, өзү дө чығырырды.

Саһилдә Фјодор она јахынлашды.

Мә'лум олду ки, балача оғлан ојунчаг сатыр.

Бурада мүшәмбәдән сачаглы дөвә, чүрбәчүр гуру биткиләрдән һөрүлмүш бојунбағы, үстүндә кечмиш алабәзәк нахышын чәтинликлә сечилән изләри галмыш хырдача сахсы дибчәк вә даһа бир чох башга шејләр варды.

Фјодор сатычы оғланла франсызча данышды вә јанылмады: чыхачағын габағында алвер едән бүтүн оғланлар кими балача да бу дили билирди.

Сөһбәт етдикләрини ешидиб, онлары араја алдылар.

Бәстәбој, әтли-чанлы бир оғлан Фјодора мүрачиәтлә, башы илэ ојунчаглара тәрәф ишарә едәрәк нәзакәтлә деди:

— Јә'ни мүсјө ондан бу зир-зибили алачаг?

— Алачагам,— дөјә Фјодор чаваб верди.— Амма әввәлчә билмәк истәјирәм пул она нә үчүн лазымдыр?

— У! Бу мәнә аид дөјил,— дөјә јенијетмә Фјодора јени дөри пул кисәләринин дәстини көстәрди.

Бир гәдәр сонра артыг Фјодор билирди ки, балача оғлан ојунчаглары «Һәким пулу» үчүн сатыр: бачысыны һәкимә апармаг үчүн пул лазыммыш.

— Бачына нә олуб ки?

— Үзү хәстәләниб...

Фјодор сорушду:

— Бәс сизин шәһәрдә мүфтә мүаличә едән јохдурму?

— Вар, чох узагдадыр. Биз танымырыг, амма бурадакы һәкимләр анчаг пул илэ мүаличә едирләр...

Ушагларын арасындан ким исә әлавә етди:

— Ики күндүр ки, көрпүјә кәлиб бу ојунчаглары сатмаг истәјир. Амма ким алачаг? Ахы ојунчаглар көһнәдир...

Балача бу сөзләри ешидиб, өз гутусуна даһа да мә'јус-мә'јус бахыб дәриндән аһ чәкди.

Фјодор буну дүјду.

Бирдән о балачаја дөнүб сорушду:

— Инди бачын һарададыр?

Балача әлини гејри-мүәјјән ојнадыб деди:

— Орада... Анбарын гапысы ардында...

— Кәтир ону бура.

Балача дирчәлди.

О, Фјодора үмидлә бахыб сорушду:

— Нечә ки? Онда аларсынызмы? Һә?

Фјодор чидди сәслә тәкрар етди:

— Кәтир!

Балача көтүрүлдү, Фјодор оғланлардан сорушуб ајдынлашдырмаг истәди ки, һәкимә кетмәк үчүн бурада нә гәдәр пул верирләр, нијә бу ушагларын ата-анасы бу пулу верә билмирләр.

Оғланлардан бири гысача белә изаһ етди:

— Онларын һеч пулу јохдур. Чүнки аталары иш таһна билмир...

Пул кисәси сатан оғлан элавә етди:

— Доктор, пулуну онларын дајысы верә биләр, кә-
рүнүр ки, вермәк истәмир...

Фјодор баша дүшмәди, амма әсас мәтләбдән ајрыла-
мамаға чалышараг сорушду:

— Дајыларымы? Бәс нијә вермәк истәмир?

— У!—дејә һәммин јенијетмә сәсини узада-узада диг-
ләнди:—Бу артыг мәнә аид дејил. Амма дајысы јәгтә
архајын дејил ки, гызын атасы пулу она гајтара билә-
ахы о чохдан ишсиздир...

— Онун атасы нә ишдә ишләјирди?

— Сүрүчү иди... Такси сүрүчүсү,—дејә пул кисәләр-
рини сатан оғлан, биртәһәр, јашлы адамлары бача-
рыгсыз тәглидлә јавашдан вә сәмими чаваб верди:—
Амма өзүнүз, әлбәттә баша дүшүрсүнүз мүсјө... Гәрбдә
ки нефт бөһраны бизим өлкәнин ишләринә дә тәсир
едибди. Хүсусилә бензин мәсәләси бир гәдәр чәтинлә-
шибдир,—о давам етди:—бу да ки, өз нөвбәсиндә так-
силәрин бир һиссәсини ихтисара салмағы тәләб едирди.

Фјодор сөһбәти јенидән башлыча мәтләбә гајтарма-
ға чалышараг, онун сөзүнү кәсди:

— Гызын дајысы нәчидир ки?—сорушуб, диггәтләр
оғланын үзүнә бахды.

— У!..—дејә о истәһза илә сәсини узатды.—Гызын
дајысы бу јахында өзүнә јени бир иш дүзәлдиб вә мәнә
мәлум олдуғуна көрә иши јахшы кедир. О лиманын јә-
хынлығында ишләјир. Өзүнүз баша дүшәрсиниз кә-
мүсјө, мүштәриси чохдур,—оғлан јенә дә хош, сәмими
бир ифадә илә чаваб верди.

— Бәс о иш нечә ишдир?

— У!.. О, чәкмә силир! Өз павилјону вар...

— Јахшы газанырмы?

— Дедим ки, мүсјө, мүштәриси болдур... Бир дү-
ки, о бә'зи маллар да сатыр... Сизә дејә билмәрәм кә-
нә маллар сатыр, бу даһа мәнә аид дејил, амма сатыр.

Мән,—дејә оғлан бармағы илә өз синәсини көстәрди,—
буну јәгин билирәм...

Фјодор сифәти әјилмиш гызы көрдүкдә, о саат баша
дүшдү ки, онун үзүндә сүмүкүстү илтиһаб вар. О, диш
һәкими иди, буна көрә дә белә ашкар көрүнән хәстәли-
ји асанча тәјин едә билди.

О, учадан деди:

— Мәни бурада көзләјин! Бу саат кәлирәм.

Онун капитан вә кәми һәкими илә данышығы узун
чәкмәди. Она гызы теплоходун тибб кабинетиндә мүа-
јинә етмәјә ичазә вердиләр вә бир аз сонра гыз кресло-
да отуруб үркәк-үркәк јан-јөрәсинә бојланырды.

Фјодор ону сакит едирди:

— Нараһат олма. Һәр шеј јахшы олар.

Кәми һәкими дә она көмәк едирди.

— Будур, бах, гуртарды-кетди. Инди даһа әһвалын
јүнкүлләшәр,—дејә Фјодор бир нечә дәгигәдән сонра
тибб аләтләрини чинкилти илә метал гутуја атды.

О, гыза түнд рәнкли бир дәрман шүшәси узадыб
деди:

— Бах, бунунла гаргара еләјәрсән. Бу һәбләри дә
күндә үч дәфә атарсан. Баша дүшдүнмү?

Гызын тез-тез башы илә тәсдиг еләмәсиндән Фјодор
билди ки, гыз баша дүшмүшдү.

Бу вахт кәминин чыхачағында бир галмагал баш
верди.

Гызын дајысы пул кисәләри алверчисиндән өз бачысы
гызынын совет теплоходуна кетдијини ешидиб, көрпүјә
кәлмишди.

Она көрә белә етмишди ки, бу әһвалатдан бир га-
занч әлдә едәчәјинә инанырды.

Оғланын она данышдығы вәзијјәт өзү она гејри-ади,
буна көрә дә чәнчәлли көрүнүрдү...

О, белә дүшүнүрдү:—«Јерли гыз, јад кәмисиндә... Бу

јад өлкөдө олмаг демөкдир. Оһо! бәли, онлардан полне васитәсилә бунун үчүн бир шеј гопармаг олар...»

Дүздүр, пул кисәләри алверчиси гызын дајысыны о саат хәбәрдар етмишди ки, бу хәбәри чатдырдығы үчүн она да бир пај дүшмәлидир, амма онлар тез разылашмадылар.

— Мән дајысыјам! Дајысы!—дејә чәкмәсилән бағыра-бағыра кәминин чыхачағына јахынлашды.—Сиз мәнним бачым гызыны нә ихтијарла апарыбсыныз? Бу саатча гајтарын!

Кимсә, она нә исә изаһ етмәк истәди, амма о, буна фикир вермәди, даһа доғрусу фикир вермәк истәмәди.

Јахшы ки, Фјодор тез гызла биркә кәминин чыхачағына кәлди. Гыз күлүмсүндү. Амма дајысыны көрөкчү кими јериндә дурду, һәтта кериләмәк дә истәди.

Фјодор бир анда вәзијәти баша дүшүб, һүчүмәк кечди. Чәлд чыхачағын нәрдиванындан ениб о кишијә јахынлашды вә учадан данышмаға башлады:

— Бу нә ишдир ки, сиз јекәликдә адам өз балача гоһумунуза көмәк едә билмирсиниз? Ону һәкимә апар билмирсиниз, ахы онун хәстәлији чох чидди хәстәликдир...

Киши дә хејли тәәччүблә сорушду:

— Һәкимә? О белә бир дөнүш, даһа доғрусу, башлангыч көзләмирди, буна бахмајараг әһвалатын уғурлу нәтичәсинә инаныб давам етди:

— Ахы сиз варлы адамсыныз. Өз кархананыз вар...

«Варлы» сөзүнү ешидәндә, киши күлүмсүндү. Сөзүндүзү, буна хүсуси бир әсасы олмаса да, она һәмишә белә дејәндә, хошланырды.

Амма бу өлкөдә бир адәт олмушду ки, һәр бир алверчи, дүканчы, хөрәкпајлајан варлы олмағы арзулајырды. Онлардан биринин үстүндә бу ад галанда, етираз едән олмазды, һәтта өзү дә инанарды ки, бу доғрудан да елә беләдир.

Гызын дајысы хејли күлүмсүндән сонра јенә дә дилләнди:

— Нә үчүн хәрчләдијини билдикдә, хәрчләмәк олар... Фјодор тәәччүбләнди:

— Дедијинизи баша дүшә билмәдим.

— Бурада баша дүшүлмәјән нә вар ки? Дишдир, ағрыјыр, кечәр кедәр, амма һәкимә кетмәли олсан, онда пул әлдән кедәр...

— Бәс дишин ағрысы кәсмәсә, онда?—дејә Фјодор, демәк олар ки, чығырды.—Бәлкә ағрысы даһа да артды, сүмүјә дә сирајәт етди. Онда гызы лап... ола биләр ки...

Фјодор сөзүнү кәсиб ахырыны демәди, чүнки әтрафында адам чох иди; ону да билирди ки, кәнч хәстәси әли чәнәсиндә бурада дурмушду. Һәтта балача гызын јанында белә онун бир һәким кими бу сөzlәри демәјә ихтијары јох иди. Амма гызын дајысы Фјодорун нә демәк истәдијини баша дүшдү. Әсла чәкинмәдән, Фјодорун башладығы чүмләни суал илә тамамлады:

— Ола биләр ки, өлсүн? Аһ, нә бөјүк дәрд олар... дејә о истәһза илә давам етди:—Мәнним өзүмүн ики ушағым өлүб, бири оғлан, бири гыз... Инди нејләјим ки?...—О, бир гәдәр сусуб, сонра әлавә етди:—Мән биләни, аллаһ өзү вериб, өзү дә алыб, өз һөкмү белә имиш дә...

Фјодор артыг баша дүшүшдү ки, бу адамла данышмағын бир фајдасы јохдур, буна көрә јахасыны ондан тез гуртармаг истәди вә деди:

— Ди јахшы, бачыныз гызы сағ-саламатдыр, башына һеч нә кәлмәјиб. О, даһа бурада, көрпүнүн үстүндә, сизин өз торпағыныздадыр. Демәли ки, даһа һеч бир сорғу-суал ола билмәз!

Гызын дајысы өз планынын позулдуғуна вә чаван оғланын һағлы чыхдығына тамамилә архајын олдуғуну көрүб, көзләнмәдән вар күчү илә бағырмаға башлады:

— Полис! Ај полис! Чэлд, бура! Рус чэнаблар мэним һэдди-бүлуга чатмамыш бачым гызыны рүсвај едиблэр? Полислэр кэлдилэр.

Гајда-ганун горугчуларындан бири каскасынын гајышыны чэнэсиндэ дүзэлдэ-дүзэлдэ сакитчэ сорушду:

— Бурада нэ олуб?

Гызын дајысы изаһат вермэјэ башлады.

Полис онун сөзүнү ағзында гојуб сорушду:

— Бачыныз гызы һарададыр? Өзүм онунла данышмаг истэјирэм.

— Одур...—дејэ дајысы гызын бир аз эввэл дурдугу јерэ бахды, анчаг ону көрмэди.—Бэс о нечэ олду?

Гыз доғрудан да јох иди. Аранын гарышдығындан истифадэ едиб, гыз түнд рэнкли дэрман шүшэсини бағрына басыб вэ овчунда һэблэри бэрк-бэрк сыхыб көрпүдэн гачыб кетмишди.

Полис суалы јенидэн тэкрар етди:

— Бэс һаны бачыныз гызы?

— Билмирэм... Амма бурада иди... Бурада иди! Һа-мы көрмүшдү... Онлар тэсдиг едэ билэрлэр,—дејэ дајы орадакы ушаглара тэрэф дөндү.

Амма ушаглар динмэдилэр вэ полислэр бир гэдэр дэ дуруб, ағыр аддымларла көрпүјэ јан алыб дурмуш ачыг рэнкли океан кэмилэринэ тэрэф јөнэлдилэр. Фјодор өзүнү итириб, чашыб галмыш дајыја бахды вэ һэмин саат ағлына бир фикир кэлди:

«Бэлкэ бу адам өз ачығыны гыздан чыхмаг истэди, онун ата-анасына бир нөв тэ'сир етмэк истэди? Ахы гыз совет кэмисинэ өзбашына кэлмишди... Амма ким билир ки, ата-анасы бу ишэ нечэ бахачагдыр? Мэн ки, онларла таныш дејилэм! Сонра исэ...»

Фјодор, дајыја бир дэ бахды, баша дүшдү ки, бу адамдан нэ десэн чыхар...

Фјодор өз кајутуна гачыб, элиндэ кичик бир дэмир банка илэ көрпүјэ гајытды, бу чэкмэ креми иди. О кре-

ми өзү илэ јола көтүрмүшдү ки, бэлкэ лазым олду, амма һеч бирчэ дэфэ дэ ачмамышды.

О, дајыја јахынлашыб деди:

— Буну сизэ һэдијјэ едирэм. Белэ һесаб едэк ки, арамыздакы мүбаһисэ гуртарды кетди.

Киши ағзы ачылмамыш гуталини көрдүкдэ јумшалды. О сәсини узада-узада деди:

— О, мүсјө! Мэн сизэ чох-чох разы... Мэним тэшәкүрүмү гәбул един... Бир көр нечэ һэдијјэдир! Өзү дэ елэ бир заманда ки, нефтин гијмәти артыб...

Фјодор фикирләшди ки: «Нефтин бура нэ дэхли вар? Јәгин о, елэ күман едир ки, гуталини нефтдән һазырлајырлар».

Киши исэ давам едирди:

— Мүсјө, сизи нараһат етдијимэ көрә сиздән сәмимиј-јәтлэ үзр истэјирэм.

Фјодор онун сөзүнү кәсди:

— Сиздән бир хаһишим вар.

— Нәдир о?—дејэ киши мүмкүн гэдэр нэзакәтлэ сорушду.

— Хаһиш едирэм ки, бу эһвалаты һеч кимэ данышмајын вэ буну нэ гызын, нэ дэ гардашынын һеч вахт јадларына салмајын. Эсла! Баша дүшдүнүзмү? Мәнэ сөз верэ биләрсинизми?

— Әлбәттә! Әлбәттә, мүсјө! Сизэ шәрәфли бир адам кими, сөз верирэм...

Этрафдакылар күлүшдүләр, амма дајы буну һеч вечинэ дэ алмады.

Артыг теплоход көрпүдән ајрыланда да, о һәлә баш әјиб, комплиментлэр јағдырмагда иди.

САЛАМ, ЈОЛДАШ!

Павел илк дэфэ иди ки, санки һеч вахт јатмајан белә бир шәһәр көрүрдү. Онун кәсилмәјән уғултусу һәт-та кечәләр дә күчәләри долдурурду. Сәһәрә јахын бир аз сусан машин фитләрини ачылан дал гапыларын, дәм-мир пәрдәләрин чырылтысы, сәһәр еркәндән мал кәти-рән сүрүчүләрин чығыртылары, чошгун көпәкләрин бәрк һүрүшмәләри, гәзетсатан оғланларын чыр сәсләри әвәз едирди.

Павел сәһәр ачылар-ачылмаз мейманханадан чыхды. Јухусу кәлмирди. Бир дә гәрара кәлмишди ки, һәлә сәһәр јемәјиндән габаг һәмин көрпүнү ахтарыб тапсын, Еленин һаггында данышдығы вә лап јахында олдуғуну сөјләдији һәмин көрпүнү. Нечә-нечә әсрләрдән бәри о көрпүнүн дашларыны горујан о надир чугун һашијәни көрмәк истәјирди.

...Онлар бу шәһәрә дүнән, күнүн икинчи јарысында кәлиб, башдан-баша јумшаг халылар дөшәнмиш әла бир мейманханаја дүшмүшдүләр. Һәр тәрәфдә: холлар-да, пилләләрдә, мәртәбәләрин кениш кечидләриндә халылар салынмышды. Диварларын ағ мәрмәринә ујғун олараг һараданса јухарыдан дүшән сүн'и күндүз ишы-ғы мейманханаја хүсусилә зәнкин вә дөбдөбәли көркәм верирди.

Павел онун үчүн ајрылмыш нөмрәјә кириб, отаг-лары нәзәрдән кечирдикдән сонра һәр шејдән әввәл өз метал бәјазлығы илә пар-пар парылдајан әлүзјујана јахынлашды. О, һәлә краны ачмаг истәјирди-ки, гапы дөјүлдү.

— Кимдир?—дејә о диварда зорла сечилән вә бөјрү-нә јекә дәстәк вурулмуш дөрдбучаға јахынлашды.

— Мәнәм, Еленәм,—дејән тәрчүмәчинин сәсини ешит-ди.—Чәлд слун, тез ресторана, һаһара кәлин. Темплә...

Павел тәәссүфлә дүшүндү: «Будур да, һеч әл-үзүнү јумаға да мачал вермирләр... Јенә дә «чәлд», јенә дә «темплә». Амма, нә чарә? Ordnung ist Ordnung¹—дејә о алман дилиндән аз-маз јадында галмыш чүмләләрдән бирини хатырлады; о беш ил мәктәбдә вә ики ил инсти-тутда алманча охумушдуса да о дили јенә дә пис би-лирди. Һөрмә мили кими назик ахан суја баха-баха Павел өз-өзүнә дүшүндү ки, «Мән нијә алманча да-нышдым, бурада һеч алманча данышан јохдур ки...»

Ким билир нечәнчи дэфә һисс етди ки, бир харичи дили билмәји чох истәрди, бу дүшүнчә илә дә о һамам-ханадан чыхды.

Павел ашағы енә-енә плакатларын боллуғуна диг-тәт јетирди, онлар елә дүзүлмүшдү ки, елә бил кимсә ојун карты дәстини әлине алыб бир күнчүндән тутараг, ачыб јајмыш вә рәнкбәрәнк бир јелпазә әмәлә кә-тирмишдир. Плакатларда рекламлар јазылмышды.

Бу рекламлар мейманханаја кәләнләри јај мөвсүмү модалары илә, эн јахшы милли хөрәкләрлә, бу вә ја дикәр өлкәнин бурахдығы автомобилләр илә, мүхтәлиф халгларын мусиги аләтләрилә вә лаһа бир чох шејләр-дә таныш едирди ки, бунларын чохуну Павел һеч баша дүшә дә билмирди.

О, плакатларда ајдын јазылмыш латын һәрфләрини чөмләшдириб:—«Америка, Јапонија, Австрија...»—сөз-ләрини дүзәлдир вә бурада дүнја һаггында нә гәдәр ке-ниш мә'лумат верилдијинә тәәччүбләнирди.

Ресторан туристләри чәлбедичи ишыгла гаршыла-јыб, санки бирдән-бирә удду. Павел Лјуба вә өз груп-ларындан олан, анчаг адларыны билмәдији, ики кәнч оғланла бир столда отуруб әтрафына көз кәздирди.

Оркестр сәһнәсинин үстүндә, јан тәрәфдә јекә бир ај асылмышды.

¹ Гајда гајдадыр (алманча).

О, гаранлыг фона сәпәләнмиш бол зәрли улдузларын арасында ағыр-ағыр һәрләнирди. Ај күлүмсүнүр вә бизим һәммин ојунчаг матрјошкалара чох бәнзәјирди ки, харичә кедән һәр турист мүтләг өзү илә апарыр. Павелдә дә белә матрјошка варды, өзү дә бир дәнә јох.

Павел аја бахдыгда, онлары јадына салыб фикирләшди: «Онлары пәјламаг јадымдан чыхмасын һа».

Јахынлашан хәрәкпәјлајан русча данышды.

Бу, Павели дә, онунла бир стулда отуранлары да чох марагландырды.

Лјуба өзүнү сахлаја билмәјиб сорушду:

—Сиз рус дилини һарадан билирсиниз?

—Билирәм,—дејә о гысача чаваб вериб, чидди көр-кәм алараг, блокнотуну ачыб билдирди ки, бу барәдә данышмаға әсла вахты јохдур вә өз хидмәт вәзифәсини јеринә јетирмәлидир.

—Сизин група биринчијә чуғундур сују, тојуг бул-јону тәклиф едә биләрик?—дејә о сајмаға башлады,—бир дә баға шорбасы...

Павел онун сөзүнү кәсиб сорушду:

—Нә? Баға шорбасы?

—Бәли,—дејә хәрәкпәјлајан тәкрар етди:—Баға шорбасы.

—Нә олар, ушаглар, кәлин көтүрәк? Бир дә һарада белә шеј јејә биләчәјик?

Тәклиф гәбул едилди. Јалныз тәкчә Лјуба баға шорбасы јемәк истәмәди.

—Јәгин ки, ијрәнч бир шејдир,—дејә о ачыг-ашкар рәдд едиб, үз-көзүнү туршутду.

Бу сөзү ешидиб, хәрәкпәјлајан чәлд дөнүб она бахды вә гашлары чатылды. Амма һеч бир сөз демәди, јалныз Лјуба она тојуг булјону кәтирмәсини хаһиш етдикдә, динмәз-сөјләмәз баш әјди.

Ишығын јаратдығы сакит әһвали-руһијјәни тамамлајырмыш кими, ресторана блјузун мүлајим сәсләри

јајылды. Оркестр тәләсмәдән, һәтта тәнбәл-тәнбәл чалырды, белә ки, трубанын вә ја саксафонун чыхардығы һәр сәс һавада асылыб галырды. Үмуми ритми јалныз хәрәкпәјлајанлар позурдулар. Онлар һејрәтедичи дәрәчәдә конкисүрәнләрә бәнзәјир, буз үстүндә сүрүшән кими, һамар дөшәмәнин үстү илә о тәрәф-бу тәрәфә шүтү-јүрдүләр. Хүсусилә әлләриндә бош мәчмәји оlanda, дивардакы гапысыз кирәчәјә, јәгин ки, мәтбәхә тәләсирдиләр.

Павел јалныз инди диггәт едиб көрдү ки, онларын һамысы чох кәнч, демәк олар ки, јенијетмәдиләр. О фикирләширди ки: «Јахшы, бизим хәрәкпәјлајанын нечә јашы олар? Он бешдән артыг олмаз... Нәдәнсә өзүнү јаман тох тутан о сарышын оғланын јашы нечә? О да елә Костја јашда олар. Хәрәкпәјлајан һәтта онун јолдашына бәнзәјирди. Бунун исә... Ады нә иди? Дејәсән Марик...»

Павел гардашыны хатырлады, Костја ону јола сәланда вағзалда нәсә демәк истәјир, амма чүр'әт етмирди, сонра артыг вагон һәрәкәт едәндә чығырмышды:

—Чехославакијадан јандыран бөјүдүчү шүшә кәтир.

—Кәтирәрәм!

Чехословакија јеканә социалист өлкәси иди ки, туристләр сәфәр заманы ора кетмишдиләр.

Павел хатырлајырды:—«Орада нечә көзәл инсанлар вар,—мәһрибан, диггәтли...»

Амма тезликлә о өз хатирәләриндән ајрылмалы олды, чүнки хәрәкпәјлајан һәр шеји кәтириб сүфрәјә гојмушду.

Павел әввәл баға шорбасыны шүбһә илә нәзәрдән кечирмәјә башлады. Онунла бир сүфрәдә отурмуш ушаглар да онун кими етдиләр. Онлар јахшы көрмәк үчүн һәтта орада олан столүстү лампаны да јандырдылар.

Онлар тәәччүбләндиләр ки, шорбаны бошгабларда

дежил, хырдача гəһвə финчанларында вермишдилэр. Елə шорба өзү дə рэнкиндэн гəһвəјə бəнзəјирди.

Павел бага шорбасы сифариш етмəкдə өзүнү бир гэдэр мəс'улијјətли һисс едиб, финчаны биринчи олараг өзү ағзына апарды вə дадыб ағзында гаты јағлы бир маје һисс етди. Башгалары да онун кими етдилэр.

Белə экзотик хөрəјин нечə гијмэтлэндирилəчəјини сəбирсизликлə кəзлəјэн Лјуба, һэтта өз тојуг булјонуна һеч тохунмадан сорушду:—Һə, нечədир?

Павел:—Пис дежил,—деди.—Амма һајыф ки, аздыр. Артыг јары олуб, амма һэлə дадыны баша дүшə билмəмишəм.

Һамы күлүшдү.

Јемəкдэн сонра туристлэри мүасир рəссамлыг музејинə апардылар. Сонра шəһэр ичинə экскурсија олду, бу заман Елен һэлə он једдинчи эсрдə чуғун вə дашдан тикилмиш һаман о мəшһур көрпүдэн данышды. Амма онун мейманхананын јахынлығында олдуғуну вə туристлэрин истəсэлэр ону бош вахтларында көрə билəчəклəрини дејиб, көрпүнү кəстəрмəди.

—Инди исə чəлд олун, чəлд, ахшам јемəјинə,—дејə артыг һамыја мə'лум олан:—Темплə...—чағырышыны тəкрар етди.

Павел кечə јухуја кедə билмəди,—шəһəрин сусмаг билмəјэн уғултусу мане олурду. Сонра она елə кəлди ки, бир нечə дəгигə мүркүлəди, думанлы сəһəрин нəфəси күчэлэрə јајылыб сажсыз-һесабысыз фəнэрлэри вə реклам ишыгларыны көјүмтүл шəффаф пəрдəјə бүрүдүкдə, о ашағы енди.

Мейманхананын о тајындакы бозумтул чəркə-чəркə евлэрин бојунча ағыр-ағыр, аддымлаја-аддымлаја өз-өзүндэн сорушурду: «Бəс бу көрпү көрəсэн һардадыр?» Демəк олар ки, о бир квартал кетмишди, амма көрпү јох иди. О, кери дөнүб јенə мейманхананын кениш га-

пысы өнүндэн кечəндə, артыг сағ чијниндə зэрли погон олан јекəпэр гапычы мил дурмушду.

Бу дəфə Павелə елə кəлди ки, етүб кечəндə, гапычы она диггəтлə бахды. О, этрафына бојлана-бојлана өз-өзүндэн һеј сорушурду: «Ахы бу көрпү һаны? Һарададыр?» Бу вахт Павел бирдэн енсиз күчəни кечмəкдə олан ики јенијетмə көрдү. Елə көрүнүрдү ки, јенијетмэлэр дүз она сары кəлирлэр, ики чүт марагланан кəз она зиллэнмишди. Павел о саат онлары таныды.

«Хөрəкпајлајанлардыр! Һə, өзлэридик ки, вар... Одур, о бизимки, о да јанында сарышын оғлан».

Бу дəфə онлар Павеллə ресторанда олан кими рəсми вə чидди көрүшмəдилэр, əксинə, шən вə даһа кəнч көрүндүлэр: əјинлэриндə көһнəlмиш чинс шалвар вə бир чүр, əзик-үзүк, сəлигəсиз ағ көјнəк варды.

Павел онлара сары бир нечə аддым атыб диллэнди:—Салам!

—Салам, јолдаш!

Павел һэтта тəэччүблэнди: «Мən һарадан она јолдаш олдум? Көрəсэн о мənə нə үчүн белə дејир?»

Амма о өз чашгынлығыны кизлэтмəјə чалышараг, тəлəсик сорушду:

—Мənə дејə билəрсинизми чугун вə дашдан тикилмиш о көрпү һарададыр? Он једдинчи эсрдэн галма көрпү.

Павел чаваб кəзлəјə-кəзлəјə о бири јенијетмəјə бахды: «Көр бир Костјанын јолдашына нечə дə бəнзəјир! Лап елə бил ики дамчы судурлар».

Хөрəкпајлајан исə чаваб верирди:

— О! Бу ки, лап јахындадыр! Анчаг о мејданы кечиб кетмэк лазымдыр,—о эли илэ бөјүк биналарын арасында сыхылыб галмыш асфалт дөрдбучағы көстөрди.— Һәммин көрпү елэ орададыр...

— Сағ ол,—дејэ Павел тәшәккүр етди вә Лјубанын һәлә ресторанда наһар етдикдә вердији суалы тәкрар етди:—Сиз рус дилини һарадан билирсиниз?

Оғлан елэ онда олдуғу кими ғысача чаваб верди: «Билирәм дә», амма Павел бунунла бәрабәр һисс етди ки, оғлан јенә нәсә демәк истәјир, буна көрә дә сөһбәти давам етдирмәји гәрара алыб, бу мәгсәдлэ бәлкә даһа ујғун бир хошһалланма ифадәси сечди:

— Сиз рус дилиндә чох јахшы, чох көзәл данышырсыныз. Мән өзүм рус ола-ола сизә буну дејирәм... Мән сизә лап һејран олмушам!

Јенијетмә оғлан күлүмсүндү:

— Елэ мән дә русам...

— Нечә јә'ни?

— Мәним бабам Русијада јашајыб,—о Павелин тә'рифләриндән хошһалланыб данышмаға башлады,—амма орадан чохдан чыхыб. Мәним атам, онун гардашлары... мәним әмиләрим,—дејэ о изаһ етди,—бурада доғулублар.

О, бунларын нәдән данышдыгларыны әсла баша дүшмәјән достуна бахды. Јәгин буна көрә дә досту онларын јахынлығында дуран алүмин газан рәнкинә бәнзәр, гәрибә рәнкә бојанмыш машына диггәтлэ бахырды.

Оғлан давам едирди:

— Мән дә бурада доғулмушам. Бизим аиләдә чәһд

едирләр ки, рус дилини билсинләр. Бабам сағлығында һәмишә тә'кид едирди ки, биз евдә јалныз рус дилиндә данышаг. Одур ки, инди мән дә бир аз билирәм...

Павел јалныз инди фикир верди ки, оғланын јадлығыны бүрузә верән аксентдән башга, о нечәсә, ајры-ајры чүмләләри гәрибә гурур вә бә'зи сөзләри башга чүр ишләдир. Санки һамысы русчадыр, амма ејни заманда русча сәсләнмир. Анчаг Павел буну она демәди.

Павел көзләнилмәдән белә бир суал ешитди:

— Москвада да даш көрпүләр вармы?

Павел баша дүшмәди:

— Көрпүләрми? Әлбәттә вар! Даш көрпүләр дә вар...

— Амма бизә дејибләр ки, Москвадакы бүтүн көрпүләр һәлә мұһарибә вахты дағыдылыбдыр.

— Нечә? Нечә?—дејэ Павел јенә дә баша дүшмәди.—Нечә јә'ни дағыдылыб?

Јалныз бу заман Павел баша дүшдү ки, бу оғланлар онун өлкәсини, Совет Иттифагыны, севимли Москваны нечә дә аз таныјырлар; Павел орада доғулуб, орада охумушду, инди дә орада јашајыр вә ишләјир. Әввәлчә Павел һәтта чашбаш олду. Ахы, доғрудан да онлара инди нә дејәсән? Анчаг өзүнү томлајыб сакитчә астандан деди:

— Бәли, биринчиси будур ки, Москвадакы көрпүләр һамысы мұһарибәдән сонра да сағ-саламат галмышды, икинчиси исә мұһарибәдән сонра Москвада һәр шеј бәрлә едилмишдир. Өзү дә лап чохдан! Бу саат Москваны танымаг олмур. О, мұһарибәдән әввәл олдуғундан јүз сәт, мин гат јахшыдыр... Москвада чох-чох тикинти кедир...

Павел, онун фикринчө, хүсусилэ оғланы инандыра билэчэк эн башлыча шеји данышмаға чалышараг нэсэ сөjlэди, анчаг оғлан даһа һеч бир шеји динләмәжиб, jолдашынын голундан jапышараг ону Павелә сары чәкди.

Сарышын оғлан мане олмады. О, Павелә jахынлашыб, она диггәтлэ баха-баха нэсэ деди. Онун дедиjинин тәрчүмәсини ешитдикдә, Павел jенидән чашбаш олду.

Сарышын оғлан сорушурду ки, Павелә костjуму һарада верибләр: сәрһәддәми, jохса өз өлкәләриндәми?

— Сән нә данышырсан? Нә сәрһәд?

Павел сарышын оғланын бу сөzlәринин тәрчүмәсини ешитди:

— Ахы сиздә костjум jохдур.— Сиздә күләшдән тохунма лапти, балалаjка, самовар вар... Сизин адамлар бизә һәмишә бунлардан бағышлаjырлар.

Павел даһа да гызышды, амма инди һиссиjјата гапылмағын бу сөһбәтдә она зәрәр верәчәjини баша дүшүб өзүнү әлә алыб сахлады. «Онларын» хөрәкпajлаjаны онун көмәjинә кәлди.

О, сарышын оғлана баха-баха деди:

— Мән һәмишә она деjирәм ки, сиздә һәр шеj вар. Ахы биз евдә сизин радиону динләjирик. Мән билирәм... Амма, будур, о инанмыр...

Бу вахт, нәдәнсә, меһманханадакы гәшәнк палто, көзәл машынлар, иштаһачан jемәк шәкилләри чәкилмиш ала-бәзәк плакатлар, онларла jанашы jазылмыш: «Америка, Јапонија, Австрија» сөzlәри Павелин jадына дүшдү.

Павел jениjетмә оғланла хеjли сөһбәт етди. онларын иш вахты jахынлашдығына көрә кетмәjә һазырлашдыгда, Павел онлара jадикар һәдиjјәләри бағышламаг истәди, анчаг сонра фикриндән дөндү.

Онун чибиндә матрjошкалар варды ки, ишләдикләри ресторандакы аj онлара чох бәнзәjирди.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Көннә ројал	3
Гарағат	8
Әкизләр	12
Сатылан чичәкләр	16
Чиб бычағы	19
Киләмејвәләр	21
Тохунма көјнәк	27
«Доггузлуг» ачар	30
Ангола маркасы	35
Тобик	61
Һәдијјә	64
Күкнар гозалары	69
Өзүнүрәдд	74
Доғмалар	76
Киши һәмрәјлији	81
Дәрман	85
Ојуглу саат	88
Разылыг	92
Андпозанлар	96
«Сүрприз»	99
Мүәллим	103
Көрүш	107
Мөчүзә	110
Һәким	114
Серјожканын анасы	117
Зәнк еләмәк лазым дејил	121
Базарда һадисә	124
Јад лиманда	127
Салам, јолдаш!	136

Редактору *Мәс'удә Зејналова*
 Рәссамы *С. Шатиков*
 Бәдии редактору *Н. Рәһимов*
 Техники редактору *Н. Сүлејманов*
 Корректорлары *И. Сүлејманова, Т. Мухтарова*

ИБ № 1268

Јығылмаға верилмиш 27.05.83. Чапа имзаланмыш 20.09.83. Ка-
 ғыз форматы 70×108¹/₃₂. Мәтбәә кағызы. Јүксәк чап үсулу илә.
 Гар. Литературнаја. Шәрти ч/в 6,47. Рәнкли шәрти ч/в 6,82.
 Учот нәшр. в. 6. Тиражы 10000. Сифариш 609. Гијмәти 20 гәп.
 Азәрбајчан ССР Дөвләт Нәшријјат, Полиграфија вә Китаб Ти-
 чәрәти Ишләри Комитәси.

«Кәнчлик» нәшријјаты. Бакы һүсү һачыјев күчәси, 4.
 Јени китаб мәтбәәси, Бакы, Ә. Тағызадә күчәси, 4.

Орта və јухары јашлы ушаглар үчүн

Лев Николаев
МАРКА ИЗ АНГОЛЫ
(На азербайджанском языке)
Гянджлик — Баку — 1983

20 гал.

